

Republika Srbija
MINISTARSTVO
ZA RAD, ZAPOŠLJAVANJE, BORAČKA
I SOCIJALNA PITANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Projekat: Rano obrazovanje i briga o deci u funkciji
prevencije osipanja i povećanja
obrazovnih postignuća romske dece u Novom Sadu

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Integrисани приступ образовној инклузији деце ромске националности:
подршка раном развоју у функцији prevencije напуштања
система образovanja

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Integrисани приступ образовној инклузији: подршка
раном развоју у функцији prevencije напуштања
система образовања код деце ромске
националности

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Milenka Matić

Vinka Žunić

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Integrисани приступ образовној инклузији: подршка раном развоју у функцији prevencije напуштања система образovanja kod dece romske nacionalnosti

Izdavač:

Centar za proizvodnju znanja i veština
Bulevar Jovana Dučića 25
21000 Novi Sad
www.cpzv.org

Za izdavača:

Jelena Avramov

ISBN 978-86-919459-2-3

Novi Sad

Decembar 2018

Izjava o ograničenju odgovornosti:

Informacije i stavovi navedeni u ovom Vodiču su stajališta autora i ne odražavaju nužno zvanično mišljenje Evropske unije. Ni Evropska unija, ni njene institucije i tela niti bilo koje lice koje deluje u njihovo ime ne mogu biti odgovorni za korišćenje informacija sadržanih u njemu.

Sadržaj

Sadržaj	3
Predgovor	6
Lista skraćenica	7
O CENTRU ZA PROIZVODNNU ZNANJA I VEŠTINA	8
Rano obrazovanje i briga o deci u funkciji prevencije osipanja i povećanja obrazovnih postignuća dece romske nacionalnosti u Novom Sadu	
Kontekst u kome nastaje priručnik	12
Romska pitanja u lokalnim politikama	12
Druge organizacije i projekti aktuelni u zajednici:	15
TERENSKI RAD U NEFORMALNIM ROMSKIM NASELJIMA	21
Određenje pojmova	22
Faktori neparticipativnosti korisnika/ca i njihovo prevazilaženje	23
Dva pristupa u prevazilaženju prepreka u radu sa korisnicima	22
Prednosti terenskog rada nad drugim pristupima	23
Ko su terenski radnici/ce	24
Postupanje u rizičnim situacijama	32
Politike zaštite dece u uslovima humanitarnog rada (safeguarding)	32
Procedure o upotrebi fotografija dece	30
PODRŠKA RANOM RAZVOJU DECE U NEFORMALNIM ROMSKIM NASELJIMA	33
Značaj podrške ranom razvoju i izazovi na terenu	33
Uključivanje u rani obrazovni sistem - izazov za dete i porodicu:	42
Proces adaptacije na uslove u predškolskoj ustanovi	43
Ostanak u vaspitno obrazovnom sistemu	43
Kako mi to radimo	44
Regrutacija i selekcija terenskih radnika/ca	44
Orientacija terenskih radnika/ca	51
Obuka terenskih radnika/ca	53

Trening moduli za terenske radnike/ce u CPZV	.53
Koordinacija rada terenskih radnika/ca.....	53
Održavanje motivacije terenskih radnika/ca	52
Rizici terenskog rada.....	53
Opis posla terenskog radnika/ce.....	54
Dosezanje korisnika/ca („Outreach“)	55
Procena stanja na terenu	61
Savetodavni rad sa roditeljima na terenu.....	62
Informativna podrška.....	62
Razvojno stimulativne aktivnosti na terenu.....	63
Iskustvo terenskog radnika: Pristup u radu sa porodicom	60
Izveštavanje	71
Metodologija rada na prevenciji sprečavanja osipanja učenika/ca iz obrazovnog sistema.....	73
Opšti zakonski okvir	73
Karakteristike razvoja deteta školskog uzrasta.....	71
Pojam osipanja.....	73
Kako smo mi to radili?	75
CPZV pristup prevenciji osipanja?	75
Uspostavljanje školskih timova za prevenciju osipanja	80
Sprovođenje preventivnih mera za otklanjanje osipanja dece iz obrazovnog sistema.....	83
Akcioni planovi škola za prevenciju osipanja	83
Iz ugla stručnog radnika/ce Centra za socijalni rad Novi Sad - podrška porodicama	84
Rezultati programa podrške deci i porodicama.....	85
Novosadska mreža za decu NSMEDE: model lokalnog intersektorskog umrežavanja kao primer dobre prakse	91
Literatura	93

Projekat finansira
Evropska unija

Prilozi:	91
Prilog 1.	91
Prilog 2.	91
Prilog 3.	91
Prilog 4. Primer poziva za regrutaciju terenskih radnika/ca – volontera:	91
Prilog 5. Primer prijavnog formulara za poziciju terenski radnik/ca – volonter/ka	92
Prilog 6. Primer promocije terenskog rada: Iskustva terenskih radnika	94
Prilog 7. Primer agende obuke po modulima	95
Prilog 8. Primer plana razvojno stimulativnih radionica	101
Prilog 9 Početna procena za dete i porodicu	103
Prilog 10. Protokol o saradnji u oblasti brige o deci u gradu Novom Sadu	105
Prilog 11. Pristupnica intersektorskoj mreži	110
Prilog 12. Radni list: SWOT analiza za izradu školskih planova za prevenciju osipanja dece iz obrazovnog sistema	111
Prilog 13. Školski akcioni plan za prevenciju osipanja učenika/ca	10

Projekat finansira
Evropska unija

Predgovor

Temelj svake države je obrazovanje mladih

Diogen.

Priručnik je nastao u okviru projekta ***Rano obrazovanje i briga o deci u funkciji prevencije osipanja i povećanja obrazovnih postignuća dece romske nacionalnosti u Novom Sadu*** koji je realizovao Centar za proizvodnju znanja i veština u partnerstvu sa Centrom za socijalni rad grada Novog Sada i Gradskom upravom za obrazovanje, zahvaljujući finansijskim sredstvima Evropske unije kroz program IPA 2013 - *Razvoj efektivnih usluga u zajednici u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite na lokalnom nivou*.

Priručnik *Integrисани pristup obrazovnoj inkluziji: podrška ranom razvoju u funkciji prevencije napuštanja obrazovanja kod dece romske nacionalnosti* (u daljem tekstu Priručnik) je namenjen, predstavnicima/cama organizacija civilnog društva kao podrška za pokretanje sličnih pristupa, zaposlenima u osnovnim i srednjim školama da bi im olakšao primenu zakonskih obaveza vezanih za sprečavanje osipanja đaka, pružajući im konkretne smernice i inspiraciju za aktivnosti koje sami mogu preduzeti na nivou svoje škole, kao i predstavnicima sistema socijalne zaštite u vidu smernica za rad i saradnje sa akterima na lokalnom nivou.

U izradi ovog teksta učestvovali su saradnici/ce Centra za proizvodnju znanja i veština koji su izneli svoja iskustva, ili su svojom ekspertizom doprineli da se pojedina poglavља dopune i unaprede. Ovom prilikom se zahvaljujemo Ružici Zećirović Srbljin (Centar za socijalni rad Grada Novog Sada), Ivani Koprivici, Dragani Rajić, Saši Mamuli.

Tatjana Lazor Obradović, menadžerka projekta

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Lista skraćenica

CPZV Centar za proizvodnju znanja i veština

GDPR Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti (engl. General Data Protection Regulation)

GU Gradska uprava

UNICEF Dečji fond Ujedinjenih nacija

URS Udruženje romskih studenata

EHO Ekumenska humanitarna organizacija

EU Evropska unija

IOP Individualni obrazovni plan

IPPO Individualni plan prevencije osipanja

MODS Mreža organizacija za decu Srbije

MPNTR Ministarstvo prosветe, nauke i tehnološkog razvoja

NPS Nacionalni prosvetni savet

NSP Novčana socijalna pomoć

NSHC Novosadski humanitarni centar

OCD Organizacija/e civilnog društva

OECD Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

PPP Pripremni predškolski program

SDG Ciljevi održivog razvoja (engl. Sustainable Development Goals)

SROS 2020 Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine

SSOOO Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih

CSR Centar za socijalni rad

ŠRP Školski razvojni plan

Projekat finansira
Evropska unija

O CENTRU ZA PROIZVODNju ZNANJA I VEŠTINA

Centar za proizvodnju znanja i veština (CPZV) je osnovan 2012. godine i u proteklom periodu pozicionirao se kao organizacija koja zauzima značajno mesto kako u civilnom sektoru tako i u samoj zajednici. Organizaciju su osnovale ekspertkinje i praktičarke iz oblasti upravljanja u neprofitnom sektoru, kao i oblasti socijalne politike i socijalne inkluzije. Sam naziv organizacije predstavlja simbolički, naš doprinos i poruku zajednici o onome što najbolje znamo da radimo.

Centar za proizvodnju znanja i veština (KNOW HOW Center) je dobrovoljno, nevladino i neprofitno udruženje, osnovano radi ostvarivanja ciljeva u oblasti ličnog, organizacijskog i društvenog razvoja. Naša misija je razvoj zajednice uključivanjem i zastupanjem ranjivih grupa, pokretanjem i pružanjem inovativnih i održivih usluga, sa namerom da stvorimo razvijeno, inkluzivno društvo u kome je Centar za proizvodnju znanja i veština prepoznat kao inovativna organizacija, otvorena za izazove, učenje i saradnju. Svojim zalaganjem doprinosimo unapređenju ličnih i profesionalnih potencijala i kapaciteta dece, mlađih i odraslih, unapređenju kapaciteta nevladinih organizacija i drugih organizacija i institucija u okruženju, kao i osnaživanju lokalne zajednice i promociji partnerstva i umrežavanja na svim nivoima.

Dosadašnji rad organizacije se realizuje kroz tri strateška programa:

- ◆ PROGRAM PODRŠKE INKLUIZIJI ROMA
- ◆ PROGRAM ZA DECU I PORODICU
- ◆ PROGRAM ZA MLADE

Tokom poslednjih godina, proširili smo ciljnu grupu, tako da se, pored pomenutih ciljnih grupa, kroz naše programe osnažuju i žene, pre svega Romkinje u procesu podrške za zapošljavanje. Tokom sedam godina postojanja i rada, CPZV je uspeo da pokrene značajne inicijative, kao i da dopre do populacije koja se nalazi na krajnjoj margini društva. U okviru **Programa za decu i porodicu** bavili smo se inoviranjem postojećih i iniciranjem novih sistema podrške deci i porodici, kako na lokalnom, pokrajinskom, tako i na nacionalnom nivou. Od početka 2014. godine realizovali smo programe podrške ranom razvoju kroz nekoliko komponenti. Ove programe podržali su različiti donatori – UNICEF, preko udruženja "Roditelj", Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Grad Novi Sad, nekadašnji Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova i mnogi drugi. Od maja 2016. godine, **Program za decu i porodicu** u jednom delu finansira i **Global Fund for Children**, na šta smo veoma ponosni. Značajan elemenat podrške deci i

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

porodici je terenski rad, koji se realizuje u neformalnim romskim naseljima, a izvode ga obučeni terenski radnici/ce – volonteri/ke.

Početkom 2014. godine,inicirali smo lokalnu intersektorsku mrežu za decu koja je nazvana *Novosadska mreža za decu NSMEDE* i koja je ozvaničena protokolom o umrežavanju 28. aprila 2015. godine. Ovu mrežu čini preko 20 institucija i organizacija civilnog društva, a cilj umrežavanja je da se unapredi kvalitet i dostupnost usluga za decu u Novom Sadu. Mreža iz godine u godinu raste i razvija se, a u 2018. godini fondacija **Global Fund for Children** je prepoznala značaj mreže i podržala je.

Značajan doprinos dajemo zajednici i kroz zagovaračke aktivnosti. Trenutno CPZV predstavlja nosioca programa zagovaranja za usvajanje Lokalnog akcionog plana za inkluziju Roma u Novom Sadu.

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

OSNOVNI PRINCIPI RADA CPZV

Centar za proizvodnju znanja i veština u svom radu sa decom i njihovim porodicama u svakom momentu se oslanja na *Konvenciju o pravima deteta*.

Osnovni oblici našeg rada baziraju se na opštim načelima, koja su obuhvaćena Konvencijom o pravima deteta:

- Pravo na nediskriminaciju - dečija prava univerzalno se odnose na svu decu. Deca nikad ne bi smela biti izložena diskriminaciji zbog svog pola, rase, veroispovesti, sposobnosti, maternjeg jezika ili zbog bilo koje druge različitosti.
- Najbolji interes deteta - uvek treba da bude na prvom mestu pri donošenju odluka koje se tiču dece.
- Vlade su dužne da osiguraju opstanak i zdrav razvoj dece. To ne uključuje samo obaveznu zaštitu od, po život opasnih pretnji, nego i to da se deci pruži maksimalna mogućnost ostvarenja njihovih potencijala.
- Participacija (i pravo deteta na mišljenje koje se mora uvažiti) - time se još više naglašava pogled na dete kao na osobu čija se autonomija i dostojanstvo moraju poštovati – kao što to činimo u slučaju odraslih osoba.

Ako sagledamo u širem kontekstu značaj ove tematike, moramo naglasiti i sledeće: kao što znamo, Konvencija je pravno obvezujući sporazum. Zemlje koje su taj sporazum potpisale i ratifikovale po međunarodnom pravu su dužne da ga primenjuju. Vlade država potpisnice su dužne periodično da izveštavaju da li se i u kojoj meri pridržavaju sporazuma:

- Da nema ozbiljnih kršenja dečijih prava.
- Da imaju pravni i politički okvir koji će osigurati poštovanje dečijih prava.
- Moraju pokazati da imaju sisteme za praćenje i reagovanje na sva kršenja prava.

Puno je zakonsko pravo svakog deteta da mu se omogući pristup obrazovanju i da mu se pritom pruži sva neophodna podrška. To je idealni cilj kome težimo: da svako dete ima mogućnost da se obrazuje i da se svako dete oseća adekvatno i prihvaćeno na bilo kom nivou obrazovnog sistema.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

PROJEKAT "RANO OBRAZOVANJE I BRIGA O DECI U FUNKCIJI PREVENCIJE OSIPANJA I POVEĆANJA OBRAZOVNIH POSTIGNUĆA DECE ROMSKE NACIONALNOSTI U NOVOM SADU"

CPZV je započeo sa radom na podršci ranom razvoju dece, primenjujući metodologiju terenskog rada još 2014. godine, kada smo kroz istraživanje usluga namenjenih deci prepoznali da nedostaje program koji bi obezbedio mogućnost najugroženijim grupama da ostvare jednaka prava na polju obrazovanja i samog uključivanja u obrazovni sistem. Poznajući važnost podrške ranom razvoju dece, nismo mogli a da ne primetimo, da deca koja nisu uključena u rani obrazovni sistem, a žive u romskim naseljima, nemaju nikakvu podršku van one koju dobijaju u porodici, a koja je često, iz ranije opisanih razloga nedovoljna ili neadekvatna. Cilj projekta je bio da se kroz metod terenskog rada približe usluge podrške ranom razvoju deci iz neformalnih romskih naselja sa teritorije Novog Sada. Sam program je pretrpeo izmene u cilju unapređenja na osnovu iskustva i novih naučnih saznanja, a u nastavku će biti prikazan onako kako se implementira danas.

Nosilac projekta je Centar za proizvodnju znanja i veština, a partneri su Centar za socijalni rad grada Novog Sada i Grad Novi Sad - Gradska uprava za obrazovanje.

Program podrške ranom razvoju dece iz neformalnih romskih naselja, od juna 2017. godine implementira se u okviru projekta ***Rano obrazovanje i briga o deci u funkciji prevencije osipanja i povećanja obrazovnih postignuća dece romske nacionalnosti u Novom Sadu*** i to u trajanju od 18 meseci. Projekat finansira Evropska unija kroz program IPA 2013: *Razvoj efektivnih usluga u zajednici u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite na lokalnom nivou*. Cilj projekta jeste doprineti smanjenju nejednakosti i unapređenju obrazovne i socijalne inkluzije najranjivijih grupa, pre svega Roma, u Srbiji. Ovakav projekat je nastao na osnovu ideje o sveobuhvatnoj podršci sprečavanju osipanja iz sistema obrazovanja, koja u obzir uzima kako značaj podrške ranom razvoju u svrhe prevencije osipanja, tako i podršku u toku pohađanja školovanja, a uz to i mobilisanje kapaciteta zainteresovanih strana, koje se bave dečijim pitanjima, kroz širo, intersektorsku saradnju. Činjenica da se u okviru projekta bavimo i podrškom ranom razvoju i podrškom ostanku u sistemu obrazovanja, sa ciljem sprečavanja osipanja, čini ovaj projekat jedinstvenim na ovim prostorima.

Prva ključna komponenta projekta je **direktan terenski rad sa decom ranog uzrasta i inkluzivne radionice sa decom i porodicama**. Nosilac ovog radnog

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

paketa je CPZV uz podršku Centra za socijalni rad grada Novog Sada, kao i Grad Novi Sad - Gradska uprava za obrazovanje.

Druga ključna komponenta se odnosi na implementaciju **mera sprečavanja osipanja dece iz školskog sistema i direktni rad sa školskom decu i njihovim porodicama.**

Pored toga, projekat je usmeren na razvijanje **intersektorskog umrežavanja i zagovaračkih aktivnosti.** U okviru ovog radnog paketa pokrenuta je zagovaračka aktivnost za usvajanje Lokalnog akcionog plana za inkluziju Roma. U ovoj komponenti je oformljena radna grupa za realizaciju započetih aktivnosti u koju su uključene sledeće zainteresovane strane: donosici odluka, odnosno Gradska uprava za socijalnu i dečiju zaštitu grada Novog Sada, Centar za socijalni rad grada Novog Sada, Nacionalna služba za zapošljavanje, filijala Novi Sad, kao i predstavnici romskih nevladinih organizacija ili nevladinih organizacija koje se bave romskim pitanjima (Udruženje romskih studenata, Ekumenska humanitarna organizacija).

Na kraju, tokom projekta realizovan je niz obuka i drugih događaja čija je svrha prenos znanja i iskustava i promocija projektnih aktivnosti.

U nastavku ovog priručnika, biće predstavljena naša znanja, principi, iskustva, kao i aktivnosti koje se implementiraju u okviru prva tri radna paketa. Na prvom mestu, bavićemo se programom podrške ranom razvoju u neformalnim romskim naseljima, potom će više reči biti o implementaciji mera sprečavanja osipanja dece iz školskog sistema i na kraju će biti prikazan model intersektorskog umrežavanja, kao primer dobre prakse na lokalnu.

Kontekst u kome nastaje priručnik

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2017. godinu, grad Novi Sad ima 322.071 stanovnika, što je značajno manji broj od onog izmerenog u toku popisa 2011. godine kada je broj stanovnika iznosio 341.624. Od ukupnog broja stanovništva, 26 373 stanovnika, odnosno 8,19% čine deca uzrasta od 0 do 6 godina. U rani obrazovni sistem je uključeno 4887 dece, starosti od 0 do 3 godine (42, 8%) dok je znatno veći obuhvat za decu iz opšte populacije, starosti od 3 godine do polaska u PPP i iznosi 7959 dece ili 83,9%. Prema podacima iz istog izvora, 93% dece iz opšte populacije je uključeno u obavezan PPP na vreme (Republički zavod za statistiku, 2018). Ipak, ova statistika se ne odnosi i na decu romske nacionalnosti. Novijih podataka o broju dece iz romskih naselja koja su uključena u sistem ranog obrazovanja nema. Podaci iz UNICEFovog istraživanja pokazatelja višestrukih indikatora o položaju žena i dece u Srbiji, iz 2014. godine

Projekat finansira
Evropska unija

(MICS 5), ukazuju da svega 5,7% dece iz romskih naselja, na uzrastu od 3 do 5 godine života, bude uključeno u sistem ranog obrazovanja.

Zanimljiv je i podatak da je u 2017. godini u Srbiji približno 2000 dece više bilo prijavljeno na raspisan konkurs za prijem u sistem ranog obrazovanja, nego što su ustanove, sa svojim kapacitetima mogle da prime, te da je najveći broj ove dece primljen u vrtiće preko kapaciteta, dok je manje od 2% dece ostalo neraspoređeno (Republički zavod za statistiku, 2018). Grad Novi Sad značajno subvencionije smeštaj dece u vrtiću, a u skladu sa Odlukom o socijalnoj zaštiti grada Novog Sada, od 2013. godine se subvencionije čak i smeštaj u privatnim vrtićima, kako bi se smanjio broj dece na listama čekanja. Prilikom upisa, prednost imaju deca zaposlenih roditelja, dok nezaposleni roditelji mnogo teže upisuju decu. Takođe, roditelj može da ostvari pravo i na besplatan boravak deteta predškolskog uzrasta sa smetnjama u razvoju u Školi za osnovno i srednje obrazovanje „Milan Petrović“ u Novom Sadu. Iako CPZV nije sproveo detaljno istraživanje na ovu temu, procena je da su roditelji dece iz ranjivih grupa, posebno roditelji iz grupa sa nižim socioekonomskim statusom i Romi/kinje, nedovoljno informisani/e o mogućnostima upisa i prednosti koju njihova deca imaju prilikom upisa. O tome govore podaci sa terena koje smo prikupili u poslednje četiri godine. U Novom Sadu postoje četiri romska naselja i procenjuje se da u njima ima oko 3500 stanovnika. Naselja su substandardna, sa neadekvatnom infrastrukturom i uopšte uslovima života. Obuhvat dece mlađeg uzrasta predškolskim sistemom je izuzetno nizak, a u obavezan pripremni predškolski program uključuju se i pohađaju uz podršku pet pedagoških asistenata/kinja i tri zdravstvene medijatorke. U okviru PU Radosno detinjstvo, angažovana je jedna romska pedagoška asistentkinja, dok su preostale četiri angažovane u osnovnim školama koje pohađa najveći broj dece iz romskih naselja i to su škole: Osnovna škola „Dušan Radović“, Osnovna škola „Dositej Obradović“, Osnovna škola „Vuk Karadžić“ i Osnovna škola „Jožef Atila“. Ove škole su teritorijalno najbliže substandardnim romskim naseljima. Nekoliko organizacija civilnog društva u Novom Sadu, bavi se pružanjem podrške deci u ovom periodu, kao i u školskom uzrastu kako bi savladali školski program i smanjili osipanje. O dodatnim programima koji postoje u zajednici će kasnije biti reči. Međutim, prema podacima Mobilnog tima za inkluziju Roma grada Novog Sada, problem osipanja je i dalje prisutan, kao i evidentno neuključivanje dece u predškolske programe na uzrastu pre polaska u pripremni predškolski program.

Drugi problemi, kada je u pitanju dečija zaštita u Novom Sadu su i dalje rastuće potrebe za materijalnom podrškom tj. izdvajanjima iz sistema socijalne zaštite.

Pored toga, važno je napomenuti da Grad Novi Sad nema, niti je ikad imao usvojen Lokalni akcioni plan za decu i način na koji se planiraju i implementiraju lokalna

sredstva za dečiju zaštitu (u svim sistemima i u svim oblastima značajnim za decu) nije dovoljno transparentan. Postojeće organizacije, koje se bave decom u Novom Sadu su uglavnom fokusirane na kulturno zabavne i sportsko rekreativne sadržaje za decu iz opšte populacije čiji roditelji mogu da participiraju u ceni. Ostali programi, koji obuhvataju porodicu u riziku i decu iz marginalizovanih grupa, uglavnom se realizuju u okviru organizacija civilnog sektora, koje se projektno finansiraju i kroz svoje programe podržavaju određeni, ali svakako nedovoljan broj porodica iz marginalizovanih grupa. Kada programi i postoje u zajednici, iako su veoma značajni, oni nisu dovoljno dugotrajni niti sveobuhvatni, niti u okviru njih postoje kapaciteti za sistematsko rešavanje problema.

Romska nacionalna zajednica u Republici Srbiji se prepoznaće kao zajednica koja se nalazi na ekonomskoj i društvenoj margini. Problemi sa kojima se Romi/kinje suočavaju, prisutni su u skoro svakom aspektu javnog i privatnog života: romska populacija često nema mogućnost ispunjavanja osnovnih potreba, kao što su stanovanje, adekvatna socijalna i zdravstvena zaštita, osnovno obrazovanje, a barijere u domenu zapošljavanja su možda i najveće. Kako se navodi u *Strategiji za uključivanje Roma i Romkinja za period 2016 – 2025.* u prethodnom periodu postignuti su neki rezultati koji se tiču: izmenama Zakona o vanparničnom postupku, omogućen je naknadni upis činjenice rođenja lica koja nisu upisana u matičnu knjigu rođenih i propisan je postupak za ostvarivanje tog prava; povećan je obuhvat romske dece u osnovnom obrazovanju i ustanovljene su afirmativne mere prilikom upisa učenika i studenata romske nacionalnosti u srednje škole i na fakultete; poboljšan je pristup ostvarivanja pojedinih prava zbog uvođenja predstavnika/ca Roma i Romkinja u proces ostvarivanja javnih politika (pedagoški asistenti/kinje, zdravstvene medijatorke, koordinatori/ke za romska pitanja). Ipak, ostalo je još mnogo prepreka za integraciju i ekonomsku i socijalnu, te se za ovu dekadu predviđaju nove mere koje su zasnovane na participaciji romske zajednice, uspostavljanje mehanizama za praćenje efekta usvojenih aktivnosti i razvoju kapaciteta države i lokalnih samouprava da se staraju o ostvarivanju prava pripadnika/ca romske zajednice. Jedno od načela Strategije, jeste da se socijalno uključivanje Roma i Romkinja ostvaruje u lokalnoj zajednici. Ostvarivanje prava na obrazovanje, rad, odgovarajuće stanovanje i zdravlje odnose se na ukupno stanje ljudskih prava i društvene jednakosti. U Strategiji se prepoznaće potreba da se mere podrške poboljšanja položaja Roma i Romkinja sprovode na lokalnom nivou. Predlaže se decentralizacija poslova u kojoj bi lokalne samouprave dobile više odgovornosti. Takođe, taj pristup je i isplativiji, a i štedi resurse koje država svakako nema (i one koje se tiču novca ali i osoba).

Projekat finansira
Evropska unija

Zato u kontekstu ovog načela važno je spomenuti kakva je trenutna situacija na teritoriji grada Novog Sada. U gradu postoje dva veća lokaliteta sa izrazito lošim, substandardnim uslovima za život:

Veliki rit – naselje nastalo uz put za Temerin na periferiji grada, u zoni koja nije urbanistički uređena niti opremljena. Ovo naselje je gradska uprava identifikovala kao substandardno. Naselje je nastalo i razvijalo se neplanski i bespravno, intenzivno posle 1990. godine, kada su ga naseljavala raseljena lica sa Kosova. Prema podacima iz 2014. godine područje naseljava 216 porodica koje žive u kritičnim životnim uslovima. Uz naselje se stvara deponija otpada koja se vremenom širi duž celog jednog prilaznog dela. U naselju se život odvija u nehigijenskim uslovima. Objekti za stanovanje su prizemni, najčešće građeni od polovnih i loših materijala, a ima i onih od lima i kartona. Naselje se prostire na površini od oko 8 hektara. U pojedinim delovima naselja se nalaze kvalitetni objekti od čvrstog materijala sa odgovarajućom infrastrukturom, dok su u drugim delovima objekti grupisani bez prateće infrastrukture.

Poseban problem predstavlja što mnogobrojna lica koja su raseljena sa Kosova, nemaju rešen status jer nemaju lična dokumenta i prijavljen boravak, što im onemogućava da ostvare pravo na novčanu socijalnu pomoć i pravo na zdravstvenu zaštitu.

Bangladeš – nastao je intervencijom Centra za socijalni rad. Posle požara u jednoj romskoj koloniji u prigradskom naselju Futog, oko 100 romskih porodica je preseljeno u naselje Bangladeš. Teritorijalno, naselje se nalazi usred polja između Novog Sada i Rumenke. Ovaj deo teritorije pripada nenaseljenoj, industrijskoj zoni, te ovde Romi žive izolovano od ostatka stanovništva, što otežava njihovu integraciju u društvo. U naselju živi oko 70 romskih porodica. Stambene jedinice su sa krovovima, zidovi su od cigle, a podovi od betona. Putevi u naselju nisu asfaltirani, ali se naselju pristupa asfaltnom ulicom. Za odlaganje smeća se uglavnom koriste divlje deponije koje se formiraju u samom naselju uz nekoliko velikih kontejnera i koje stanovnici svojevoljno pale jer se smeće ne odnosi redovno. Naselje se od otpada čisti dva puta u toku godine. Stanovnici naselja se bave sakupljanjem sekundarnih sirovina. Voda i struja u naselju postoje. Naselje nema kanalizaciju, ali ima izgrađenih nekoliko kolektivnih septičkih jama. Teren je nepovoljan, nepriveden građevinskoj nameni, sklon plavljenju i dešava se često da kiša onesposobi stanovnike da izađu iz samog naselja.

Generalne uslove života u nehigijenskim naseljima karakteriše sledeće: stambeni objekti su često građeni od lako zapaljivih materijala, a zbog loših instalacija postoji stalna opasnost od požara, stanovništvo se bavi sakupljanjem sekundarnih sirovina od kojih formiraju manje deponije, usled čega su higijenski uslovi života

Projekat finansira
Evropska unija

veoma loši i postoji opasnost od razvoja zaraznih bolesti. Stanovništvo se hrani tako što određen broj porodica koristi usluge narodne kuhinje, a većina sakuplja hranu iz kontejnera.

Veliki problem je što je određen broj stanovnika neprijavljen, odnosno nemaju lična dokumenta, otuda ne mogu ni da realizuju svoja prava (na novčanu socijalnu pomoć i ostala prava). Deca su upisana u vrtić ili školu, ali najčešće je ne pohađaju, a ima dece koja nikad nisu pohađala školu.

Još jedno naselje u kojem naša organizacija radi i realizuje svoje aktivnosti nalazi se u delu grada koji se zove Adice. Ovo naselje je mešovito sa veoma raznovrsnom infrastrukturom. Romska zajednica živi u nekoliko delova, od kojih mi radimo u jednom. Prilaz tom delu je asfaltiran ali ulice kroz njega nisu. Objekti su uglavnom izgrađeni posle 80-tih godina prošlog veka i nisu svi legalni. Veliki broj porodica nastoјi da legalizuje svoje objekte. Grejanje je na čvrsto gorivo ili struju, veoma retko je u upotrebi gas.

Romska pitanja u lokalnim politikama

Što se tiče lokalne samouprave i lokalnih politika možemo izdvojiti nekoliko: Savet za zdravstvenu zaštitu, socijalnu zaštitu i društvenu brigu o deci i omladini kao i Savet za osobe sa posebnim potrebama koje je 2012. godine usvojilo gradsku Strategiju pristupačnosti. Ova Strategija je usvojena na period od šest godina, tačnije do 2018. Strategija kulturnog razvoja podržava uključivanje manjinskih grupa, kroz podsticanje promocije kultura manjina i povećavanje dostupnosti kulturnih sadržaja manjinskim grupama, ali se nigde eksplicitno ne pominju Romi/kinje, kao manjinska nacionalna zajednica ili izrazito ranjiva i marginalizovana grupa stanovnika.

Strategija pristupačnosti je pored Lokalnog akcionog plana za mlade i Lokalnog akcionog plana za zapošljavanje jedini strateški dokument, koji na određeni način tretira neke od ranjivih grupa. U gradu postoji sistematizovano radno mesto koordinatora/ke za romska pitanja, koji/a je angažovan/a na neodređeno vreme. Koordinator/ka za romska pitanja je lice angažovano od strane lokalnih samouprava i pruža podršku lokalnoj samoupravi u sprovođenju mera iz nacionalne Strategije za inkluziju Roma, odnosno podršku u definisanju prioriteta, sprovođenju, koordinisanju i praćenju strateških mera za inkluziju Roma na lokalnom nivou. Lokalni akcioni plan/Strategija za inkluziju Roma na lokalnom nivou nije usvojen/a ali se nadamo da će do kraja kalendarske 2018. godine stanje biti drugačije. U trenutku pisanja ovog Priručnika, usvojeno je Rešenje o formiranju tima za unapređenje položaja Roma i Romkinja.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Grad Novi Sad ne izdvaja posebna sredstva za unapređivanje položaja Roma/kinja. Tačnije, izdvajaju se značajna sredstva, ali u okviru budžetskih linija za socijalnu zaštitu i druge oblasti i zato ne može da se prati koliko je izdvojeno i na koje mere, kao ni da se vrši praćenje implementacije mera u donosu na nacionalnu Strategiju. U Novom Sadu postoji *Mobilni tim za inkluziju Roma* koji je formiran 2014. godine. Mobilni timovi za inkluziju Roma su radna tela skupštine ili veća grada/opštine formirana u cilju jačanja saradnje između službenika/ca u odgovarajućim lokalnim institucijama. Koordinatorka za romska pitanja je istovremeno i koordinatorka mobilnog tima, a u rad tima su uključeni predstavnici/ce CSR, NSZ, Doma zdravlja (zdravstvene medijatorke) i sistema obrazovanja (pedagoški asistenti/kinje).

U poseban birački spisak je do 02.03.2017. upisano 1.170 građana romske nacionalnosti. Ovaj broj ne predstavlja realan broj, jer prema dostupnim nezvaničnim podacima postoji mnogo više osoba, koje ne poseduju dokumentaciju, nisu upisani u birački spisak, a zbog Sporazuma o readmisiji, brojčano stanje se iz dana u dan menja, odnosno povećava.

Na kraju moramo istaći i sledeće: pitanje inkluzije Roma u gradu, tretira se gotovo isključivo kao pitanje socijalne zaštite, nema jedinstvenog ili koherentnog pogleda na to, niti su uključeni aktivnije drugi sistemi (obrazovanje, zdravstvo, zapošljavanje/privreda, urbanizam, itd.). U nastavku sledi tabelarni prikaz polne i starosne strukture građana/ki romske nacionalnosti.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Uzrast	Muškarci	Žene
0-4 godina	250	232
5-9 godina	236	214
10-14 godina	183	164
15-19 godina	200	190
20-24 godina	168	147
25-29 godina	168	143
30-34 godina	111	122
35-39 godina	107	111
40-44 godina	123	119
45-49 godina	104	94
50-54 godina	79	66
55-59 godina	60	53
60-64 godina	20	36
65-69 godina	18	15
70-74 godina	9	18
75-79 godina	4	9
80 + godina	0	3

Tabela 1: Prikaz polne i starosne strukture građana/ki romske nacionalnosti u Novom Sadu prema Popisu stanovništva iz 2011. godine

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

Druge organizacije i projekti aktuelni u zajednici

Kako Centar za proizvodnju znanja i veština kroz NSMEDE podstiče saradnju među organizacijama i ustanovama koje pružaju podršku pripadnicima/cama romske nacionalne zajednice, ovde ćemo navesti neke od većih programa koje OCD realizuju u Novom Sadu:

Novosadski humanitarni centar NSHC - realizuje program *Podrška deci u obrazovanju - Dečiji centar*, koji je aktuelan od 2003.godine, sa kraćim pauzama zbog finansijskih sredstava. Ove godine dobili su projekat u trajanju od 8 meseci uz podšku GU za dečiju i socijalnu zaštitu grada Novog Sada. Obuhvaćene škole su: Osnovna škola "Veljko Vlahović", Osnovna škola "Nikola Tesla", a na Adicama aktivnosti realizuju u prostoru kancelarije Mesne zajednice nakon radnog vremena. Volonteri NSHC-a realizuju programe dopunske nastave za decu osnovnoškolskog uzrasta, a planirano je da deca idu i na mini izlet. Pored toga je aktuelno psihološko Savetovalište koje je za decu i mlade, a u koje mogu da se uključe i deca/mladi romske nacionalnosti.

Ekumenska humanitarna organizacija EHO - koordinira projektom ***Podrška obrazovanju socijalno deprivirane dece i mlađih u Srbiji***, u koji je za sada uključeno 10 nerazvijenih opština sa mogućnošću uključivanja još lokalnih zajednica. Vođeno je računa kako o teritorijalnoj pokrivenosti cele zemlje, tako i o indeksu siromaštva opština. Neke od obuhvaćenih opština su Kruševac, Bač, Selenča, Mionica, Bor, Ilinča itd. Uključeno 160 - oro dece, osnovnoškolskog uzrasta od 5 - 8. razreda kao i učenici/ce prvog razreda srednje škole. U izabranim opštinama angažovani su lokalni obrazovni koordinatori/ke, koji uglavnom dolaze iz sistema obrazovanja, ali to nije pravilo. Za učenike/ce se organizuje dodatna nastava i postoji mogućnost nagrađivanja najuspešnijih. Predviđene su i radionice i obuke za nastavno osoblje za rad sa osetljivim grupama.

Takođe, realizuju i program podrške deci koja su uključena u život i/ili rad na ulici. Podrška deci uključenoj u život i/ili rad na ulici. Pokrivaju tri naselja: Adice, Bangladeš i Veliki Rit. Terenski radnici/ce odlaze na teren u naselja, ali i na opšte terene, a to su mesta u gradu gde se deca najčešće okupljaju: kod tržnog centra Nork kod Futoške pijace, Centar, Merkator, Najlon pijaca vikendom. Rade sa decom koja rade na ulici, ali i sa decom koja su u riziku, braćom i sestrama dece koja rade na ulici itd. Gornja uzrasna granica je 18 godina, ali se uključuju i mladi kojima treba određena vrste podrške (dokumentacija na primer). Deci školskog uzrasta se pruža podrška u učenju u Osnovnoj školi "Jožef Atila", a planirano je i povećanje obuhvata na škole "Dušan Radović" i "Dositej Obradović".

EHO realizuje i podršku za povratnike po sporazumu o readmisiji, u okviru koje postoji mogućnost pomoći oko izrade lične dokumentacije za readmisante (plaćaju

im se troškovi za izradu lične karte kao i određene takse, npr. za prijavu prebivališta). Takođe rade na prevodu dokumentacije sa drugog jezika i finansijski podržavaju overu kod notara. Drugi projekat realizuju u školama sa nastavnicima sa ciljem promocije interkulturnalnosti. U okviru ovog projekta škole imaju mogućnost da apliciraju za male grantove.

Još jedna organizacija koja radi slične programe u Novom Sadu je Caritas – koji od 2009. godine ima aktivan vrtić - Montesori dečija kuća, čiji kapacitet je do 25-oro dece. U proseku 15 dece boravi u vrtiću. Namenjena je za decu uzrasta od 3-6 godina, nalazi se na Telepu u istoj ulici gde je i Mesna zajednica (Janoškova 28). Ove godine program u vrtiću se realizuje samo u periodu od juna do kraja godine zbog nedostatka finansijskih sredstava za rad tokom cele godine.

Udruženje romskih studenata URS – realizuje projekat koji nosi naziv **Centar za romsku zajednicu** i realizuje se u Bangladešu, Adicama i Velikom Ritu. Usluge koje postoje na projektu su pravna i psihosocijalna podrška za stanovnike naselja. Organizuju rad sa decom, u osnovnim školama "Dušan Radović," "Jožef Atila" i "Dositej Obradović". Pružaju podršku deci u učenju, individualno i grupno savetovanje sa decom i odraslima, radionice na temu prevencije ranih brakova, problema u ponašanju i drugih tema, koje su prepoznate kao goruće na terenu. Pravnik i psiholog angažovani na projektu, jednom nedeljno provode vreme u naselju i pružaju navedene usluge. Podršku u realizaciji zahteva za izradu ličnih karti pružaju Udruženje građana Praxis i EHO, koji pomažu u finansiranju taksi za izradu ovih dokumenata.

Kao deo konteksta koji se razvija kako bi se obezbedio veći obuhvat dece romske nacionalnosti uzrasta 3-5,5 godina predškolskim sistemom jeste i partnerstvo sa Predškolskom ustanovom "Radosno detinjstvo". Od školske 2015/2016. CPZV je potpisao ugovor o saradnji, kojim se definiše realizacija aktivnosti u prostorijama vrtića sa decom najranijeg uzrasta, koja pripadaju marginalizovanim grupama. Program deci pruža iskustvo rane socijalizacije, kao i adekvatan kontekst za igru i istraživanje uz razvojno-stimulativne sadržaje osmišljene od strane stručnog tima Centra. Aktivnosti se realizuju zajedno sa roditeljima. Roditelji na taj način imaju mogućnost da se konsultuju sa stručnim timom u vezi sa temama relevantnim za razvoj dece, kvalitetno provode vreme sa svojim detetom, a ujedno unapređuju roditeljske veštine. Naše iskustvo je pokazalo da u najvećem broju program pohađaju porodice sa bebama od 8 meseci do 3 godine starosti, što je indikator da je ovakvih sadržaja za decu tog uzrasta najmanje u Novom Sadu.

Projekat finansira
Evropska unija

TERENSKI RAD U NEFORMALNIM ROMSKIM NASELJIMA

Centar za proizvodnju znanja i veština je pokrenuo terenski rad 2014. godine, kroz projekat **Podrška ranom razvoju u neformalnim romskim naseljima** podržan od strane Kancelarije za ljudska i manjinska prava. Cilj projekta je bio, da se kroz metod terenskog rada približe usluge podrške ranom razvoju najugroženijoj populaciji u našoj zemlji, pre svega Romima/kinjama koji žive na teritoriji Novog Sada, u četiri nehigijenska, neformalna romska naselja (Bangladeš, Veliki Rit, Adice i naselje Depresija). Dugogodišnje iskustvo na istim i sličnim programima je doprinelo kontinuiranom unapređivanju metodologije, koju primenjujemo u radu sa romskim porodicama na terenu, odnosno u njihovim domovima u neformalnim romskim naseljima.

Program koji aktuelno implementiramo i o kome govorimo u okviru priručnika, obuhvata **50 porodica romske nacionalnosti**, odnosno korisnika/ca koji/e su uključeni/e u program na osnovu glavnog kriterijuma, a to je postojanje dece u porodici uzrasta od 3 do 5.5 godina starosti. Sam program se sastoji iz tri komponente:

1. Savetodavnog rada u cilju podrške roditeljstvu, koji je usmeren na savetovanje, informisanje i osnaživanje roditelja dece iz neformalnih romskih naselja: podrazumeva informisanje roditelja o važnosti adekvatne brige i nege na ranom uzrastu deteta, kao i benefite od uključivanja u obrazovni sistem i važnosti obrazovanja, generalno. Zatim, edukaciju o pravilnim obrascima brige, štetnosti negativnih vaspitnih stilova, fizičkog kažnjavanja deteta i nasilja u porodici. Uz to, podrazumeva i uključivanje roditelja u aktivnosti koje se sprovode sa decom, kako bi bili osnaženi da iste aktivnosti repliciraju nakon osnaživanja (Na primer, na terenu često podučavamo roditelje kako da iskoriste dostupni materijal u izradi "jeftine" igračke, koja je primerena za detetov uzrast i koja stimuliše razvoj, a potom im pomažemo da osmisle igru sa tom igračkom i sprovedu je sa detetom).
2. Motivisanje roditelja da uključe decu u sistem ranog obrazovanja: upoznavanje sa lokacijom lokalnih vrtičkih ustanova, podrška u procesu prikupljanja dokumentacije i apliciranja za mesto u vrtiću, podrška pri samom upisu i praćenje nakon upisa (podrška u sprečavanju osipanja iz sistema ranog obrazovanja).

3. Razvojno stimulativne aktivnosti za decu uzrasta od 0 do 6 godina starosti: kreiranje i implementacija edukativno – kreativnih radionica za decu, koje stimulišu različite domene razvoja od kognitivnog, preko emocionalnog, do ponašajnog. Sve radionice koje implementiramo se odvijaju na terenu, u domaćinstvima porodica sa kojima sarađujemo.

Pored opisane tri komponente, u okviru ovog projekta obezbeđena je i materijalna podrška za **50 korisničkih porodica** iz neformalnih romskih naselja Adice i Veliki Rit i to u vidu:

1. Higijenskih paketa.
2. Garderobe za decu koja su u okviru programa uključena u rani obrazovni sistem.

Program na terenu implementira tim sačinjen od:

1. Projektnog koordinatora,
2. Koordinatora terenskog rada i
3. Do 20 volontera/ki tj. terenskih radnika/ca.

U rad tima se, prema potrebama uključuju i zainteresovane strane i službe nadležne za pitanja socijalne zaštite: Centar za socijalni rad (kao partner na projektu), Predškolska ustanova "Radosno detinjstvo", kao i druge organizacije civilnog sektora, koje pružaju druge vidove podrške korisnicima/cama, koje mi ne pružamo.

Određenje pojmova

Pojam **terenski rad** pokriva širok raspon delovanja, kojima je zajednička usmerenost ka prevazilaženju fizičkih i ideoloških prepreka između korisnika/ca i usluga koje im se nude. U civilnom sektoru i volonterskom angažovanju, pojam terenski rad ima dugu istoriju, a koristi se da označi proces angažovanja i uključivanja individua i zajednica, posebno onih marginalizovanih procesom socijalnog isključivanja i socioekonomiske deprivacije (Corr, 2003). Terenski rad u kontekstu u kome ga naša organizacija primenjuje, jeste sinonim za engleski pojam, usvojen od strane Evropske komisije: Outreach metod. Glavni cilj ovako shvaćenog pojma terenskog rada, jeste kreiranje socijalnih, preventivnih i zdravstvenih programa, koji su pristupačniji ljudima za koje se kreiraju. Pod tim se misli na fizičko približavanje socijalnih programa ljudima koji u suprotnom ne bi bili u mogućnosti da budu uključeni u te iste programe, odnosno na dosezanje tih istih ljudi, radi uključivanja u programe kreirane za njihove potrebe. Terenski rad sprovode **terenski radnici/ce**, koji/e su edukovani/e iz minimum dve oblasti:

Projekat finansira
Evropska unija

principa i metodologije terenskog rada i oblasti iz koje potiče socijalni ili neki drugi program, namenjen korisnicima/cama na terenu (npr. u slučaju Centra za proizvodnju znanja i veština, to je oblast podrške ranom razvoju dece). Terenski rad se najčešće javlja u formi preventivnog rada i u okviru programa Smanjivanja štete (prim. prev. Harm reduction programs), te su, stoga, ciljne grupe za ovakav vid podrške najčešće osobe za koje se procenjuje da su u riziku. **Grupu u riziku** čine pojedinci/ke koji/e su osuđeni/e ili im je onemogućeno da ostvare svoja prava u kontekstu u kome se nalaze. Na primer, moguće je biti u riziku od socijalnog isključivanja, nejednakosti, zloupotrebe droge, ulaska u lanac trgovine ljudima, polne, rasne i verske diskriminacije itd. Definicija socijalne isključenosti kaže da je to **“proces tokom kojeg se izvesne individue potiskuju na marginu društva i u potpunosti se sprečava njihovo učestvovanje u društvenim aktivnostima, bilo zbog siromaštva, niskog nivoa stručne spreme ili kao rezultat diskriminacije”** (Šporer, 2004). U našoj zemlji Romi/kinje predstavljaju manjinu koja, nažalost, predstavlja tipičan primer socijalnog isključivanja zbog siromaštva, rasne pripadnosti, nivoa obrazovanja itd.

Postavljanjem pitanja, kako se uopšte razvio metod rada na terenu, pored postojećih institucionalnih programa, dolazimo do problema koji je u literaturi prepoznat i opisan kao nemogućnost, sprečenost ili nepostojanje volje kod ciljne grupe, da postanu korisnici/e usluga koje su kreirane za njih. Ovaj problem je u stranoj literature označen kao neparticipativnost ili neuključenost (engl.prim prev: non – engagement). Pojam se odnosi na jaz koji postoji između usluge i korisnika/ca koju često ne možemo da razumemo i otklonimo, a koja posledično vodi ka neuspešnosti programa (Mackenzie et al., 2011).

Faktori neparticipativnosti korisnika/ca i njihovo prevazilaženje

Danas je jasno da je neuključenost korisnika/ca multidimenzionalan problem, ali još uvek nisu poznati brojni faktori, koji bi nam pomogli da u potpunosti razumemo zašto dolazi do ovog fenomena, tj. zašto mnogi programi koji se sprovode u institucijama, a koji su namenjeni grupama u riziku, u najvećem broju slučajeva, ne dopru do njih. Ipak, važno je prepoznati da se ovaj fenomen ne javlja samo u slučaju regularnih, institucionalizovanih programa koji su kreirani za grupe u riziku, već se javlja i u procesu terenskog rada, kada ih često ocenjujemo kao nisku motivisanost i nesaradnju korisnika/ca.

Neki od razmatranih faktora neuključivanja su (Marshall, 2017):

- Nedostatak informacija o dostupnosti programa za podršku (nedostupnost sredstava javnog informisanja, korisnici/e često menjaju kontakt putem koga mogu biti informisani, udaljenost i izolovanost od informacija itd).
- Animozitet i nepoverenje u institucije (npr. strah od sankcija ustanova socijalne zaštite ili iskustvo ranije diskriminacije od strane institucija).
- Uverenje o postojanju neželjenih posledica zbog ulaska u program (poput razotkrivanja nezakonitih postupanja ili strah od primoravanja na neželjena postupanja u cilju rešavanja problema).
- Neprepoznavanje ili neosvešćenost koristi koje mogu imati od uključivanja u program (npr. nerazumevanje važnosti podrške ranom razvoju i strukturisane dečije igre).
- Kulturološka i ideološka neprilagođenost programa (ne uzimaju se u obzir uverenje, obrazovanje, finansijske mogućnosti i životni stil korisnika/ca).

Kada razmišljamo o načinima otklanjanja pomenutih faktora, odnosno kreiranja što prilagođenijih i uspešnijih programa za ciljnu grupu u riziku, na prvom mestu treba da uradimo sveobuhvatno, iscrpno istraživanje o problemima sa kojima se suočava zajednica kojom se bavimo, te da upoznamo njihovu kulturu, običaje, ideološka ubeđenja i način na koji žive. Dakle, pre kreiranja samog programa, potrebno je poznavati zajednicu ili grupu za koju se program kreira. Na primer, program podrške ne bi trebao da bude kulturološki nesenzitivan, samohranim majkama iz opšte populacije nećemo ponuditi potpuno isti program kao samohranim majkama iz depriviranih romskih naselja. Razlike u resursima za traženje podrške, dostupnost različitih suportativnih programa, prihvatanost od strane zajednice, različita uverenja o tome kako treba strukturirati vreme, vaspitni pristupi, neminovno će dovesti do neuspešnosti programa, barem kod jedne od dve grupe.

Nakon izrečenog, nameće se i pitanje individualnosti svakog korisnika/ce. Ako znamo da je svaki čovek sa svojim personalnim karakteristikama jedinstvena celina, jasno je da postoji i potreba za individualizacijom pristupa u radu, nasuprot prilagođavanja programa celokupnoj zajednici. Dakle, program treba maksimalno prilagoditi različitim faktorima, koji odlikuju zajednicu za koju se program kreira. Glavnih postulata programa se treba striktno pridržavati, ali i ostaviti prostor za modifikaciju i prilagođavanje programa individui, pritom vodeći računa de se sam cilj i planirani ishodi programa ne izgube iz fokusa.

Kako bi rešili problem opisan u okviru prvog faktora, od pet pobrojanih, opredeljujemo se za **pristup dosezanja korisnika/ca, odnosno za pristup terenskog rada**. Na taj način otklanjamо faktor nedostupnosti programa usled izolovanosti ciljne grupe. To znači, da ćemo program fizički približiti korisniku/ci, tako što ćemo ga poneti sa sobom i primeniti u svakodnevним životnim uslovima korisnika/ce ili na mestu gde se oni često okupljaju i provode vreme (npr. u

Projekat finansira
Evropska unija

neformalnim romskim naseljima). Ovo je glavna prednost terenskog rada i uopšte princip tipičan za terenski rad. Iniciranje, ostvarivanje i održavanje kontakta sa korisnicima/cama kroz redovne posete i obilaske, kao i kontinuiran rad na ostvarivanju njihovih prava i realizaciji potreba, ima za cilj povećanje nivoa blagostanja i ključni je segment terenskog rada.

Što se tiče otklanjanja preostalih faktora neuključivanja, ključna stvar kod njihovog prevazilaženja je relacija ostvarena sa korisnikom/com. Ni jedna druga metoda niti pristup, neće dati bolje rezultate od stvaranja odnosa poverenja i poštovanja između korisnika/ce i terenskog radnika/ce. Poverenje sa korisnicima/cama se dugo gradi, a da bi postigli rezultate izuzetno je važno, na prvom mestu biti svestan ličnih etičkih i moralnih principa. Dva ključna principa kojih se terenski radnik/ca u svom radu pridržava jesu poštovanje ljudskog dostojanstva i poštovanje samoopredeljenja i autonomije korisnika/ce. Ovi principi nemaju presedan, ne poznaju izuzetke niti odstupanja od pravila. Zbog toga neki autori/ke smatraju da je terenski rad pre svega lični stil, pa tek onda metod rada.

U skladu sa pomenutim principima, Unija profesionalnih Socijalnih radnika u Finskoj (Talentia Union of Professional Social Workers, prema Mikonnen i sar., 2007), definisala je sledeće etičke principe kojih terenski radnici/ce treba da se pridržavaju:

- Svaka osoba na svetu je vredna, i ima pravo da bude dostojanstveno tretirana.
- Svaka osoba na svetu ima pravo na samoopredeljenje i ostvarenje, sve dok ne ugrožava druge individue ili njihova prava. U isto vreme, osoba ima odgovornost da deluje u skladu sa dobrobiti čitavog društva.
- Svako društvo treba da teži da poveća blagostanje grupe i svakog pojedinca u tom društvu.
- Terenski radnici/e su dužni/e da poštuju principe socijalne pravde.
- Ciljem i naučnim dokazima vođena praksa osnovna je vodilja terenskih radnika/ca u svojim profesionalnim odnosima sa pojedincima/cama i grupama u zajednici.
- Terenski radnici/e poštuju privatnost individue, poštuju princip poverljivosti i zaštite podataka u svom profesionalnom radu.
- Terenski radnici/e treba da rade u savezu sa svojim korisnicima/cama, uvek stremeći ka povećanju nivoa blagostanja kod svojih klijenata/kinja.
- Bazično polazište za terenske radnike/ce jeste stav da korisnik/ca ima pravo za samoopredeljenje i ima pravo i obavezu da donosi odluke o pitanjima koja se tiču njegovog/njenog života, zajedno sa radnikom/com na terenu.

- Terenski radnici/e bi trebali/e da svedu na minimum sve poslove koje obavlaju bez jasne saglasnosti korisnika/ca i da izbegnu nepotreban kontakt sa vlastima, protiv korisnikove volje.

Dakle, kada sumiramo navedene principe, zaključujemo da svako ko se bavi terenskim radom treba da poštuje i promoviše pravo korisnika/ca na sopstvene odluke i izbore, bez obzira na vlastite vrednosti koje eventualno nisu u skladu sa vrednostima korisnika/ca, pod uslovom da izbori i odluke korisnika/ca ne ugrožavaju prava i legitimne interese drugih. Korisnik/ca je dakle odgovoran/a za svoje odluke i njihove posledice, ne oduzima mu se moć i dostojanstvo preuzimanjem odgovornosti za njegova/njena dela i postupke.

Dva pristupa u prevazilaženju prepreka u radu sa korisnicima

Formiranje kompleksnog foruma i konferencija slučaja

U stranoj literaturi se može naići na odlične preporuke za prevazilaženje problema neuključenosti korisnika/ca. Jedan od primera dobre prakse daju autori Mek Gigan i Gasner (McGuigan & Gassner, 2016), koji predlažu okupljanje svih pomagača koji se bave slučajem konkretne porodice ili pojedinačnog korisnika/ce i organizovanje panel diskusije, gde će profesionalci/ke imati šansu da razmatraju izneti slučaj i diskutuju i razmatraju potencijalne strategije za podsticanje uključivanja konkretnih korisnika/ca. Ideja je da neko od pomagača ko primeti neuključenost korisnika/ce, prijavi slučaj komisiji, koja će zakazati panel diskusiju u očekivanju da će svi članovi/ce pomagačke mreže učestvovati. (McGuigan i sar., 2001). To bi, u našem slučaju konkretno značilo da panel diskusiji prisustvuju terenski radnički, koordinator/ka programa, nadležni voditelj/ka slučaja i dodeljen/a supervizor/ka, predstavnik/ka škole i/ili vrtića i predstavnici/ce zdravstva).

Ovakav pristup u radu organizovan je u okviru Child Protection Hub platforme (više o platformi je dostupno na <https://childhub.org/en>), gde je moguće pristupiti panel diskusiji između regionalnih stručnjaka/kinja koji/e se bave socijalnom zaštitom, a koji/e razmatraju problemski slučaj koji je predložen od strane nekoga od zaposlenih u institucijama obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite i dr.

Treba prepoznati potencijal u ovom pristupu, ne samo za rešavanje problema neuključenosti, već i drugih problemskih situacija na terenu, pa i razmatranje izostanka napretka koji ne razumemo.

Drugi pristup, koji je prikladniji u situacijama kada nam je korisnik/ca dostupan/a za saradnju je konferencija slučaja i podrazumeva formalni sastanak, koji se saziva

Projekat finansira
Evropska unija

kada se korisnik/ca nalazi u stanju neke potrebe, koju samostalnim delovanjem ne možemo da rešimo. Na konferenciji slučaja prisustvuju sve zainteresovane strane: od zaposlenih u sistemu socijalne zaštite, psihologa/škinja, službenika/ca za bezbednost, do terenskih radnika/ca i drugih pružalaca usluga konkretnom korisniku. Svrha konferencije slučaja je preispitivanje dostupnih informacija, dokaza, utvrđivanje stavova drugih stručnjaka/kinja prisutnih na konferenciji, identifikovanje rizika i kreiranje odgovarajućeg plana intervencije, koji treba da osigura sigurnost, blagostanje i dobrobit korisnika/ce. Od prethodno opisanog pristupa, konferencija slučaja se razlikuje po tome što se u proces uključuje i korisnik/ca, ili makar neko od članova/ica porodice korisnika/ce i nastoji se da se nepovoljna situacija u kojoj se korisnik/ca nalazi razreši na najpovoljniji mogući način za sve uključene strane. (Kelleher, 2017).

Prednosti terenskog rada nad drugim pristupima

Postoje brojne prednosti terenskog metoda rada, potrudimo se da vam približimo neke od njih:

Obostrani princip dobrotoljnosti: Terenski radnici/e se dobrotoljno opredeljuju za ovakav metod rada, čime je smanjena verovatnoća da će ovaj posao raditi neko ko ne preferira ovakav vid interakcije sa korisnicima/cama. Sa druge strane i korisnici/e sami/e biraju da li žele da stupe u kontakt sa terenskim radnicima/cama i da participiraju u programu. Samim tim, ovakav pristup se umnogome razlikuje od pristupa državnih službi i centara za socijalni rad.

Pristupačnost usluge: Terenski rad se obavlja direktno na terenu, u uslovima u kojima žive korisnici/e, što omogućava dostupnost programa korisnicima/cama i eliminiše mogućnost da pomoći ne dobiju oni/e kojima je najpotrebnija, s obzirom na činjenicu da institucionalni programi najčešće dosežu najugroženije korisnike/ce.

Dostupnost usluge: Ovakav način rada znači mnogo manje birokratije za korisnike/ce, što olakšava proces primanja podrške.

Prednost jednakosti: U terenskim uslovima nije vidno izražena hijerarhija moći između radnika/ce i korisnika/ce, te se stiče utisak veće jednakosti, što pomaže pri razvijanju relacije i prisnijeg odnosa sa korisnicima/cama. Ovaj prisan odnos, sa druge strane, može biti i teret za terenske radnike/ce koji/e nisu spremni za njega.

Fleksibilnost u pristupu: Metod neguje raznolikost radnih pristupa, što uključuje više mogućnosti, kao što je uspostavljanje kontakata na različite načine i pružanja različitih intervencija. Ova prednost omogućava i individualizaciju pristupa, o kojoj je ranije bilo reči.

Projekat finansira
Evropska unija

Upoznavanje ciljne grupe: Osim što, na ovaj način sve usluge lakše dospevaju do marginalizovane ciljne grupe, terenski rad je takođe važan instrument za prikupljanje informacija i znanja o životnim uslovima, potrebama i percepciji ciljne grupe.

Ko su terenski radnici/ce?

Terenski radnik/ca, u najširem smislu, je osoba koja kao glavni alat za rad koristi sebe (Mikonen i sar., 2007). Da bismo preciznije odredili ovaj pojam, potrebno je napraviti razgraničenja, pre svega postoji razlika između zdravstvenih i drugih profesionalaca/ki koji/e se bave terenskim radom i vrušnjačkih edukatora/ki (volontera/ki) koji/e se bave terenskim radom u okviru humanitarnog rada. Centar za proizvodnju znanja i veština se terenskim radom bavi u okviru aktivnosti na programima za podrške ranom razvoju i prevenciji osipanja učenika/ca romske nacionalnosti iz sistema obrazovanja, stoga se u ovom priručniku govorи o terenskom radu u tom kontekstu.

Terenski radnik/ca u organizaciji je najčešće mlada osoba, student/kinja humanističkih nauka i drugih smerova studija (nešto ređe), koja kroz volontersko angažovanje stiče dobit u oblasti samospoznaje, samoaktualizacije, profesionalnog usavršavanja i doživljaja da je doprinela boljitu u zajednici (Mikonen i sar., 2007). Pored visokih etičkih principa vezanih za poštovanje nejednakosti i odsustva diskriminativnih stavova i uverenja koje poseduje, terenski radnik/ca je obučena za rad na terenu, što podrazumeva da je upoznata sa metodologijom terenskog rada, kulturom, uslovima života zajednice i ranije spomenutim etičkim principima terenskog rada. Pored toga, terenski radnik/ca je teorijski i praktično edukovan/a iz oblasti koja se tiče programa podrške koji se implementira (više o pomenu tim obukama čitajte u narednim poglavljima).

Veoma je poželjno i da terenski radnik/ca poseduje znanja o nadležnostima i principima funkcionisanja javnih institucija, sa kojima korisnici/e sarađuju zbog različitih interesa (domovi zdravlja, bolnice, centri za socijalni rad, Nacionalna služba za zapošljavanje, škole i vrtići) kako bi te informacije blagovremeno stavio/la na raspolaganje korisnicima/cama kojima su potrebne. Kako bi bolje približili na šta konkretno mislimo, poslužićemo se jednim primerom iz naše prakse:

Primer iz prakse: Po dolasku na teren, terenski radnici/ce upoznaju majku i dečaka starog tri godine. Kroz razgovor sa majkom saznavaju da dečak pri rođenju nije upisan u matričnu knjigu rođenih, te da ne poseduje ni jedan dokument kao dokaz svog postojanja. Ova situacija, ukoliko se pravno ne reši, imaće veoma

Projekat finansira
Evropska unija

ozbiljne posledice po život deteta. Dalje, kada su terenski radnici/ce radili na motivisanju majke da započne proces pribavljanja dokumentacije, ona je odbila saradnju, uz obrazloženje da se boji da će joj nadležni Centar za socijalni rad oduzeti starateljstvo nad maloletnim detetom, zbog nerešene situacije sa njegovom dokumentacijom.

Iz navedenog primera možemo uvideti zašto je važno da terenski radnik/ca poznaje i rad nadležnih institucija, centri za socijalni rad služe kao podrška i resurs za osnaživanje korisnika/ca njihovih usluga, što je u suprotnosti sa načinom na koji ga mnogi korisnici/e doživljavaju. Pre svega procedure za lišavanje starateljstva nad detetom se ne pokreću kada roditelj preduzme korake za rešavanje problema koji dete poseduje, jer je to vrsta brige, nasuprot zanemarivanja deteta. Drugo, nakon motivationog razgovora, poželjno je znati na koga uputiti majku iz navedenog primera, odnosno šta je njen prvi korak, kome se obraća radi započinjanja procesa upisivanja deteta u matičnu knjigu rođenih i obezbeđivanja njegovih prava.

Naravno, nije moguće očekivati da terenski radnici/e— volonteri/ke dođu sa ovim predznanjem u organizaciju, stoga je ulaganje u njihove treninge i edukacije iz oblasti socijalne zaštite veliki garant da će ostvarena relacija sa korisnicima biti kvalitetnija, a efekti implementiranog programa delekosežniji i bolji. Od organizovanja stalnih dodatnih edukacija su sve tri strane na dobitku: organizacija dobija osnažene, mlade predstavnike/ce, korisnici/e dobijaju potrebne informacije i/ili intervencije, a terenski radnici/e se profesionalno usavršavaju u oblasti koja ih zanima, a uz to bivaju i nagrađeni za svoj rad i motivisaniji za nastavak zalaganja.

Važno je napomenuti da, situacije u kojima nemamo odgovore na brojna pitanja korisnika/ca, koja nisu u direktnoj vezi sa programom koji se implementira, sasvim su legitimne i ne smatraju se propustom terenskih radnika/ca. U ovakvim situacijama preporuka je saslušati korisnika/cu, objasniti mu/joj da u datom trenutku nemamo informacije koje od nas traže, pa ga/je uputiti na nadležnu osobu ili instituciju koja poseduje potrebne informacije ili, u krajnjem slučaju, napraviti dogovor sa korisnikom/com da će informacije biti dostavljene prilikom sledeće terenske posete. U međuvremenu, terenski radnik/ca će prikupiti potrebne informacije uz konsultaciju sa koordinatorom volontera/ki na programu.

Važno je još i sledeće: da bi neko postao terenski radnik/ca, pre spomenutih obuka za rad na terenu, on/ona mora proći **proces selekcije i regrutacije**, gde se procenjuje motivacija, spomenuti etički principi i stavovi po osnovu diskriminacije, raspoloživost osobe za posvećen rad i mogućnosti doprinosa i uspešnosti u ovakovom radu. Nakon prolaska kroz ove faze, terenski radnik/ca odabira partnera/ku sa kojim ubuduće odlazi na teren i od tog trenutka on/a stvara jedan

Projekat finansira
Evropska unija

vid saveza i zajedništva sa svojim **trenerskim parom**. Preporuka je da terenski radnik/ca nikada ne odlazi na teren i ne sprovodi aktivnosti sam/a, kako zbog međusobne podrške tako i zbog bezbednosti, i korisnika/ca i terenskih radnika/ca. Posao terenskog radnika/ce je izuzetno zahtevan i u fizičkom i u emocionalnom smislu, stoga ovaj savez mora biti ozbiljno shvaćen, jer će ubuduće sve svoje aktivnosti vezane za terenski rad, terenski par obavljati zajedno, uz dogovor i saglasnost. Ovde se cene principi asertivne komunikacije i konstruktivnog fidbeka. To znači da pri ovakvom radu članovi/ce saveza otvoreno komuniciraju, daju svoje konstruktivne pohvale i kritike na rad partnera/ke, predlažu izmene i dopune u radu, a sa druge strane su isto tako otvoreni da prime kritiku, savet i pohvalu. Konstruktivna kritika podrazumeva da će se onaj ko upućuje, svojom kritikom usmeriti na aktivnost koju smatra neprimerenom, a ne na terenskog partnera/ku lično. Osnovni princip kojim treba da se vodi prilikom odluke o kritici je pitanje: *Da li moja kritika može doprineti boljem radu mog partnera/ke i našeg terenskog para?* i *Da li je način na koji izgovaram kritiku prihvatljiv za mog terenskog partnera/ku (nije uvredljiv)?* Ukoliko je odgovor na bilo koje od ova dva pitanja odričan, osoba treba da razmisli da li da kritiku zadržite za sebe ili još bolje, da je preformuliše i učini konstruktivnjom. Ukoliko dođe do nesuglasica ili do nepremostivih razlika u shvatanju između terenskih partnera, važno je reći to na supervizijskim sastancima i rešiti problem ili eventualno zameniti terenskog partnera/ku. Ovo ne mora da znači da terenski radnik/ca kao pojedinac/ka nije uspešan ili da je podbacio, prosto nesuglasice između ljudi se često dešavaju, sastavni su deo posla i kao takve ih treba rešavati, a ne ustručavati se.

Preporuka je da, makar u prvim fazama implementacije programa, ukoliko za to postoji mogućnost, **terenski par čine jedan iskusni terenski radnik/ca i jedan terenski radnik/ca bez iskustva**. Ovo ubrzava uvođenje novih pomagača u zajednicu tj. proces adaptacije korisničkih porodica na nove pomagače, kao što i olakšava adaptaciju novog terenskog radnika/ce, zbog osećaja sigurnosti i mogućnosti učenja po modelu. Još jedna preporuka je i da **svaki terenski par targetira i stupi u kontakt sa određenim brojem korisničkih porodica**, te da nastavi da kontinuirano pruža podršku i razvija relaciju sa istim porodicama. Ovde je reč o tome da menjanje korisničkih porodica između terenskih parova iziskuje upoznavanje sa drugim ljudima i prilagođavanje dece na drugaćiji stil rada iznova i iznova. Ovo produžava proces adaptacije u kome deca ranog uzrasta ne usvajaju znanja i veštine koje im nudimo, već resurse troše na prilagođavanje novonastalim uslovima. Takođe, jasno je da će ovakvo postupanje ometati kreiranje čvrste relacije i odnosa poverenja sa korisnicima ili ga makar bespotrebno prolongirati. Neki autori naglašavaju i da bi bilo mudro razmotriti pol terenskih radnika/ca. Ovde se ne radi o polnoj diskriminaciji, već se skreće pažnja na nalaze istraživanja koji sugerišu da, u zavisnosti od prirode programa koji se implementira na terenu, veću

Projekat finansira
Evropska unija

efikasnost mogu imati osobe ženskog, odnosno muškog pola. Kako bi minimizirali efekte pola, krajnja preporuka ovih autora jeste da, ukoliko je to moguće, terenski par bude kombinovan po polu, tj. da ga čine osoba muškog i ženskog pola.

Radi približavanja ideje, uzmimo još jedan primer koji srećemo u praksi: žena koja trpi fizičko ili seksualno zlostavljanje se u vezi ovog problema, pre poverava osobi ženskog pola, kojoj veruje, nego muškarcu.

Ovaj fenomen ima osnov u prepozнатом psihološkom mehanizmu kod ljudi, koji se naziva *identifikacija*, a koji od najranijeg uzrasta služi u svrhu emocionalnog povezivanja sa drugom osobom, najpre roditeljem. Proces identifikacije za posledicu ima to da osoba, u želji da postane slična modelu, izmeni sebe, tj. svoja ponašanja. Obratite pažnju, kada smo u ulozi pomagača/ica, edukatora/ki, savetodavaca/kinja mi upravo očekujemo da osoba preduzme korake koji bi doveli do promene sopstvenog ponašanja. Kako bi do identifikacije došlo, neophodno je da osoba proceni osobu kao poželjan objekat identifikacije. Do pozitivne procene dolazi kada osoba uvidi zajedničke karakteristike sa objektom identifikacije (npr. pol, starost, pripadnost istoj interesnoj grupi, mala socijalna distance, ista nacionalnost, verska pripadnost, itd), kao i osobine koje procenjivač ne poseduje, a smatra ih poželjnim za sebe. Dakle, doživljaj deljenja zajedničke sudbine, pola ili boje kože, dovodi do toga da osobu procenjujemo kao nekoga ko će nas bolje razumeti i prihvati, stoga se sa njom lakše identifikujemo, što dovodi do većeg uticaja na ponašanje osobe i efikasnijih rezultata programa. Sledi slikovit prikaz ranije objašnjenog:

Primer: osoba A je pripadnik/ca afričkog plemena Surma. On/ona vreme provodi oslikavajući svoje telo i nanoseći sebi povrede, sa ciljem da svoje telo ukrasi brojnim ožiljcima. Osoba B je stanovnik grada Novog Sada, voli druženje, dobre knjige i posete lokalnim mestima za zabavu.

Sa kim vam je lakše da se identifikujete?

Sudeći po opisanom, idealan terenski radnik/ca u neformalnim romskim naseljima je uspešan Rom ili uspešna Romkinja, godina približnih starosti roditelja porodica sa kojima sarađujemo, koja živi u sličnim uslovima i deli sudbinu zajednice. I ovo je tačno, ali u praksi je teže dostižno. U suštini treba težiti što boljem uzoru za identifikaciju, ali ukoliko nam je "idealni objekat" nedostupan i dalje se možemo baviti ovim aktivnostima, jer postoje i drugi mehanizmi promene, pored opisane identifikacije, preko kojih takođe dopiremo do korisnika/ce i postižemo ciljane rezultate.

Projekat finansira
Evropska unija

Postupanje u rizičnim situacijama

Ponašanje korisnika/ca u nekim situacijama može biti procenjeno od strane terenskih radnika/ca kao preteće i ugrožavajuće. Ovde mislimo na ponašanja poput vikanja, psovanja, bacanja stvari, verbalnih pretnji ili fizičkog nasilja itd. Pre nego što dođe do ovakvih situacija, organizacija bi trebala imati usvojene bezbednosne politike u kojima bi morao biti jasno definisan protokol o postupanju u izazovnim situacijama. Za terenske radnike/ce je veoma važno da ne zanemaruju i da se bave i najmanjim doživljajem sopstvene ugroženosti, jer ovakva ponašanja mogu imati ozbiljne posledice, kako po terenske radnike/ce, tako i po sigurnost i blagostanje dece u porodici (McGuigan i sar., 2001). Terenski radnik/ca je dužan/na da zaštitи sebe na prvom mestu i u obavezi je da fizički napusti mesto na kome se osetio/la ugroženo, a odmah potom da prijavi nastalu situaciju koordinatoru/ki volontera/ki (ili programskom koordinatoru/ki) a u slučaju hitnosti i nadležnoj službi tj. policiji. To će omogućiti koordinatorima/kama da preduzmu sve potrebne mere koje su utvrđene bezbednosnim politikama organizacije. Terenski radnik/ca je dužan/na i da, samostalno ili zajedno sa koordinatorom/kom (zavisno od bezbednosnih politika organizacije) slučaj prijavi nadležnom stručnom radniku/ci u CSR koji će dalje postupiti prema službenoj dužnosti. U slučaju da je netrpeljivost bila usmerena prema terenskim radnicima/cama, nakon neprijatnog iskustva treba sazvati sastanak sa drugim pomagačima u organizaciji, koji su uključeni u rad sa pomenutim korisnicima/cama ili su upućeni u njihov slučaj i razmatrati moguće razloge neprijateljstva. Npr, da li je hostilnost prouzrokovana nezadovoljstvom odlukama i preuzetim akcijama terenskih radnika/ca? Korisno bi bilo i proceniti da li su neprijateljske akcije bile motivisane potrebom da se terenski radnici/ce drže podalje od porodice, te da se time prikrije stvarna situacija u porodici (moguće nasilje, ili različite vrste zlostavljanja). Ako je ovo slučaj, treba obavestiti centar za socijalni rad o zateknutom stanju. U situacijama koje jasno definiše i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, prijavu koordinator/ka terenskog rada može uputiti i policiji koja je potom prosleđuje centru za socijalni rad.

Politike zaštite dece u uslovima humanitarnog rada (safeguarding)

Programi za decu koje implementiramo u uslovima humanitarnog rada usmereni su na ostvarivanje prava koja su deci zagarantovana međunarodnom Konvencijom o dečijim pravima Ujedinjenih Nacija, sa ciljem podrške u realizaciji punih razvojnih potencijala. Fokusirani na ciljeve i pozitivne namere u kreiranju i implementiranju programa za decu, previđamo odgovornost koju organizacija treba da preuzeme kako bi bila sigurna da programi koje razvija i postupanja zaposlenih i volontera,

REPUBLIKA SRBIJA
MINISTARSTVO
OBRAZOVANJA,
NAUKI I TEHNOLOGIJE
ZA RAD, ZAPOSLENJAVANJE, BORBU
I SOCIJALNU PREDNU

Projekat finansira
Evropska unija

neće nauditi deci – korisnicima/cama programa. U javnosti se objavljaju primjeri zloupotrebe i kršenja prava najugroženijih korisnika, kao što je to bilo sa organizacijom Oxfam International na Haitiju (<https://www.dailymail.co.uk/>).

Bez dubljeg analiziranja navedenog primera, prećićemo na razmatranje koraka koje je potrebno preuzeti kako do ovakvih incidenata ne bi došlo.

Svaka organizacija treba da razvija svoje, prilagođene politike o zaštiti dece, odnosno korisnika/ca koje će biti uskladjene sa zakonskim okvirima i regulativama o zaštiti dece. Na osnovu ovih politika treba definisati procedure koje je neophodno sprovoditi u radu sa decom i one koje se preuzimaju u situaciji kršenja politika organizacije. Na osnovu politika treba da nastane standard o zaštiti dece, koji je vidno istaknut u organizaciji, dostupan svim zaposlenima ili angažovanim na volonterskim poslovima. Prilikom razvijanja politika i standarda za zaštitu dece važno je uključiti u proces ključno osoblje organizacije i menadžment i kada je to moguće, decu i zajednicu na koju se politike i procedure odnose. Ove politike i procedure treba da budu kreirane tako da odgovaraju radnoj realnosti. One su pripremljene u formi dokumenta koji će biti odštampan i potpisana od strane višeg menadžmenta organizacije, a kopije trebaju biti istaknute na vidnom mestu u organizaciji, uz naglasak na to da ove vrednosti moraju biti promovisne i na terenu. Poželjno je da standard bude preveden na lokalne jezike, kao i da bude deo ugovora potpisana od strane zaposlenih i volontera/ki. Organizacija treba da ovlasti jednu osobu za kreiranje, implementaciju, praćenje i reviziju usvojenog dokumenta, kao i jednu osobu tzv. uzbunjivača/icu (engl. whistle blowing). Poželjno je da to bude nepristrasna osoba koji/koja će biti zadužen/a za prijem pritužbi i pokretanje daljih postupaka u slučaju nepoštovanja procedura definisanih dokumentom. Što više politika i procedura organizacija usvoji, to je veća verovatnoća da će se izbegići angažovanje osoba koje kroz volonterski angažman ili zaposlenje, dolaze do korisnika/ca koji postaju njihove žrtve ili žrtve njihovog nesavesnog postupanja. Uz to, kreiranje detaljnih procedura i politika ne podrazumeva samo zaštitu korisnika/ca od angažovanih pomagača, već i zaštitu angažovanih pomagača od klevete.

Prevencija nanošenja štete korisnicima/cama započinje odmah. Već pri procesu regrutacije treba ispitati i proceniti namere kandidata/kinja za raspisane pozicije u organizaciji, a takođe im treba otvoreno predložiti disciplinske mere koje se preuzimaju u slučaju da dođe do prestupa u radu sa decom. Takođe, organizacija treba da poseduje propisan kodeks ponašanja angažovanih koji dolaze u kontakt sa decom i drugim korisnicima/cama. Angažovanim treba podići svest o granicama koje moraju postojati u kontaktu sa korisnicima/cama kroz informisanje o neprihvatljivom postupanju.

Projekat finansira
Evropska unija

Dakle, ukoliko u organizaciji ne postoje kreirani standardi za zaštitu dece, što pre razmislite o njihovom kreiranju. Kao podršku u procesu kreiranja politika, preporučujemo vodič za kreiranje politika, koji je razvila međunarodna organizacija Keeping children safe (Keeping children safe: Developing Child Safeguarding Policy and Procedures - A facilitators guide). Link ka priručniku za kreiranje i vodiču za implementaciju kreiranih politika i procedura, možete pronaći u prilozima (prilog 1. i prilog 2.).

Procedure o upotrebi fotografija dece

Deci i korisničkim porodicama možemo naneti štetu i u slučaju kreiranja i deljenja njihovih fotografija sa javnošću koje mogu biti kompromitujuće i ugrožavajuće po fizički i psihološki integritet deteta tj. korisnika/ce, odnosno kršenjem prava na privatnost i drugih sloboda, prema Međunarodnoj konvenciji o ljudskim pravima. Angažovani u humanitarnom radu se susreću kako sa zakonskim tako i etičkim dilemama po pitanju deljenja fotografija dece. Sa jedne strane, donatori zahtevaju dokumentovanje rada u vidu fotografija, koje koriste i za svoju promociju i sve češće jasno naglašavaju da fotografije na kojima se ne vide lica dece nisu poželjne. Fandrejzing (engl. fundraising) putem internet platformi biće verovatno neuspešan ukoliko sa potencijalnim donatorima ne podelimo kvalitetne fotografije, koje šalju jaku poruku i kod posmatrača bude snažnu emotivnu reakciju. Sa druge strane, određeni procenat naše ciljne grupe su funkcionalno nepismeni pojedinci, koji imaju puno poverenje u nas i tendenciju da se slože sa predlozima i da pristanu na zahteve koje pred njih stavljamo. Stoga nije uvek lako predočiti roditeljima potencijalne opasnosti i štetu koju deljenje fotografija može načiniti njihovoj porodici i motivisati ih da samostalno promisle o tome i donešu nezavisnu odluku. Ove etičke dileme će nas naterati još mnogo puta na razmišljanje. Prema Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti ("Službeni glasnik RS", br. 97/08 od 27.10.2008. godine, 104/09 - dr. Zakon 68/2012- odluka US i 107/2012) "Podatak o ličnosti svaka informacija koja se odnosi na fizičko lice, bez obzira na oblik u kome je izražena i na nosač informacije (papir, traka, film, elektronski medij i sl.), po čijem nalogu, u čije ime, odnosno za čiji račun je informacija pohranjena, datum nastanka informacije, mesto pohranjivanja informacije, način saznavanja informacije (neposredno, putem slušanja, gledanja i sl., odnosno posredno, putem uvida u dokument u kojem je informacija sadržana i sl.), ili bez obzira na drugo svojstvo informacije. Prema članu 8 ovog zakona, **zabranjeno je svako prikupljanje, obrada, pohranjivanje i deljenje podataka o ličnosti** (u ovom kontekstu fotografija) ukoliko:

- Fizičko lice ili staratelj/ka nije dao pristanak za korišćenje fotografije.
- Ukoliko se fotografija primenjuje u svrhe koje nisu one za koje je fizičko lice ili staratelj dao pristanak ili ukoliko svrha upotrebe fotografija nije jasna.
- Ukoliko je lice na koje se podaci odnose određeno ili odredivo i nakon što se ostvari svrha obrade;
- Ukoliko je način obrade nedozvoljen.
- Ako je podatak koji se obrađuje nepotreban ili nepodesan za ostvarenje svrhe obrade.
- Ako su broj ili vrsta podataka koji se obrađuju nesrazmerni svrsi obrade i
- Ako je podatak neistinit i nepotpun, odnosno kada nije zasnovan na verodostojnom izvoru ili je zastareo.

Zatim, član 12, u tački 2a ovog zakona definiše da je **obrada podataka bez pristanka dozvoljena** ukoliko rukovalac podatke o ličnosti, koje već obrađuje u određene svrhe na osnovu zakonskog ovlašćenja, iste podatke obrađuje i u svrhu prikupljanja sredstava **za humanitarne potrebe**.

Pored ovog zakona, postoje i drugi zakoni koji određuju ova pitanja. Aktuelno je na snazi **Opšta uredba o zaštiti podataka** usvojena na prostorima Evropske Unije, sa kojom je od maja 2018. godine usklađeno i naše zakonodavstvo. Uredba je poznatija pod skraćenim nazivom GDPR (engl. General Data Protection Regulation) a donešena je sa ciljem povećanja zaštite lica, čiji se podaci o ličnosti koriste od strane pravnih lica (državnih, civilnih i privatnih), kako bi se stavile pod kontrolu različite zloupotrebe koje su prepoznate. Više o ovom zakonu možete pročitati prateći link koji je dat u okviru priloga 3.

Pouka ova zakona jeste da je pribavljanje saglasnosti za fotografisanje korisnika/ca obavezna. U slučaju maloletnih lica i lica koja su lišena poslovne sposobnosti, saglasnost mora biti pribavljena od roditelja ili staratelja. Saglasnost mora biti sačinjena tako da je fizičko lice, roditelj ili staratelj detaljno informisan o svrsi fotografisanja, a takođe, prilikom obrade moraju biti ispoštovane i ostale navedene tačke člana 8 Zakona o zaštiti podataka o ličnosti ("Službeni glasnik RS", br. 97/08 od 27.10.2008. godine, 104/09 - dr. Zakon 68/2012- odluka US i 107/2012). Neophodno je istaći da informacija mora biti upućena na način na koji korisnik/ca (roditelj, staratelj) može da je u potpunosti razume, inače se ne može smatrati svrshishodnom i ne možemo reći da osoba zna šta je potpisala time što je stavila potpis na saglasnost. Ovo je teško izmeriti, ali je zato odgovornost na nama da učinimo sve kako bi roditelji/staratelji primili razumljivu poruku.

Preporuka je da procedure o postupanju u slučajevima prikupljanja i deljenja fotografija budu usvojene u okviru Standarda za zaštitu dece, o kome je bilo reči u

Projekat finansira
Evropska unija

prethodnom poglavlju. U nastavku će biti navedeni minimalni standardi za zaštitu dece u uslovima humanitarnog rada, kada je reč o fotografisanju, prema preporuci Save the children organizacije (Save the children).

Minimalni standardi za zaštitu dece koji se odnose na fotografisanje (Dross., 2016):

- Deca na fotografijama moraju biti obučena, u prikladnim pozama.
- Fotografija ne sme ni na koji način otkrivati mesto prebivališta deteta.
- Distinkтивni znaci raspoznavanja lokacije se ne smeju videti na slici (poznate građevine, obeležja ulica i mesta itd.).
- Opcija određivanja lokacije (geotagging) prilikom fotografisanja mora biti isključena.
- Potrebno je izvršiti proveru legitimacija i referenci fotografa/kinja i novinara/ki koji/e fotografišu decu.
- Neophodno je da budemo sigurni da je lice, roditelj, odnosno staratelj/ka, razumeo/la svrhu i moguće posledice distribucije fotografija.

Projekat finansira
Evropska unija

PODRŠKA RANOM RAZVOJU DECE U NEFORMALnim ROMSKIM NASELJIMA

Značaj podrške ranom razvoju i izazovi na terenu

"Investicije u rani razvoj su sigurna ulaganja u ljudski kapital svih zemalja"

(Save the Children, 2017).

Pod ranim uzrastom smatramo period života pojedinca od rođenja, do pete, tj. šeste godine starosti. Prvih 1000 dana dečijeg života, odnosno prve tri godine su značajne za sticanje ranih iskustava koja su temelj za izgradnju zdrave ličnosti čoveka (UNICEF, 2017). U ranom uzrastu, se stvara najveći broj moždanih sinapsi, odnosno, tada se mozak najviše menja usled procesa učenja. Nikada više u životu ne učimo tom brzinom i ne usvajamo toliku količinu informacija i podražaja iz spoljnog sveta. U ovom periodu su naročito važna pravilna briga, podsticaj i adekvatna ishrana deteta. Značaj ranog razvoja prepoznat je od strane stručnjaka/kinja koji/e se bave psihološkim blagostanjem i rastom kao i od svih svetskih organizacija za zaštitu dece, a procenjuje se da bi ulaganjem u rani razvoj, čovečanstvo imalo veliku dobit na putu postizanja stabilne ekonomije. Ciljevi održivog razvoja (The Sustainable Development Goals - SDG) takođe prepoznavaju rani razvoj kao globalni prioritet. Ulaganje u fondove za podršku ranom razvoju su jedna od najpametnijih investicija koje zemlja može učiniti za rešavanje loših rezultata obrazovanja i nejednakosti, te za prekid ciklusa siromaštva. (Save the children, 2017). Iako su svetski lideri, 2015. godine, dali obećanje da će se svet, do 2030. godine približiti postizanju inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za sve, to neće biti moguće ako državne vlasti kao prioritet što pre ne odrede ulaganje u rani razvoj (Save the Children, 2017). Adekvatna stimulacija ranog razvoja je neophodna za realizaciju punih potencijala u životnom dobu čoveka. Kako mogućnost usvajanja novih draži iz okoline sa godinama opada, sve što smo naučili u detinjstvu postaje temelj za period odraslosti, a da bi se neka saznanja, doživljavanje emocija i ponašanje kasnije promenili, potreban je ogroman napor, dug period, neretko stručna psihološka podrška i podrška celog sistema i okoline (koju često teško obezbeđujemo). O ranoj stimulaciji i edukaciji posebno govorimo kada u fokusu imamo decu koja žive u nestimulativnim sredinama, u porodicama sa nižim socioekonomskim statusom, kao i u porodicama gde postoji psihičko i fizičko zlostavljanje. Deca su u ovakvim uslovima života značajno uskraćena za dobijanje pravilnih podsticaja i stimulacija. U tim slučajevima, vrtić najčešće predstavlja jedino mesto u kome dete može da dobije potrebnu brigu i da ovo

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

mesto doživi kao sigurnu bazu, koja je veoma važna za postizanje emocionalne stabilnosti i kasnije mentalnog zdravlja. Vaspitači/ce detetu iz diskfunkcionalne porodice, daju priliku da razvije drugačiju, zdraviju relaciju, sa značajnom figurom (u ovom slučaju vaspitač/ica), za razliku od nestabilnih i opasnih relacija koje postoje u porodici. Takođe, ukoliko je dete uključeno u rani obrazovni sistem, veća je verovatnoća da će biti prepoznato zlostavljanje i zanemarivanje tog deteta unutar porodice, kao i eventualni indikatori disharmoničnog razvoja, jer su indikatori dostupni vaspitačima/cama, zdravstvenim radnicima/cama, psihološko - pedagoškoj službi, pa i sistemu socijalne zaštite, koji usko sarađuje sa obrazovnim sistemom i koji će preduzeti mere da dete bude zaštićeno.

Značajno je spomenuti i neke druge dobiti od uključivanja u rani obrazovni sistem, kao što su, prilika za ovladavanje jezikom (kako je ranije navedeno, neka deca do polaska u školu ne nauče da govore na jeziku države u kojoj žive, odnosno, na srpskom jeziku), potom, prilika za socijalizaciju (veoma važno nakon treće godine života), poštovanje rutine i pravila grupe, priprema za savladavanje školskog gradiva kroz aktivnosti koje podstiču razvoj motorike, stimulišu kapacitete memorije, pospešuju razvoj emocionalne regulacije, rešavanja konflikata itd.

U Srbiji je tokom poslednjih godina pokrenut niz inicijativa kako bi se što veći broj dece uključio u predškolski sistem, kao i inicijativa koje na različite načine pružaju podršku ranom razvoju dece, posebno dece iz marginalizovanih grupa. Ove inicijative prati i država kroz određenu regulativu, što svakako predstavlja značajan korak u pravcu ostvarenosti ciljeva koje definišu međunarodni dokumenti, ali pre svega bismo istakli njihov značaj za unapređenje kvaliteta života porodica sa decom.

UNICEF i Vlada Republike Srbije su 2017. godine pokrenuli kampanju "Svaki trenutak je važan", u kojoj govore o značaju prvih 1000 dana detetovog života. Cilj programa je, pored informisanja i edukacije roditelja i staratelja, podsticanje međusektorske saradnje između institucija koje se bave zaštitom dece, kako bi se za svako dete, pravovremeno obezbedio siguran početak.

Ipak, istraživanja pokazuju da podrška ranom razvoju u mnogim delovim sveta (pre svega u zemljama sa niskim i srednjim životnim standardom) pa i kod nas, nije razvijena na zadovoljavajućem nivou. Podršku ranom razvoju uglavnom ne dobijaju oni kojima je najpotrebnija: deca iz siromašnih sredina, etničke manjine, marginalizovane grupe, deca koja su u procesu migracije, kao i deca ženskog pola. Devojčice u mnogim sredinama i dalje bivaju uskraćene za obrazovanje uopšte, a ne samo za adekvatnu ranu stimulaciju i rano obrazovanje. Istraživanje sprovedeno u Ukrajini, u kome je cilj bio utvrditi razlike u postignuću dece iz

Projekat finansira
Evropska unija

romske populacije, koja žive u nestimulativnim uslovima za razvoj, sa decom iz opšte populacije, pokazuju da, na početku školovanja, deca iz nestimulativnih sredina pokazuju 20% manje veština, naročito kada se mere rane matematičke veštine i veštine pisanja. Najmanja razlika u postignuću između ove dve grupe je zabeležena u motoričkim sposobnostima (u krupnoj i finoj motorici) i iznosi 7% u korist neromske dece. U okviru istog istraživanja se ističe da se na ovom uzrastu (rani školski uzrast) razlika u postignuću ne prevazilazi lako, već da se zadržava i u toku školovanja (Nikhit, D i sar., 2014).

Da ne dođe do zabune, deca iz nestimulativnih sredina se ne razlikuju po sazajnim potencijalima, potrebama za prepoznavanjem, uvažavanjem i ljubavlju od bilo koje druge dece. Opisani jaz nastaje zbog drugačijih očekivanja, koja se pred ovu decu stavljuju u periodu ranog razvoja, te drugačije stimulacije i drugačijeg odnosa prema motivu postignuća i samoaktualizacije.

Kao jedan od glavnih faktora koji utiču na kvalitet rane stimulacije i obrazovanja, navodi se siromaštvo. Roditelji dece koja rastu u uslovima ekstremnog siromaštva su često neobrazovani ili nisko obrazovani i žive u izolaciji, te informacije i programi podrške teže dolaze do njih. Negativne posledice siromaštva su izostajanje postignuća primerenog uzrastu. Pojedina istraživanja pokazuju da šestogodišnja deca iz porodica sa niskim socioekonomskim statusom se nalaze na razvojnom nivou deteta od četiri godine, koje odrasta u prosečno kvalitetnim životnim uslovima (Save the children, 2017). Čak i longitudinalne studije ukazuju na visoku korelaciju između siromaštva sa jedne strane i kognitivnog razvoja i ponašanja dece sa druge strane, čak mnogo više nego nivo obrazovanja majke i etnička pripadnost (Duncan, 1993). Faktori koje srećemo u literaturi, koji se navode kao posrednici između siromaštva i neostvarenosti punih uzrasnih potencijala se dele na biološke i psihološke (Walker i sar., 2007). Biološki su oni poput slabijeg intrauterinog rasta, neuhranjenosti, nedostatka mikronutritijenata, zaraznih bolesti i izloženosti ugrožavajućoj životnoj sredini. Psihosocijalni faktori uključuju dostupnost obrazovanja, vaspitni stil roditelja i izloženost nasilju. (Walker i sar., 2007). Istraživanja predlažu i rešenje ili makar predloge za smanjenje štetnih efekata siromaštva: ključnu ulogu ima briga o razvoju dece kod kuće. Angažovanje majke i oca, sprovođenje specifičnih aktivnosti za pružanje kognitivne stimulacije (podsticanje saznavanja), senzitivna i pouzdana briga, kao i pristup dečijim knjigama i materijalima za učenje, izbegavanje fizičkog i ponižavajućeg kažnjavanja, te uključivanje u sisteme ranog obrazovanja, mogu smanjiti efekte siromaštva i poboljšati rani razvoj dece i njihov kasniji život. Ovakvi podaci ukazuju na hitnost da se nađe način da se podrži razvoj dece iz siromašnih porodica.

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

Dakle, rešenje se nalazi u edukaciji roditelja i širenju i sprovođenju programa za podršku ranom razvoju dece.

Još jedan faktor koji je prepoznat kao prepreka ranom razvoju, jeste etnička pripadnost i jezik dece manjina u nekoj državi ili zajednici. Ova deca ne samo da često doživljavaju diskriminaciju zbog nacionalne pripadnosti, već je i kontekst u kome oni uče značajno otežan, jer se često ne podudara sa njihovom kulturom, a poseban problem stvara to što su prinuđeni da uče na nepoznatom jeziku (IDEA, 2016). Dakle, dok druga deca, iz većinske populacije, troše svoje resurse na saznavanje, pospešivanje emocionalne regulacije, itd, deca koja pripadaju manjinskim grupama, veliki deo resursa usmeravaju na savladavanje jezika i adaptaciju na drugačije kulturološke uslove. Istraživanje sprovedeno u Vijetnamu, sa grupom dece koja pripadaju manjinskom stanovništvu i grupom dece iz većinskog stanovništva, pokazuju da deca iz opšte populacije pokazuju bolje rezultate u gotovo svakoj ispitanoj oblasti, a da najveće razlike u korist dece iz većinske populacije postoje između pismenosti i socio – emocionalnog razvoja (IDEA, 2016). Izmerena razlika tj. podbacivanje u postignuću može biti i posledica kulturološke nesenzitivnosti psiholoških testova kojima se mere postignuća dece koja pripadaju nevećinskom stanovništvu. Ovaj problem susrećemo i u našim osnovnim školama, gde veliki broj romske dece biva negativno ocenjen u toku testiranja za prijem u sistem osnovnog obrazovanja. Dok određen procenat dece na testu podbacuje usled kulturološke nesenzitivnosti testa, preostali procenat dece podbacuje zbog izostanka podrške ranom razvoju ove dece.

Ukoliko uzmememo u obzir kontekst iz kog dolaze deca iz neformalnih romskih naselja i uporedimo ga sa kontekstom iz koga dolaze deca iz opšte populacije, uviđamo ogromnu razliku, koja postaje naročito očigledna, kada ova deca sednu u školske kluge i kada od njih imamo jednak očekivanja i stavljamo ih pred iste zadatke. Brojni su slučajevi romske dece koja do polaska u školu govore na albanskom, na romskom ili na nekom drugom jeziku (readmisanti često govore nemački ili neki od drugih jezika iz zemalja Evropske Unije). Uz to, teritorijalna isključenost, neobrazovanost roditelja, veoma loši uslovi života, stalna borba za sticanjem osnovnih potrepština i veliki broj dece u porodici, onemogućavaju roditeljima da se posvete deci pojedinačno i da podrže njihov razvoj na način na koji je on podržan kod dece u opštoj populaciji. Kada deca dostignu školski uzrast, veoma brzo primete da često ne mogu da ispunе očekivanja odraslih iz sistema obrazovanja ili da su odbačena od strane vršnjačke grupe, te sasvim očekivano postaju frustrirana i manje motivisana za ostanak u obrazovnom sistemu. Ukoliko uz to izostane podrška škole i sistema socijalne zaštite, teško možemo očekivati da će se ova deca održati u sistemu obrazovanja i ostvariti svoje potencijale.

Trebalo bi da je sada jasno zašto je uključivanje u rani obrazovni sistem tako značajno za čovečanstvo. Svima nam je jasno da je bolje sprečiti nego lečiti, a najbolje je podržati i stimulisati.

Prema podacima iz istraživanja MICS 5 neuključivanje romske dece u rano obrazovanje su problemi u pristupu obrazovanju (43%), skupe usluge (24%), i ostali previšoki troškovi (22%). Uz to, analiza početnog stanja: „RECI – Predškolsko i osnovno obrazovanje Roma: širenje mogućnosti za veći obuhvat i smanjenje osipanja sprovedena 2016. godine ispitivala je, između ostalog i razloge osipanja romskih učenika/ca iz predškolskog obrazovanja u tri opštine (Bela Palanka, Knjaževac i Prokuplje). Kao glavne činioce osipanja analiza nalazi (Sicurella, 2016):

1. Odlazak u inostranstvo na duže vreme (tražioci azila) ili preseljenje u drugi grad.
2. Niska svest romskih roditelja o važnosti obrazovanja.
3. Loši uslovi života.

Dakle, ako analiziramo tri najčešće navođena faktora, vidimo da je njihov osnovni uzrok siromaštvo i neobrazovanost.

U praksi se ova statistika pokazuje kao tačna. Uz to često nailazimo na problem nemotivisanosti porodica iz neformalnih naselja za uključivanje dece u rani obrazovni sistem. Neki roditelji uopšte ne znaju da je poželjno i da postoji mogućnost da dete pohađa vrtić pre obaveznog pripremnog predškolskog perioda. Drugi roditelji navode, da je za njih neizvodljivo da odvode jedno po jedno dete u vrtić, jer nema ko da čuva drugu decu i da obavlja kućne poslove. Opet, nailazimo i na roditelje koji nisu istrajni u svojoj nameri, pa tako, iako dete bude upisano u vrtić, na prve znake njegovog negodovanja ili u slučaju neke prepreke, roditelji odustaju od te ideje. Tako često čujemo da dete jutros nije odvedeno u vrtić jer majka "nije mogla da ga/je probudi na vreme" ili dete nije u vrtiću "zato što pada kiša". Problem je i to što neki roditelji ne poznaju grad i ne snalaze se kada treba da dođu do neke destinacije (npr. do vrtića). Ukoliko se desi da dete dobije mesto u vrtiću na redovnom konkursu, ali da bude raspoređeno u vrtički objekat koji je nešto udaljeniji od neformalnih naselja, roditelji odustanu od toga da dete vode u vrtić. Često se desi i da roditelji zbog nemaštine ne šalju dete u vrtić: kada je zima i kada su temperature niske, roditelji nemaju sredstava da obezbede adekvatnu odeću i obuću za decu (čizme i jakne), te se opredeljuju da decu u tim periodima ne izvode van kuće.

Kako god nam izgledali ovi primeri, činjenica je da iza njih стоји bitan faktor, između ostalih, a to je neinformisanost roditelja o značaju ranog razvoja i neprepoznavanje važnosti brige za rani razvoj dece. Potrebno je uložiti dodatni napor da se

Projekat finansira
Evropska unija

generalno, ljudima koji nemaju visok motiv postignuća, pojasni važnost realizacije punih uzrasnih potencijala, stoga, osvešćivanje važnosti nije jednostavan zadatak, niti dovoljan za rešavanje problema neuključenosti romske dece u rani obrazovni sistem. Sve dok u referentnom okviru roditelja kao prihvatljiva opcija стоји mogućnost da njihova deca ne završe ni kompletno osnovno obrazovanje (koje je zakonski obavezno, ali se u praksi njegovo napuštanje retko kada sankcionise), problem neće biti rešen.

Čitavu situaciju sa uključivanjem dece u rani obrazovni sistem značajno otežava nedostatak kapaciteta vrtičkih ustanova. U uvodnom delu je bilo reči o tome koliko dece godišnje ostane na listi čekanja za upis u vrtić i ovo posebno otežava i naš rad na podizanju motivacije roditelja na terenu. Situaciju će vam dočarati situacija kroz koju smo nedavno prošli u procesu implementacije ovog projekta:

Primer iz prakse: Nakon rada koji je trajao više od godinu dana, na podizanju motivacije roditelja iz romskih naselja da uključe svoju decu u rani obrazovni sistem, volonteri/ke Centra za proizvodnju znanja i veština su uspeli/e da motivišu roditelje 27 dece, da u aprilu tekuće godine podnesu urednu dokumentaciju, na redovan konkurs za upis dece u vrtić. Ipak, kada su objavljeni rezultati konkursa, bili smo suočeni sa činjenicom da najveći broj dece obuhvaćene programom, nije dobio svoje mesto u vrtiću. Razlog za to jeste taj što je odlukom osnivača Ustanove (Grad Novi Sad), ove godine oglašen konkurs u kome se raspored prijavljenih kandidata pri upisu ne rangira na osnovu prioriteta, predloženih Afirmativnim merama Vlade Republike Srbije. Dakle, dete iz društveno osetljive kategorije može da ostvari određeni broj bodova (35), ali samo po jednom osnovu.

Nakon događaja opisanog u primeru, bili smo suočeni sa time da roditeljima moramo predočiti da, uprkos svom trudu i zalaganju, njihova deca nisu upisana u vrtić. Naša briga je bila utoliko veća što je ova situacija vodila ka tome da porodice sa kojima radimo izgube i onako poljuljano poverenje u institucije, ali ne samo u njih, već i u rad naše organizacije.

Uključivanje u rani obrazovni sistem - izazov za dete i porodicu

Od ideje do uključivanja deteta iz neformalnog romskog naselja u sistem ranog obrazovanja, najčešće bude dug put. Na ovom putu roditelji i volonteri/ke prođu proces ukazivanja na sagledavanje značaja odlučivanja na ovaj korak, motivisanja roditelja, podrške u prikupljanju dokumentacije, apliciranju na raspisani konkurs, upisa deteta u vrtić, te na kraju podrške ostajanju u vrtiću, kroz proces dalje motivacije roditelja. Dakle posao podrške i podizanja motivacije se ne završava uključivanjem u rani obrazovni sistem, naprotiv, tek tada je potrebna pojačana

Projekat finansira
Evropska unija

podrška porodici kako bi se deca održala u sistemu ranog obrazovanja. Pred čitavom porodicom stoji skup novih izazova i zadataka kojima se porodica mora prilagoditi, te ako izostane dogovor i saradnja nekoga od članova porodice, dete vrlo lako može ponovo biti isključeno iz sistema. Programi koji se odnose na motivisanje porodice treba posebno da obrate pažnju na ovaj aspekt. Poželjno je da u proces motivisanja bude uključena cela porodica tj. svi odrasli i stariji članovi porodice, kako bismo bili sigurni da svi prepoznaju važnost uključivanja deteta u obrazovni sistem, te da su spremni da ulože napor da se dete u sistemu obrazovanja održi. U suprotnom, uprkos želji i volji npr. majke da dete svakodnevno vodi u vrtić, ukoliko otac odredi da je prioritet za porodicu nešto drugo u tom trenutku, dete će najverovatnije ostati kod kuće. Nakon upisa u vrtić posebno je važan proces adaptacije deteta na boravak u vrtiću i održavanje motivacije roditelja i u izazovnim situacijama.

Proces adaptacije na uslove u predškolskoj ustanovi

Za najveći broj dece, polazak u vrtić predstavlja prvo odvajanje od roditelja, odnosno smeštanje u do tada nepoznat kontekst, sa nepoznatim ljudima, u kome drugi imaju očekivanja od njega, koja mu u početku još uvek nisu jasna. Ukoliko bolje razmislimo, ovo jeste prilično zastrašujuće iskustvo. Ovo iskustvo može biti posebno izazovno za decu romske nacionalnosti, kojima je ovaj kontekst potpuno nepoznat, jer nisu navikli na toliko zahteva koji se odjednom stavljuju pred njih, niti na toliko strukturiranog vremena i pravila.

Prema psihološkim nalazima, najbolji period za polazak u vrtić je pre navršenih godinu i po dana ili posle treće godine života. U periodu od godinu i po do treće godine života, javlja se proces separacije. To je psihološki proces odvajanja od primarnog objekta afektivne vezanosti – najčešće od majke i prati ga uzrasno očekivan separacioni strah. Ukoliko se separacioni strah ne razreši na vreme, što se često dešava zbog nedosledne dostupnosti primarne figure (majke) detetu, može doći do posledica u kasnijem životnom periodu, u vidu anksioznosti ili straha od škole itd. Takođe dete, zbog svoje kognitivne nezrelosti, nije spremno da sklapa socijalne relacije i učestvuje u socijalnoj razmeni, u pravom smislu te reči, pre treće godine života. To znači da, za ovaj domen razvoja i nema preteranog smisla slati decu u vrtić pre navršene treće godine života. Ipak, jasno je da je za decu koja žive u nestimulativnim sredinama, ili u porodicama gde postoji zlostavljanje i zanemarivanje, što ranije uključivanje u obrazovni sistem veoma važno. Ranije uključena deca u sistem ranog obrazovanja, stiču iskustvo drugačije brige i zaštite, koja u odnosu na njihovo, potencijalno negativno iskustvo, mogu sagraditi drugačiji model brige i postati sigurna baza za to dete. Tada dete formira značajne relacije,

Projekat finansira
Evropska unija

gradi poverenje u ljude i svet kao dobro i bezbedno mesto. Vrtić daje priliku za kreiranje slike bolje realnosti. Takođe, kao što je i ranije rečeno, sistem će pre prepoznati i zaštiti dete od štetnih uticaja ponašanja u disfunkcionalnoj porodici, ukoliko je dete dostupno tj. vidljivo tom sistemu.

Kao najčešći razlozi za otežano prilagođavanje na boravak u vrtiću, u savremenoj literaturi se navodi sledeće: roditelji često, zbog izazova poput nepoverenja u institucije, bojazni za zdravlje njihovog deteta, ili straha od toga kako će se njihovo dete snaći u novom okruženju, osećaju neprijatne emocije. Kako znamo da su emocije osnovni kanal komunikacije deteta, jer su u ranom uzrastu dominantne nad kognicijama, deca osećaju roditeljsku nesigurnost i postaju zabrinuta povodom onoga što sledi, jer oni primarne figure (roditelje) doživljavaju kao vrhunski kompetentne i nepogrešive. Dakle dete oseća da roditelj šalje signal da tu nešto nije u redu.

Čini se da je u ovakvoj situaciji lako sprečiti probleme u adaptaciji tako što će se reći roditeljima da ne osećaju ono što osećaju ili da sakriju to od dece. Međutim, to je pogrešno, jer kao što smo rekli, deca su kao mali "emocionalni radari" i savršeno čitaju između redova, a takođe, služenje izbegavajućim obrascima decu ne uči kako da se sami nose sa neprijatnim emocijama, već kako da ih izbegavaju.

Ključ je u tome da roditelji zaista porade na svojim strahovima, razgovaraju sa nadležnima o onome čega se plaše (sa stručnim radnikom/com u CSR ili sa nama u naselju, a kasnije sa iskusnijim i kompetentnijim vaspitačima/cama), te da steknu poverenje u vaspitače/ce i sa njima komuniciraju sve svoje bojazni.

Poželjno je da nekoliko dana pre polaska u vrtić dete bude upoznato sa onim što ga uskoro čeka, kao i da mu budu jasni razlozi zbog kojih kreće u vrtić. Dete verovatno neće razumeti značaj provođenja vremena u vrtiću, ali će biti osjetljivo na ohrabrujuće poruke koje dobija, što će nadjačati strah i dati snagu za prvi period.

U cilju da se što više smanji neizvesnost (koja stvara anksioznost) povodom novonastalog perioda života deteta, treba ispoštovati sledeće preporuke:

1. Poželjno je da, pre polaska u vrtić, dete poseti ustanovu u kojoj će pohađati vrtić. Ode do nje sa roditeljima i ukoliko ima mogućnosti, uđe unutra, osmotri okolinu, raspored nameštaja, porazgovara sa nekim u ustanovi itd.
2. Poželjno je da dete u vrtić uvek vodi ista osoba (roditelj ili staratelj), makar u prvom periodu, dok se ne prevaziđe period adaptacije.
3. Poželjno je da dete uz sebe ima nešto iz njemu poznatog konteksta, npr. svoju omiljenu igračku, ili drugi predmet, za koji je dete emocionalno vezano (tj. koji samo preferira).

4. Roditelji nikako ne bi trebali da *pobegnu sa lica mesta*, kada dovedu dete u vrtić, kako bi izbegli neprijatne emocije usled rastanka. Takođe, ne bi trebali da odgovlače rastanak, osvrću se, zastaju i time poruče detetu da postoji razlog za zabrinutost i anksioznost (dete bi reklo npr: *Vidim da ovde nešto nije u redu, čim mama brine*). Na rastanku je dovoljno poljubiti dete i reći mu: *Zdravo, vidimo se kada kazaljka bude na tri*. Detetu treba reći i šta će mama (tata) raditi dok ga/je nema ili gde će biti.
  5. Takođe, poželjno je da dete zna da njegov period boravka u vrtiću nije nepoznat, niti neograničen. Kako deca nemaju kapacitet da razumeju pojam vremena i kako vreme drugačije doživljavaju od odraslih, nije dovoljno reći: *Doćiće mama po tebe za 8 sati*. Poželjno je da postoji dogovor između deteta i roditelja o tome kako će dete znati kada je vreme da ide kući. Npr: *Kada prođe ručak u vrtiću, sledi još jedna igra i onda sva deca idu kući i mama dolazi po tebe*.
  1. Veoma je važno reći roditeljima da budu što tačniji kada odlaze po decu, ako zakasne i jedan dan se ne pojave tačno u 15h, već u 15:30h, ostaviće detetu pola sata da se oseća odbačeno, napušteno, zabrinuto, usamljeno i anksiozno. Ova nepredviđena situacija može dovesti do toga da dete više ne želi da ide u vrtić, kako bi izbeglo da ponovo doživi neprijatnost.
  2. Poželjno je da roditelj provede malo više vremena sa detetom nakon povratka iz vrtića, kako detetu roditelji ne bi nedostajali. Roditelj treba da razgovara sa detetom o tome kako je bilo u vrtiću, ali ne kroz opširna i apstraktna pitanja (*Kako je bilo u vrtiću, npr*), već kroz konkretnija: *Šta je danas bilo za ručak? Jesi se igrao/la sa kockama ili sa medvedićima? Koje slovo si danas naučio/la?* Takođe, period adaptacije će olakšati to ako dete vidi da se roditelju sviđa vrtić, te roditelj treba da to i pokaže kroz pozitivan govor ili kroz npr. zapažanje detalja i izgovaranja rečenica poput: *Baš mi se svidela ona velika igračka koju sam danas videla u vrtiću. Divna vam je soba u kojoj provodite vreme. Vaspitačica Ljilja mi je rekla da si se danas veoma lepo ponašao/la*.
- Uz ove preporuke, u konkretnom kontekstu je potrebno dodati i sledeće:
3. Posvećenost, u smislu redovne saradnje roditelja sa vaspitačima/cama i redovnosti odvođenja deteta u vrtić je veoma važna tema na kojoj se mora raditi kroz edukaciju o važnosti ranog obrazovanja i izgradnji poverenja između roditelja i vaspitača.
  4. Često je potrebno govoriti sa roditeljima i o ličnoj higijeni deteta, o higijenskim navikama i ritualima koji se trebaju sprovoditi svakog dana pre odvođenja deteta u vrtić, kako bi dete bilo čisto i uredno kada stigne u ustanovu.

Projekat finansira
Evropska unija

Treba naglasiti i podvući da dete nikada ne treba kažnjavati, ni fizički ni psihički zbog onoga što oseća. Tako, ukoliko dete plače, negoduje i slično, zbog polaska u vrtić, ne treba ga tući, udarati ili grditi. Već mu dati vremena da se smiri, a potom razgovarati o svemu što smo do sada naveli. Takođe, ukoliko dete plače, negoduje, valja se po podu kada roditelji dođu po njega, treba objasniti roditeljima da je to sasvim normalna reakcija i da su deca akumulirala nezadovoljstvo i napetost u toku boravka i da su spremni da to podele sa roditeljima, kada oni dođu. Roditeljima treba objasniti situaciju kroz jednostavan primer, npr. reći im da svi mi ponekad imamo naporan dan, te da tako i deca, dobiju podsticaj za izbacivanje negativnih emocija kada se osete sigurno tj. kada ugledaju svoje roditelje.

O svim problemima, nerazumevanju i neprihvatanju od strane grupe u vrtiću, koje dete navodi kao razlog za odbijanje da ide u vrtić, treba prvo razgovarati sa detetom i to na topao i neosuđujući način. Osim toga, na ovu temu obavezno treba komunicirati sa vaspitačima/cama, koji/e su odgovorni za dinamiku grupe. Veoma je važno da roditelji komuniciraju sa vaspitačima/cama i da u njih imaju poverenje. Odgovornost za izgradnju poverenja je na obe strane, i na roditeljima i na vaspitačima/cama.

Treba da bude jasno da će svi saveti teško dati rezultate, ako od ranije ne postoji odnos poverenja između deteta i roditelja. Ukoliko je dete ranije nedosledno stavljanu u situaciju da se oseti ostavljen, nebezbedno, zanemareno itd, period adaptacije će biti teži. Ukoliko je, pak, dete dosledno zanemarivano, delovaće da period adaptacije protiče dobro. Dete neće patiti kada roditelji odu, neće se ni radovati kada se vrati, što svakako treba da bude alarm psihološko - pedagoškoj službi i vaspitačima. Ipak, u realnosti ovo najčešće ne bude alarm za brigu, jer ova deca deluju prilagodljivo i saradljivo, te vapsitači često budu zadovoljni što u grupi imaju nekoga ko nije zahtevno dete. Često je istina da je ovo dete odustalo od traženja da odrasli brinu o njemu i veruje da svet nije prijateljsko mesto, u kome se može osloniti na druge.

Sva navedena pravila i očekivanja od dece o kojima je bilo reči, mogu se posmatrati u opštem smislu. Svako dete je individua sa sopstvenim potrebama i motivima za određena ponašanja, te savete uvek treba prilagoditi specifičnom detetu, a odstupanja od očekivanja ne treba nužno tumačiti u negativnom smislu.

Još jednom za kraj, proces adaptacije bi trebao da ide postepeno. Preporuka predškolske ustanove je da prilagođavanje na vrtić izgleda kako je ispod navedeno. U ovom procesu treba poslušati preporuke vaspitača/ca vrtićke jedinice u koju je upisano dete, ali pre svega treba osluškivati individualne potrebe deteta i svaku preporuku prilagođavati njima. Za neko dete ovaj proces može biti spor, tj.

Projekat finansira
Evropska unija

dete se može osetiti spremno već nakon drugog dana da ostane duže u vrtiću, a za nekog će i ovaj program prilagođavanja biti brz i to dete će iskazivati nelagodu svakoga dana, pa i nakon predviđenih 6 dana za adaptaciju.

Evo kako izgleda preporuka za olakšavanje procesa prilagođavanja na vrtić, preporučena od strane Predškolske ustanove Radosno detinjstvo:

- Prvog dana, dete ostaje 30 minuta u vrtiću.
- Drugog dana, ostaje 1 sat.
- Trećeg dana, ostaje duži period.
- Četvrtog dana, ostaje duži period, uz jedan obrok.
- Petog dana, dolazi rano ujutru, ima dva obroka.
- Šestog dana, dete ostaje ceo radni dan.

Dakle preporuka je da proces prilagođavanja bude postepen kako bi dete osetilo minimum nelagode i neizvesnosti.

Činjenica je da od procesa adaptacije najviše zavisi koliko će dete biti motivisano da odlazi u vrtić, što u velikom broju slučajeva znači i koliko će se dugo zadržati u ranom obrazovnom sistemu. Istraživanja pokazuju da, kada je reč o osipanju iz ranog obrazovnog sistema, najveći broj romske dece napuste program već u periodu prilagođavanja. Oni koji se duže zadrže u sistemu, uglavnom kontinuirano pohađaju i završavaju program ranog obrazovanja u vrtićima.

Ostanak u vaspitno obrazovnom sistemu

Pohađanje ranog obrazovnog sistema nije obavezno i zakonski se ne sankcioniše neuključivanje u rani obrazovni sistem, sve do nivoa obaveznog pripremnog predškolskog perioda. Osim toga, znatno je manji broj usvojenih strateških dokumenata koja se bave decom ranog uzrasta. Ovakva situacija kreira "nevidljiv problem" i utiče na to da se o važnosti ranog obrazovanja manje govori, a pitanjem osipanja iz ranog obrazovnog sistema istraživači, kao i kreatori programa podrške značajno manje bave, u odnosu na ista pitanja u sistemu osnovnog obrazovanja. U pretragama možemo pronaći mnogo više literature na temu sprečavanja osipanja učenika iz sistema osnovnog obrazovanja. Ovo je problematično u svetu činjenice da je, zbog nepohađanja vrtičkih programa, pripremljenost dece iz romskih naselja za školu manja, što svakako predstavlja jedan od faktora lošijih postignuća, zaostajanja u učenju i ranog napuštanja sistema osnovnog obrazovanja.

Projekat finansira
Evropska unija

Malobrojna postojeća istraživanja u našoj zemlji ukazuju na to da upravo uvođenje obaveznog PPP i mogućnost upisa dece bez dokumenata predstavljaju najvažnije sistemske mere prevencije osipanja (Pavlović Babić i sar., 2013). Uz to, za sprečavanje osipanja iz sistema ranog obrazovanja posebno je važna intersektorska saradnja na lokalnom nivou, između vrtića, centara za socijalni rad, zdravstvenih institucija i lokalne samouprave, koja je zainteresovana za pitanje sprečavanja osipanja iz ranog obrazovanja i spremna da kreira inkluzivne politike i lokalne akcione planove za decu. Važno je i postojanje pedagoških asistenata/kinja pri vrtićima, čija je uloga u povezivanju romske zajednice i sistema obrazovanja, između ostalog, veoma bitna za informisanje i prevazilaženje kulturnoških barijera i eventualnih nerazumevanja između roditelja i zaposlenih u vrtićima. Smanjenju osipanja doprinosi i smanjenje troškova koje sa sobom nosi boravak u vrtiću, pre svega regresiranje troškova vrtića, dostupnost besplatne užine i pribora za rad dece. Prednost ima i postojanje organizovanog prevoza za decu do vrtića (Čekić i sar, 2017).

Kako mi to radimo?

Regrutacija i selekcija terenskih radnika/ca

U procesu regrutacije i selekcije terenskih radnika/ca važe svi principi i preporuke koje su ranije u toku ovog priručnika izložene. Program terenskog rada sa decom iz osetljivih društvenih grupa je vrlo zahtevan u pogledu pre svega odabira adekvatnih terenskih radnika/ca, a potom i u pogledu upravljanja i koordinacije njihovih radom.

Terenski radnici/ce su osobe koje se dobrovoljno prijavljuju da obavljaju ovu vrstu posla, te organizatori/ke terenskog rada najpre razmišljaju o profilu terenskog radnika/ce koji/a je pogodan/na da radi sa decom u neformalnim romskim naseljima. Najčešće su to mladi ljudi, studenti master studija, ili apsolventi/kinje, koji/e imaju autentičnu motivaciju za pomaganjem, ali i želju za učenjem, sticanjem znanja, praksom u direktnom radu sa korisnicima/cama.

U trenutku kada organizator terenskog rada ima jasnu ideju, opis i specifikaciju posla za terenske radnike/ce on kreće u prvu fazu: regrutovanja i selekcije terenskih radnika/ca. U ovoj fazi se objavljuje javni poziv, koji se postavlja na mesta koja su dostupna profilu osoba koji smatramo poželjnim za mesto terenskog radnika/ca. Poželjno je da **javni poziv** sadrži jasan opis organizacije koja raspisuje poziv, zatim dovoljno informacija o raspisanoj poziciji, što uključuje sve neophodne kompetencije, znanja i veštine, kao i kvalifikacije koje terenski radnik/ce treba da ima. Pored prijavnog formulara za poziciju terenskog radnika/ce, uvek je dobro od

Projekat finansira
Evropska unija

kandidata/kinja tražiti da dostave svoju biografiju (CV) kako bi stekli jasniju sliku o potencijalnom terenskom radniku/ci i njegovom/njenom dosadašnjem iskustvu, kao i motivaciono pismo, čija je namena jasna. Sam proces prijave treba maksimalno olakšati, zbog toga mi koristimo online aplikaciju, prilagođenu za prikupljanje prijava za volontiranje. U okviru online aplikacije postavljen je prijavni formular koji treba ispuniti odgovorima, na osnovu kojih će kandidati/kinje biti kontaktirani i pozvani u sledeći krug. Primer prijavnog formulara dat je u okviru priloga 4.

Kada je pripremljen poziv kojim nameravamo da privučemo zainteresovane, sledi oglašavanje. Tema oglašavanja je veoma značajna, naročito u današnjem vremenu kada je brzina protoka informacija i njihova dostupnost, zahvaljujući napretku informacionih tehnologija, umnogome promenila način na koji se oglašavamo. CPZV svoj poziv oglašava putem društvenih mreža i ovo je danas sasvim logičan i neizostavan izbor za ciljnu grupu koju želimo da privučemo. Poželjno je oglasiti se na web stranici organizacije, na stranicama drugih organizacija koje okupljaju veliki broj aktivista/kinja u zajednici, kao i putem maila, tj. sačiniti mailing listu u koju će biti uključeni oni kojima bi poziv bio interesantan. Uz oglas, obavezno stavljamo i link putem koga se može izvršiti online prijava na licu mesta. Primer oglašavanja CPZVa u svrhu regrutacije terenskih radnika/ca, dat je u prilogu 5.

Pored on line oglašavanja, treba ostvariti saradnju sa institucijama i iskoristiti i resurse u zajednici, te se promovisati i na fakultetima humanističkim nauka, kroz prezentaciju raspisane pozicije za volontiranje, kao i na oglasnim tablama srednjih škola, visokih strukovnih škola i fakulteta.

Ono što je veoma važno za privlačenje mlađih da se uključe u rad neke organizacije, pored primamljivosti programa za koji je raspisana pozicija, jeste vidljivost i kredibilitet te organizacije u zajednici. Zbog toga je veoma važna stalna promocija. Za potrebe regrutacije terenskih radnika, korisno je zapitati se šta bi ciljna grupa želela da dobije od angažovanja u našoj organizaciji, te ponuditi im odgovore koji promovišu program za koji je raspisana pozicija i rad same organizacije. Primer promocije koju Centar za proizvodnju znanja i veština sprovodi za vreme otvorenog konkursa za prijem novih volontera/ki, dat je u prilogu 6.

Nakon regrutovanja, organizator/ka terenskog rada osmišljava proces selekcije kandidata/kinja za terenske radnike/ce. Najčešće se prvi krug selekcije obavi u prvom krugu pregledom pristiglih prijavnih formulara i biografija, a zatim se odabrani - uži krug kandidata - pozove na **intervju**.

Intervju predstavlja ciljano zakazan razgovor sa kandidatima/kinjama koji su prošli prvi krug selekcije, kako bi se organizatori terenskog rada bliže upoznali sa

Projekat finansira
Evropska unija

kandidatima/kinjama. Obavlja ga koordinator/ka terenskog rada, uz podršku kolega iz organizacije koji imaju iskustva u radu sa ljudima. Razgovoru može da prisustvuje i više ljudi iz organizacije, kako bi doneli zajedničku odluku o izboru najboljih kandidata. Važno je da se intervju unapred isplanira i da se obezbedi adekvatan prostor i prijatna atmosfera. Intervju je prilika za razgovor i za organizatore/ke i za buduće terenske radnike/ce.

CPZV primenjuje prilikom selekcije kandidata/kinja individualni, struktuirani intervju, sa jasnim pitanjima koja su postavljena kandidatima/kinjama. Intervju vodi osoba koja će biti zadužena za direktnu komunikaciju sa terenskim radnicima/cama - koordinatorka terenskog rada i predstavnice Programa za decu i porodicu, odnosno osobe koje su uključene u realizaciju drugih aktivnosti relevantnih za terenski rad.

Pitanja koja su postavljana kandidatima bila su:

- *Koji deo našeg programa vam deluje najinteresantniji?*
- *Koliko slobodnog vremena mesečno možete da izdvojite za aktivnosti u ovom projektu?*
- *Šta očekujete kao nagradu za svoj volonterski angažman?*
- *Kako bi opisali sebe u par rečenica?*
- *Koje probleme romske zajednice u našem društvu vidite?*
- *Zašto vas interesuje rad sa decom? Opišite iskustva u radu sa decom.*
- *Dati im dodatni upitnik da popune i pitati ih da li su zainteresovani da se eventualno uključe i u druge naše programe ako bude potrebno.*

Nakon obavljenog individualnog intervjuja, organizator/ka terenskog rada bira odgovarajuće kandidate/kinje. Konačan odgovor kandidatima/kinjama za terenski rad se šalje nakon nekoliko dana, kada svi pozvani kandidati/kinje prođu individualni intervju i kada organizator/ka proceni da je imao/la dovoljno vremena za promišljanje i odabir. U odnosu na potreban broj terenskih radnika/ca i situaciju u kojoj treba da se odluči za više njih, potrebno je da se o odluci i izboru zaista dobro promisli i da se odluka doneše na osnovu prikupljenih informacija o kandidatima, a ne na osnovu ličnih impresija.

Kada vidite sve kandidate/kinje, potencijalne terenske radnike/ce, imate svu njihovu dokumentaciju, obavili ste razgovor sa svima, ostavite sebi dovoljno vremena da još jednom "prođete" kroz sve i na miru razmislite o izboru. Vrlo često nismo u prilici da angažujemo sve osobe koje zadovoljavaju kriterijume, te je

Projekat finansira
Evropska unija

sasvim u redu osmisliti "listu čekanja" za slučaj da neko od odabralih kandidata/kinja iz nekog razloga odustane.

Nakon odabira kandidata/kinja, organizator/ka terenskog rada prelazi u naredne faze, a to su socijalizacija i orijentacija, kao i trening (obrazovanje, edukacija) odabralih kandidata/kinja za obavljanje terenskog posla.

Orientacija terenskih radnika/ca

Socijalizacija i orijentacija terenskih radnika/ca je sledeća faza koja je izuzetno važna. Novi ljudi, budući terenski radnici/ce, se u ovoj fazi upoznaju jedni sa drugima, sa kontekstom u kom organizacija radi, upoznaće se sa kulturom organizacije i njenim strateškim okvirom delovanja, kao i sa svim onim što je organizacija do sada uradila. Ostale zaposlene/angažovane saradnike/ce je neophodno upoznati sa dolaskom terenskih radnika/ca, kao i sa njihovim opisom posla. Važno je da nove osobe znaju šta im je dostupno u prostorijama organizatora/ki, koju opremu mogu da koriste, pravila korišćenja prostora i opreme za rad, radno vreme, procedure koje postoje u organizaciji, i naravno - poželite im dobrodošlicu.

U ovoj fazi je veoma važno pripremiti u pisanom obliku i dati na uvid i saglasnost svakom terenskom radniku/ci **opis posla** terenskih radnika/ca. Opis posla treba da sadrži očekivanja od terenskog radnika/ce verbalizovan kroz: **naziv posla, svrhu terenskog rada** (zašto je potreban organizaciji i kako će pomoći u ispunjenju misije organizacije), **glavne odgovornosti terenskog radnika/ce, koliko vremena terenski radnik/ca radi na terenu** (koliko sati/dana u nedelji), **a šta je u obavezi i koliko da radi u kancelariji organizatora/ke, da li ima obavezne obuke, beneficije** (odnosno nagrada za obavljeni volonterski doprinos), ko mu/joj je **kontakt osoba** (koordinator/ka terenskog rada u organizaciji kome se osoba obraća u slučaju bilo kakvih dilema, nedoumica ili izazova sa kojima se suočava na terenu). Pored opisa posla, CPZV ima dokument u kojem su jasno definisana prava i obaveze terenskih radnika/ca.

Tabela 2:

Primer CPZV - Prava terenskih radnika/ca

Prava terenskih radnika/ca	
1. Pravo na bezbednost.	7. Asertivna povratna informacija.
2. Pravo na informisanost.	8. Pravo na refundiranje troškova.
3. Pravo na debrifing.	9. Pravo na obezbeđen materijal.
4. Pravo na izostanak.	10. Dostupnost koordinatora/ke za hitna pitanja.
5. Pravo na privatnost.	11. Pravo na grešku.
6. Pravo na NE.	

Tabela 3:

Primer CPZV -Obaveze terenskih radnika/ca

Obaveze terenskih radnika/ca	
1. Delovati u skladu sa ciljem.	7. Doslednost- ne ignorisati korisnike/ce van naselja.
2. Pružati proverene informacije.	8. Diskrecija.
3. Dolaziti na vreme.	9. Ne etiketirati.
4. Dolaziti na sastanke.	10. Ne pretiti.
5. Pisati izveštaje.	11. Prijaviti nasilje.
6. Poštovati rok za izveštavanje.	12. Bezbednost.

Obuka terenskih radnika/ca

Priprema terenskog radnika/ce za obavljanje posla i obuke su obaveza organizatora/ke terenskog rada. **Obuka, odnosno trening**, su jako važni za uspeh

Projekat finansira
Evropska unija

terenskog programa. Terenske radnike/ce je neophodno uvesti u posao. Treninzi se unapred planiraju, detaljno osmišljavaju i kontinuirano sprovode. Ovde ne bi smelo da bude grešaka, improvizacija ili spontanog, usputnog informisanja, tj. uvođenja u rad. Treninzi koje terenski radnici/ce dobijaju, kao i dodatna znanja i veštine, koje im organizator/ka terenskog rada besplatno obezbeđuje, vrlo često mogu da budu jedan od motiva za uključivanje mlađih ljudi u program. Kako će trening biti organizovan zavisi od mogućnosti i resursa kojima organizacija raspolaže.

Dobro je osmisliti bazičnu obuku koju svaki terenski radnik/ca mora da prođe. U radu, ukoliko se ukaže potreba, ili kao nagrada, mogu se obezbeđivati dodatne edukacije koje će, na primer, terenskim radnicima/cama omogućiti kvalitetniji rad sa decom.

Trening moduli za terenske radnike/ce u CPZV

Osnovni paket treninga za terenske radnike/ce u CPZV sastoji se iz 3 modula. Sva tri modula imaju zajednički opšti cilj, a svaki od modula ima svoje konkretnе, specifične ciljeve. Moduli su kreirani unapred, polazeći od ciljeva obuka i kroz odabir najprikladnije metodologije, razrađena je jasna slika o znanjima i veštinama koje terenski radnici/ce trebaju da steknu u toku obuke. Na osnovu opštih i specifičnih ciljeva modula razvijena je i agenda obuke. Primer ciljeva i agende je dat u prilogu 7.

Koordinacija rada terenskih radnika/ca

Izuzetno je važno da se jedna osoba u organizaciji imenuje i da joj je u opisu posla naznačeno da koordinira terenskim radnicima/cama. **Koordinacija rada terenskih radnika/ca** je zahtevan posao. Koordinator/ka treba da upućuje terenske radnike/ce u rad organizacije, vodi evidenciju o njihovom angažovanju, da prati njihov rad na terenu, pomaže u prevazilaženju problema, obezbeđuje osnovnu i dodatnu obuku (ukoliko je potrebna), kao i da vodi računa o odnosu ostalih saradnika/ca i terenskih radnika/ca. Uloga koordinatora/ke programa terenskog rada je i da ocenjuje učinak, motivše terenske radnike/ce, ali i da vodi računa o njihovoj bezbednosti na terenu. Koordinacija obuhvata i superviziju rada terenskih radnika/ca, tj. **ocenu učinka, podršku i nadzor** tokom rada. Jasno je da je terenski rad izuzetno izazovan, na tako mnogo nivoa, a na samom početku svog angažmana terenski radnici/ce su u velikoj meri usmereni na izgradnju sopstvenih kapaciteta za rad sa decom, posebno ako im je to prvo radno iskustvo. Terenski radnici/ce upoznaju porodice, decu, ali i okruženje, saradnike/ce, druge kolege terenske radnike/ce. Bave se uspostavljanjem odnosa, kreiraju atmosferu u kojoj

će dalje zajedno funkcionisati. Jako je značajno da imaju osobu kojoj mogu da se obrate sa pitanjima u bilo kom trenutku kada je to za njih od značaja.

Kako bi se obezbedila podrška terenskim radnicima/cama koordinator/ka rada terenskih radnika/ca sprovodi i superviziju. On/ona dobromerno posmatra i uočava šta je neophodno unaprediti kako bi se rad terenskih radnika/ca doveo na poželjan nivo. Supervizija pomaže da se proceni da li su terenski radnici/ce savladali neophodne veštine i da li povereni posao zaista mogu da obavljaju, kao i za profesionalno usavršavanje terenskih radnika/ca. Supervizija ima nekoliko komponenti. Ona je:

1. Proces učenja (interaktivni proces u kojem se maksimalno koriste potencijali za učenje na situacijama/problemima/doživljenim iskustvima koje terenski radnik/ca iznosi na sastancima sa svojim koordinatorima/kama).
2. Proces podrške (proces u kojem se terenski radnik/ca ohrabruje, dobija povratnu informaciju i podstiče da se usavršava odnosno povećava nivo svoje kompetencije za date zadatke).
3. Nadzorni proces (koordinator rada terenskih radnika/ca zadržava krajnju odgovornost za rezultate njihovog rada. Nadzor mora biti dobro osmišljen kako bi imao svrhu poboljšavanja rada, a sa druge strane kako ne bi učinio da se terenski radnici/ce osećaju loše jer su nadzirani).

Osnovni ciljevi supervizije sa terenskim radnicima/cama su da dobiju temeljna znanja, podršku i da uspostave odgovarajuću vezu sa organizacijom u kojoj rade. Potrebno ih je posebno podsticati i motivisati kako ne bi izgubili osećaj da je ono što rade vredno i cenjeno. Supervizija treba da je prirodan nastavak njihove prethodne pripreme za terenski rad.

Tabela 4.

Ciljevi i funkcije supervizije (prema Moyes, 2009)¹

CILJ	FUNKCIJA
Obezbediti mesto i vreme volonterima/kama da razmišljaju o sadržaju i procesu svog rada	Obuka
Razvijati razumevanje i veštine potrebne za obavljanje posla	Obuka
Davati volonterima/kama informacije i drugačiji pogled na pojedine situacije ili posao uopšte	Obuka/podrška
Davati volonterima/kama povratnu informaciju o njihovom radu	Obuka/podrška
Biti vrednovan i dobiti podršku i kao osoba i kao stručnjak/kinja	Podrška
Pomoći da volonter/ka ne snosi sam/a svoje teškoće i probleme u radu	Podrška
Planirati i bolje koristiti lične i stručne sposobnosti i mogućnosti	Obuka/nadzor
Podsticati proaktivno a ne reaktivno delovanje	Obuka/nadzor
Osigurati kvalitet rada	Nadzor

Projekat finansira
Evropska unija

Održavanje motivacije terenskih radnika/ca

Nagrađivanje terenskih radnika/ca, kao i motivacija za rad, su sastavni deo rukovođenja, odnosno koordinacije. Nakon supervizije, sledi stimulacija, odnosno stalni proces motivisanja terenskih radnika/ca. Posao koji obavljaju je zahtevan i težak, te im je motivacija i stimulacija neophodna da bi istrajali i da ne bi odustali.

Terenski radnici/ce i sami/e kažu da im je povratna informacija od same dece, porodica, tj. korisnika/ca najveća stimulacija da nastave da rade. Takođe, značajna je zahvalnost koju imaju od strane organizatora/ke terenskog rada, dobronamerne i srdačno ophođenje kolega/inica u organizaciji, predusretljivost, zajednička druženja i obeležavanja za organizaciju značajnih datuma. Sve ovo ne košta gotovo ništa, a terenskim radnicima/cama je važno i stimulativno. Terenski radnici/ce koriste resurse organizacije, na raspolaganju su im kancelarija, oprema i kancelarijski materijal kako za obavljanje poslova predviđenih ovim programom, tako i za njihove druge aktivnosti kada im je potrebno.

Stimulacija i motivacija za terenske radnike/ce mogu biti kako smo u tekstu već napomenuli, i obuke, koje se organizuju besplatno, međutim, stimulacija može biti i konkretna, materijalne prirode, u zavisnosti od mogućnosti same organizacije. CPZV ima kao praksu da terenske radnike/ce nagrađuje uključivanjem u događanja u civilnom sektoru ali i šire kroz besplatno učešće u konferencijama, studijskim posetama, obukama drugih organizatora. Terenskim radnicima/cama je neophodno povremeno odati priznanje za rad, pohvaliti ih, ne čekati za to neki poseban trenutak, već im odati priznanje za dobro obavljen posao ili za postignut uspeh u radu. Kroz obezbeđivanje različitih karata za kulturne događaje u gradu, dodelu poklona i vaučera, zahvalnica kao i u nekim situacijama, dodelu novčanih nadoknada koje su simbolične, ali značajne za istrajnost u radu trudimo se da se zahvalimo za njihovo zalaganje. Važno je da je odavanje priznanja od strane organizatora terenskog rada u pravom momentu, iskreno, spontano, iskazano na jasan pozitivan način.

Kako se mladi saradnici/ce na ovaj način osnažuju i razvijaju, iz njihovih redova regrutujemo i saradnike/ce koji/e se angažuju na drugim projektima. CPZV je do sad angažovao četiri nova saradnika/ce na poslovima koordinacije radioničarskog rada, koordinacije terenskog rada i promocije vidljivosti organizacije.

Neophodno je omogućiti redovne sastanke terenskim radnicima/cama. Na sastancima se terenski radnici/ce informišu o dešavanjima unutar organizacije, ali i prenose svoja iskustva sa terena i razmenjuju ih međusobno. Razmena iskustva doprinosi stvaranju timskog duha, osećaja pripadnosti organizaciji, zajedničkog

Projekat finansira
Evropska unija

zalaganja i uvida u doprinos terenskog rada u celini. Ovi sastanci pored informativnog karaktera, vrlo su često stimulacija pa se pomoću njih održava i gradi entuzijazam i motivacija terenskih radnika/ca. Nakon uspešne saradnje na zajedničkim ciljevima, stvaranja osećaja pripadnosti, te različite intergrupne razmene, neminovno dolazi i do zблиžavanja među terenskim radnicima/cama i drugima angažovanim na programima, te su u ovom kontekstu često organizuju i neformalni sastanci, druženja, žurke, sedeljke itd.

Terenski rad je vrlo zahtevan jer se odvija u naseljima, u različitim vremenskim okolnostima. Upravo iz tog razloga je neophodno voditi računa o **zdravlju i bezbednosti terenskih radnika/ca**. U dokumentu koji se odnosi na prava i obaveze terenskih radnika/ca u CPZV, bezbednost je i pravo ali i obaveza svakog terenskog radnika/ce.

Rizici terenskog rada

Kao i svi programi, i program terenskog rada nosi **brojne rizike**. Između ostalog moguće su situacije da terenski radnici/ce ne pokazuju dovoljno odgovornosti, profesionalnosti, prave greške i propuste. Neki od njih nisu dorasli zadatku koji im je poveren, ili pak zloupotrebljavaju resurse organizacije ili svoju poziciju. Zbog toga je pre svega veoma važno dobro proceniti kandidate/kinje prilikom selekcije, ali ukoliko do ovoga ipak dođe, organizator/ka terenskog rada treba da prepozna rizike, da proceni njihovu učestalost i da proveri da li se mogu prevazići. U slučaju da su rizici i izazovi takvi da ih je teško prevazići, pribegava se **otpuštanju** tog konkretnog terenskog radnika/ce i pronalaženju adekvatne zamene sa "liste čekanja".

Vrlo često se dešava i da na samom početku terenski radnici/ce odustanu, kada se suoče sa uslovima života dece u nehigijenskim naseljima, da ipak zaključe da to nije za njih, i organizator/ka terenskog rada to treba da prihvati i razume. Iskrena procena da nešto ne možemo da radimo, ne može biti uzeta za zlo. CPZV podržava terenske radnike/ce u njihovim odlukama i upravo zato naš tim je stabilan i istrajan, sa jasnom motivacijom da se pomogne deci na ranom uzrastu.

Pored opisanih, unutrašnjih faktora, mogućih su i spoljašnji, odnosno oni faktori koji terenske radnike/ce mogu zadesiti na samom terenu i koji su usmereni ka terenskim radnicima/cama. Iako se ne događaju često, treba da budemo svesni postojanja mogućnosti da se na terenu doživi izuzetna neprijatnost, poput verbalnog nasrtanja ili pokušaja fizičkog nasrtanja od strane korisnika/ca, zatim svedočenje nasilju, psihičkom i fizičkom zlostavljanju i drugi. U ovakvim situacijama postoji pravilo da se, bez obzira na sve što se događa ili na ono što

Projekat finansira
Evropska unija

terenski radnik/ca smatra pravilnim ili moralnim postupkom uvek postupa tako što se **povuče sa mesta događanja i napusti naselje**. Nakon stupanja na bezbedno mesto, **kontaktira se koordinator/ka terenskih radnika i nadležne službe**.

Između ostalih benefita odlazak na teren u paru ima i zaštitnu funkciju, stoga se nikada ne preporučuje da terenski radnik/ca sam odlazi na teren i samostalno sprovodi predviđene aktivnosti.

Opis posla terenskog radnika/ce

Posao terenskog radnika/ce podrazumeva izvođenje terenskih aktivnosti na nedeljnem nivou, u paru. Svaki par implementira dve aktivnosti nedeljno, na terenu. Glavna aktivnost terenskih radnika/ca jeste kreiranje i sprovođenje razvojno stimulativnih radionica, sa decom ranog uzrasta u neformalnim romskim naseljima. Pored ovih aktivnosti, terenski radnici/ce obavljaju i uspostavljanje kontakta sa roditeljima, motivisanje roditelja da se uključe u organizovane savetodavno - edukativne aktivnosti i radionice sa decom, davanje informacija o drugim uslugama u zajednici, učešće u podeli higijenskih paketa porodicama sa kojima direktno sarađuju i pisanje izveštaja o obavljenom izlasku i radu naterenu. Preporuka je da svaki terenski par sarađuje sa 5 romskih porodica kojima kontinuirano pruža podršku, a koje targetira u saradnji sa starijim članovima/cama terenskog tima ili sa koordinatorom/kom programa. Ovo dovodi do stvaranja dobre relacije između korisničkih porodica i terenskih radnika/ca, a kada se razvije poverenje često budemo prvi resurs u zajednici kojima se obraćaju za podršku.

Poseban fokus u radu se stavlja i na davanje praktičnih saveta na licu mesta trudnicama, porodiljama i generalno majkama, o ličnoj higijeni, nezi, ishrani, kupanju, i uopšte o poboljšanju kvaliteta brige o detetu od 0 do 5,5 godina. Terenski radnici/ce sa sobom nose didaktičke materijale sa potrebnom opremom za rad, koju dobijaju u organizaciji.

Terenski radnici/ce su u obavezi da prisustvuju supervizijskim sastancima koji se održavaju jednom mesečno ili po potrebi češće. Na sastancima uvek bude reči i o motivaciji same grupe koja radi u naseljima. Početni entuzijazam često opada, jer ne vidimo uvek pozitivne ishode svog rada, ali nam je uvek bazična krilatica ta da smo mi tu zbog naših korisnika/ca i da nije nas velika većina dece i porodica iz naselja nikada se ne bi uključila u neke aktivnosti, niti bi njihov razvoj bio adekvatno podržan. Naveli smo i u pravima terenskih radnika/ca da je jedno od osnovnih parava debriefing, pa je ovaj element ključni deo svakog supervizijskog sastanka, gde pokušavamo razmenjujući iskustva i informacije nađemo najbolje

Projekat finansira
Evropska unija

načine da održimo motivaciju i budemo još bolji i kvalitetniji u svom prilično zahtevnom poslu.

Nakon mesečnog supervizijskog sastanka, sledi kreiranje plana radionica za naredni mesec i dogovori u vezi drugih, tekućih tema. Za svaku nedelju u mesecu se kreira jasan plan aktivnosti, koji terenski radnici/ce implementiraju na terenu.

Ovakav pristup omogućava participativnost terenskih radnika/ca u kreiranju programa, te njihov doprinos na osnovu iskustva i znanja sa konkretnim porodicama. Uz to obezbeđuje i strukturiran i kvalitetan rad na terenu, u čijem je kreiranju učestvovao/la i stručniji/a u ovoj oblasti tj. koordinator/ka programa.

Pored navedenih aktivnosti, terenski radnici/ce, u zavisnosti od njihove volje, učestvuju i u drugim aktivnostima organizacije, kao što su obuke i treninzi koji se kreiraju na osnovu ispitivanja potreba volontera/ki u organizaciji, zatim programi usavršavanja koje nude domaće i strane partnerske organizacije ili uključivanje u druge, različite programe koje organizacija implementira, a za koje su terenski radnici/ce zainteresovani.

Veoma nam je važno da mladima ponudimo i osećaj pripadnosti našoj organizaciji, kao i mogućnost kvalitetnog provođenja slobodnog vremena, te organizujemo i aktivnosti zabavnog karaktera, koje služe za postizanje kohezivnosti tima i održavanje dobrih relacija unutar grupe. Tu spadaju tim building aktivnosti (engl. team building), poseta različitim festivalima, pozorišnim i filmskim projekcijama, izleti itd, kojima terenski radnici/ce, kao i drugi volonteri/ke iz organizacije veoma rado prisustvuju.

Zahvaljujući ovim aktivnostima, poštovanju i negovanju pravih vrednosti sa terenskim radnicima/cama, u poslednjoj generaciji nismo imali osipanje grupe koje nije bilo uzrokovano objektivnim činiocima (poput preseljenja u drugi grad, i sl).

Dosezanje korisnika („Outreach“)

U ovom kontekstu, dosezanje korisnika/ca podrazumeva upoznavanje, informisanje i uključivanje u program romskih porodica koje u sistemu imaju decu mlađu od 5.5 godina.

Naše iskustvo govori da su romske porodice uglavnom gostoljubive, te da su navikli da im različiti pružaoci usluga i pomagači posećuju naselje i ulaze u domove. Ipak, brojne su porodice koje su nam u prvom kontaktu zatvorile svoja vrata iz različitih ličnih i iskustvenih motiva. Neki od njih su imali negativna iskustva sa lažnim obećanjima, neki imaju nepoverenje u motive naših poseta, nastoje da zaštite decu i lične interese, jer veruju da pripadamo različitim institucijama od kojih

su navikli da dobijaju sankcije ili da ćemo nauditi porodici na neki drugi način. Kada govorimo o zatvorenim vratima, izazovni su slučajevi u kojima procenjujemo da je porodični sistem zatvoren tj. nedostupan kako bi se prikrale različite porodične disfunkcionalnosti, poput zlostavljanja i zanemarivanja dece. U ovakvim situacijama mi nikako nemamo prava da upućujemo kritiku, insistiramo ili činimo bilo koje druge mere usmerene ka ovoj porodici, osim povlačenja i obaveznog prijavljivanja slučaja nadležnoj službi, tj. centru za socijalni rad, koji će dalje postupiti po službenoj dužnosti.

Najveći izazov je, naravno, doći do korisnika/ca na samom početku programa. Tada nas porodice ne poznaju i potreban je duži vremenski period da zadobijemo njihovo poverenje i to je poželjno učiniti postepeno i bez insistiranja. Prvih nekoliko puta je korisno u naselje otići sa nekim ko poznaje zajednicu. To mogu biti saradnici/ce iz drugih organizacija koji/e implementiraju svoje programe u naselju, ili čak i službenici/ce centra za socijalni rad koji/e poznaju porodice kojima bi ovakva vrsta podrške bila značajna i sa kojima imamo dogovor o saradnji. Ipak, u tom slučaju treba misliti o tome da nam nije cilj da korisnici/ce zaključe da naše angažovanje ima veze sa uslugama koje pružaju državne institucije, koje su ovlaštene da dodeljuju novčanu socijalnu pomoć ili da sankcionišu korisnike/ce za njihove postupke. U protivnom, odnos koji izgradimo sa korisnicima/cama, ukoliko uopšte dobrovoljno pristanu na saradnju, neće biti zasnovan na istinitim činjenicama, te će poverenje biti teško izgraditi jer će očekivanja korisnika/ca biti pogrešna.

Kada uđemo u zajednicu, potrebno je da se ljudima jasno predstavimo imenom i da predstavimo organizaciju iz koje dolazimo u jednoj rečenici. Potom možemo da opišemo program koji sprovodimo u njihovoj zajednici i da im ponudimo saradnju. To podrazumeva da ćemo im prikazati plan naših poseta i predočiti naša očekivanja od njih. Poželjno je da se razgovori obave individualno sa porodicama i da se uspostavi usmeni dogovor o saradnji. Dalje je potrebno postavljeni dogovor dosledno poštovati, kako bi se izgradilo poverenje između terenskih radnika/ca i porodica sa kojima sarađuju. Izuzetno je važno napomenuti da jezik kojim komuniciramo mora biti prilagođen običnom, svakodnevnom govoru. Ukoliko budemo govorili akademskim jezikom, korisnici/ce nas najverovatnije neće razumeti i propustićemo priliku da ostvarimo saradnju zbog distance nastale usled jezičke barijere (a u teoriji govorimo istim jezikom).

Poverenje smatramo najvažnijim dostignućem u relaciji koju ostvarimo sa porodicama, jer ukoliko ga nema, ni jedan postavljeni cilj u našem radu ne može biti dostignut. Da bi stekli poverenje korisnika/ca, njima mora biti potpuno jasno šta mogu da očekuju od nas, a šta ne, te u skladu sa tim moramo i da postupamo. Davanje obećanja koja ne možemo da ispunimo može naneti štetu porodici,

organizaciji kao i našem odnosu sa korisnicima/cama. Takođe, za sticanje poverenja je potrebno vreme. Ne možemo očekivati da sve teče glatko u samom početku. Porodicama treba vremena da se upoznaju sa nama, vide način na koji radimo, kako postupamo sa njima i njihovom decom i da primite rezultate naših aktivnosti. Oni prosto moraju da se uvere da mogu da nam veruju. Kada dođemo do tog nivoa odnosa sa korisnicima/cama, onda uključivanje drugih porodica u program ide znatno lakše, jer zajednica čuje pozitivne informacije o nama od porodica sa kojima već sarađujemo.

U fazama kada već radimo sa nekim porodicama na terenu, ali želimo da dosegnemo veći broj korisničkih porodica, veoma korisnom se pokazala strategija dosezanja "po principu snežne grudve" (engl. snowball effect). Ovaj metod podrazumeva da nam korisničke porodice koje su već u program, sugerisu koga treba da uključimo u program, tj. koja porodica bi imala benefite od saradnje sa nama. Osim toga, često se događa da nam se sami potencijalni korisnici/ce obrate na ulici, u naselju, predstave svoju situaciju i izjasne se da žele da se uključe u program. U oba slučaja, sledeći korak jeste odlazak terenskog para do porodične kuće i upoznavanje sa svim korisnicima/cama.

Procena stanja na terenu

Prilikom uspostavljanja prvog kontakta sprovodi se procena stanja porodice i u skladu sa tim planiraju se dalje intervencije i određuje cilj rada sa konkretnom porodicom. Kao osnov za procenu i vođenje evidencije i dokumentacije o radu sa korisnicima/cama, koriste se interni formulari, koji obuhvataju nekoliko oblasti procene. Ovaj formular je dat i u Prilozima pod rednim brojem 9. Procenjuju se, pre svega, opšti materijalni uslovi u kojima porodica živi. To podrazumeva izgled i opremljenost kuće, broj članova porodice, da li u kući postoji kupatilo, kako izgleda prostor u kojem deca borave, jedu, spavaju, postoji li grejno telo, da li je prostor bezbedan za kretanje male dece, kakva je opremljenost tehnološkim sredstvima (npr. imaju li televizor, kompjuter), da li deca imaju (i kakve su) igračke, da li u kući postoji edukativni materijal (olovke, sveske, bojice, dečije knjige) itd. Budući da je većina Roma/kinja veoma siromašna, nije uvek jasno da li određeno ponašanje i životni stil predstavljaju izvorni i autentični kulturni čin, ili pak nuždu koja proističe iz siromaštva. Tokom procene posmatra se i fizički izgled dece i ostalih ukućana (higijenske navike, odeća, odgovarajuća obuća), što takođe svedoči o materijalnim i socijalnim prilikama u porodici. Uočavaju se i međusobni odnosi u porodici (među supružnicima, decom, decom i roditeljima) kako bi se stekao uvid u to ko je zadužen za vaspitanje, donošenje odluka, ko najčešće provodi vreme sa decom, na koji način i sl. Takođe se obraća pažnja i na odnos prema samim terenskim

Projekat finansira
Evropska unija

radnicima/cama, pri čemu se procenjuje koliko je porodica prijemčiva za saradnju i motivisana za rad. Na osnovu svih ovih zapažanja formira se prvi utisak o porodici i njenim članovima i u skladu sa tim predlažu se mere daljeg rada i razrađuju ideje o ciljevima i načinima sprovođenja intervencija. Posete porodicama se vrše po dogovorenoj dinamici, dva puta nedeljno, u vreme koje terenski par dogovori sa članovima porodice ili fleksibilno, po proceni terenskog para (kada su deca kod kuće i bar jedan od roditelja ili staratelja). Praksa je da se porodica nikako ne posećuje ukoliko nema prisutnih, nadležnih staratelja u kući.

Savetodavni rad sa roditeljima na terenu

Osim direktnog rada sa decom, nezaobilazan i podjednako važan aspekt terenskog rada jeste i **savetodavni rad sa roditeljima**. S obzirom na to da očevi veći deo vremena provode van kuće zarađujući novac, ovaj aspekt rada uglavnom se odnosi na rad sa majkama. Osnovni cilj ovih aktivnosti jeste podizanje svesti o značaju rane stimulacije i predškolskog obrazovanja za decu, kao i motivisanje roditelja da neke od ponuđenih aktivnosti i sami nastave da sprovode sa decom, koristeći materijale i sredstva koja su im dostupna u njihovom okruženju. Roditelji se edukuju o značaju obrazovanja njihove dece, praćenju i unapređenju dečjeg razvoja, dečjim i roditeljskim pravima, vaspitnim postupcima...

Savetodavni rad se ogleda i u osnaživanju roditeljskih kompetencija informisanjem roditelja o normalnim razvojnim karakteristikama dece određenog uzrasta, kao i pružanjem pomoći roditeljima da određena ponašanja svoje dece razumeju u svetu razvojnih promena i postignuća. Takođe su česti razgovori o zdravstvenom stanju dece, važnosti redovnih lekarskih pregleda, kao i upućivanje na lekarske preglede, ukoliko se primeti potreba za tim. Terenski radnici/ce pružaju i socio-emocionalnu podršku roditeljima, pružajući im priliku da razgovaraju o bilo kakvim teškoćama i problemima sa kojima se u datom trenutku suočavaju. Zastupljenost ovakvih intervencija, kao i njihova efikasnost razlikuju se od porodice do porodice. Neke majke su se pokazale veoma saradljivima, dok su druge bile prilično nezainteresovane i bilo ih je veoma teško motivisati za ovakav rad.

Informativna podrška

Prosečna romska porodica najčešće je veoma malo uključena u institucije sistema i izolovana od savremenih društvenih tokova, stoga terenski radnici/ce su roditeljima neretko izvor informacija i kada su u pitanju različiti problemi vezani za administrativne i pravne poslove – gde napraviti zdravstvenu knjižicu, lične dokumente, koja je procedura, kako prikupiti potrebne dokumente, kako napisati

Republika Srpska
MINISTARSTVO
ZA RAD, ZAPOBLJAVANJE, BORAKA
I SOCIJALNU POMOĆ

Projekat finansira
Evropska unija

molbu, žalbu i sl. Terenski radnici/ce najčešće raspolažu većim brojem informacija, kao i uvidom u širu perspektivu problema, a ukoliko pak nemaju potrebne informacije, mogu se raspitati o procedurama do sledeće posete ili usmeriti roditelje na osobe koje imaju prave informacije o tome.

Jedan od veoma važnih zadataka terenskih radnika/ca jeste i informisanje i pružanje podrške roditeljima u procesu upisa dece u program ranog obrazovanja i o pravima koje ostvaruju kao pripadnici/ce nacionalnih manjina i marginalizovanih grupa. Informativna podrška, posmatrano u globalu, ima cilj da s vremenom jača kapacitete ugrožene populacije da sama zastupa svoje interese, kao i da preuzima određene odgovornosti.

Iako postoje različite usluge kojima se pružaju različite vrste podrške (pravna pomoć od strane OCD, zdravstvene medijatorke, pedagoški asistenti/kinje, centar za socijalni rad itd) naše je iskustvo da na terenu i dalje ogroman broj porodica nema osnovne informacije o svojim pravima, a da ih ne ostvaruju iz različitih razloga, ne samo zbog nedovoljne informisanosti, nego i zbog nedostatka finansijskih sredstava, kapaciteta pojedinaca/ki da sa razumevanjem učestvuju u različitim administrativnim procedurama itd.

Razvojno stimulativne aktivnosti na terenu

Osnovni cilj terenskih poseta jeste stimulacija ranog razvoja dece predškolskog uzrasta kroz različite edukativne, kreativne i stvaralačke aktivnosti. Sve aktivnosti koje se implementiraju na terenu, osmišljene su u toku ranije opisanih mesečnih sastanaka programskog tima i imaju jasan cilj i svrhu. Ciljna grupa aktivnosti su deca uzrasta od 3 do 5.5 godina, međutim, homogena struktura grupe u praksi se teško postiže. Aktivnosti koje terenski radnici/ce osmislile veoma su privlačne i starijoj deci, te se neretko u grupi nađu i starija deca (od najmlađeg do školskog uzrasta). Kako bi aktivnost protekla u najboljem redu, stariju decu treba uključiti u aktivnost, tako da daju svoj doprinos i osete se korisno, kako bi sarađivali na realizaciji i kako ne bi pokušavali da sabotiraju rad. To se može učiniti na taj način što se starija deca uključe kao pomagači, koji raspoređuju materijal, pomažu u organizaciji grupe, uče decu veštinama koje oni znaju itd. Važno je, kao što je i ranije napominjano u svaku aktivnost uključiti i roditelje (najčešće majku, koja je dostupna) i angažovati jednog terenskog radnika/ca da joj pojasni zašto su aktivnosti koje sprovodimo korisne za njihovu decu i kako mogu da ih ponove i nakon našeg odlaska.

Aktivnosti se uglavnom odvijaju na otvorenom ili u kućama porodica. Cilj svih ovih aktivnosti jeste stimulacija određenih aspekata razvoja, kako bi deca koja žive u

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

REPUBLIKA SRBIJA
MINISTARSTVO
OBRAZOVANJA,
NAUKI I TEHNOLOGIJE
ZA RAD, DOPOLNJAVAĆE
I SOCIJALNU POLITIKU

Projekat finansira
Evropska unija

neformalnim romskim naseljima dobila priliku za sticanje kompenzatornih iskustava i time se na razvojnem planu približila vršnjacima iz opšte populacije. Kada su u pitanju razvojna dostignuća, veliki broj dece nema razvijenu, za uzrast očekivanu motoriku, te su, u svrhu stimulacije ovog aspekta razvoja, u radioničarskom radu često korištene bojice, flomasteri, kolaž papir i makaze, obojeno testo, plastelin, suvo lišće, vodene boje, krede. Upotrebatim ovog didaktičkog materijala deca razvijaju grafomotoriku i vizuelno motornu koordinaciju, a uz to su učili i da razlikuju osnovne geometrijske oblike i boje, raspoznavanje strane tela, u čemu su takođe ispoljavali teškoće. Na ovaj način podsticana je i kreativnost, mašta i umetničko izražavanje koji su od izuzetne važnosti za razvoj u ovom periodu. Takođe, imitativne igre u kojima se igraju situacija iz svakodnevnog života, mogu biti od velikog značaja. Kroz radioničarski rad, deca dobiju informacije i uče o najrazličitijim temama, kao što su saobraćajna kultura, prirodne pojave, biljni i životinjski svet, orientacija u vremenu. Sve ove aktivnosti pripadale su ih za školski sistem u koji tek treba da budu uključeni i omogućavale im da na lakši način priđu obavezama koje sa njim dolaze. Govor je takođe aspekt razvoja koji je potrebno dodatno stimulisati i podržati. To postižemo čitanjem i pričanjem priča, razgovorom uz slikovnice, učenjem pesmica itd. U radu ima prostora i za slobodne aktivnosti, a to su najčešće igre na otvorenom, koje, između ostalog doprinose izgradnji timskog i takmičarskog duha, osećaja pripadnosti grupi i zbližavanja među decom. U igri se ostvaruje aktivan odnos pojedinca/ke sa drugom decom i odraslima, bude se njegove integrativne emocije i proširuje socijalno iskustvo.

Svaka grupna aktivnost koja se sprovodi, pored osnovnih ciljeva u stimulaciji razvoja, ima i važnu funkciju u procesu socijalizacije dece i njihovo učenje strpljenju i poštovanju pravila grupe. Prilog 9. prikazuje primer plana razvojno stimulativnih radionica za jedan mesec, kreiran od strane terenskih radnika/ca na mesečnom sastanku.

Iskustvo terenskog radnika/ce: Pristup u radu sa porodicom

O radu u naselju

Prvi i najvažniji most koji sa porodicom gradimo prilikom poseta, jeste uspostavljanje odnosa sa roditeljima. Nekada je na samom početku teško zadobiti njihovo poverenje. Roditelje koji su zainteresovani, ali još uvek nesigurni povodom priključivanja programu, najlakše je opustiti pozivanjem na radionice u komšijskom domu u kom već postoji izgrađena saradnja, ili pak organizovanjem radionice u dvorištu, na livadi ili ulici, ukoliko u datom kraju ne postoji niti jedna porodica sa kojom od ranije sarađujemo. Na ovaj način moguće je okupiti i uključiti veći broj roditelja i dece, što samo upoznavanje čini efikasnijim. Iako se prva poseta

Republika Srpska
MINISTARSTVO
ZA RAD, ZAPOBLJAVANJE, BORAKA
I SOCIJALNA PREDNU

Projekat finansira
Evropska unija

uglavnom sastoji od mnoštva igrica i aktivnosti za međusobno upoznavanje i uspostavljanje prijatnog odnosa sa roditeljima i decom, veoma je važno da se u narednim posetama uvedu određena pravila rada i struktura u sam način rada, kako bi se izbeglo haotično ponašanje tokom samih radionica. U komunikaciji sa roditeljima, već od prvog susreta radi se na prikupljanju informacija o deci i porodici uopšte. Ovaj razgovor ne sme da liči na isleđivanje, već treba da započne pružanjem adekvatnih objašnjenja u skladu sa pitanjima. Na primer, objasnićemo roditeljima da je neophodno da imamo evidenciju dece sa kojima radimo, zbog toga što pišemo izveštaje nakon svake radionice, a potom ih upitati za ime i uzrast njihove dece. Pokazalo se da veliki broj roditelja pristane na saradnju kada sazna da za porodice sa kojima sarađujemo postoje higijenski paketi koje organizacija obezbeđuje. Ovo ne sme da bude jedina motivisanost za saradnju, jer se u tom slučaju na terenu susrećete sa roditeljima koji nisu zainteresovani za same aktivnosti, nisu voljni da učestvuju u istima, neredovno, a ponekad i nerado otvaraju svoj dom volonterima/kama, a njihova inicijativa svodi se na pitanje *Kada će se deliti paketi?* Važno je da se uspostavi odnos međusobnog poštovanja i uvažavanja, da se roditeljima objasni suština naših poseta razumljivim rečnikom. Ovaj segment često predstavlja izazov za terenske radnike/ce, ali je veoma važno ne zapasti u zamku korišćenja stručnih termina i objašnjavanja dobrobiti naših radionica stručnim izrazima (umesto termina „doprinosi kognitivnom razvoju“ reći ćemo, na primer, da određena aktivnost podstiče dete da „brže uči i razmišlja“ i povezati značaj date aktivnosti sa polaskom u vrtić i lakšom adaptacijom). Ključno je ukazati na razvojne benefite i motivisati roditelje da sa decom ponavljaju aktivnosti u sopstvenom aranžmanu. Veoma je važno uvek imati perspektivu razvojnih značaja sprovedenih aktivnosti za sam upis u vrtić i roditeljima uvek ukazivati na to, jer ih na taj način, pored same pripreme za vrtić, motivišemo i same da uvide značaj pohađanja vrtića. Roditelji sa kojima uspostavimo ovakav kontakt, istinski su motivisani za saradnju sa nama, jer uviđaju značaj samih radionica te, kada dođe vreme, preduzimaju akcije povodom uključivanja dece u vaspitno-obrazovne sisteme, što predstavlja i sam cilj projekta.

U poseti porodici, često se susrećemo sa različitim situacijama, a mnoge od njih u suprotnosti su sa našim pogledima na svet, ili pak naučnim nalazima u domenu ranog razvoja. U takvim situacijama važno je ponuditi roditeljima adekvatne informacije i alternativu u ponašanju, pri tome voditi računa da naša dobra namera ne bude protumačena kao uvreda. Česta pojava u romskim domovima jeste kanapom povezana beba u kolevci, a najčešće objašnjenje roditelja za takvo ponašanje glasi: *Nemirno spava, maše rukama i nogama i onda se razbuđuje, a ovako kad ga privežem - mirnije spava.* U tim situacijama veoma je važno reagovati na adekvatan način, što je moguće učiniti pozivajući se na naučne činjenice jednostavnim rečnikom koji roditelji razumeju, govoreći im, na primer, da

Projekat finansira
Evropska unija

dete dok spava raste, da povezivanje smeta razvoju ruku i nogu. Korisno je pozvati ih da razmisle o konkretnoj situaciji iz različitog ugla. To je moguće učiniti kroz pitanja: *Kako se vi osećate kad dugo sedite ili ležite u istoj pozici? Da li vam trnu delovi tela?* Podstaknemo ih da tu neprijatnost povežu sa povezivanjem bebe, ili nuđenjem alternative: ukoliko roditelj insistira da njegovo dete ne može da spava nepovezano, podstaknemo ga da za početak odveže bebu nakon što zaspi. Ove i slične kulturološke običaje teško je menjati, ali važno je doprineti u onom domenu u kom procenimo da je moguće. Treba biti svestan da terenski radnik/ca predstavlja jedno od malobrojnih stručnih lica sa kojima roditelji imaju priliku da istinski sarađuju. Svesni toga i toplog odnosa koji sa njima izgradimo, opravdano je očekivati da će pojedini naši uticaji uroditи plodom.

Roditelji su naročito važan faktor za građenje odnosa sa decom. Najveći resurs predstavljaju u radu sa mlađom decom. U jednoj porodici, imao sam priliku da radim sa šestoricom dečaka različitog uzrasta. Dvojica dečaka kojima su naše radionice uzrasno najviše pogodovale, bili su izuzetno povučeni i dopreti do njih i kreirati atmosferu u kojoj su otvoreni za saradnju, predstavljalo je nepremostivi problem. Iako smo različitim materijalima uspevali polako da doprinesemo oslobađanju dečaka i privolimo ih da učestvuju u aktivnostima, ključnu ulogu odigrala je podrška roditelja. Motivacija i bodrenje od strane roditelja ima nezamenljivu vaspitnu vrednost, što je naročito važno podsticati ukoliko izostaje. Roditelji predstavljaju važan faktor kao posrednik između teme i naših aktivnosti sa jedne strane, i dece sa druge strane. Često se susrećemo sa činjenicom da mlađa deca ne govore i ne razumeju srpski jezik. Savladavanje jezika u vleikoj meri zavisi od stava koji roditelj zauzme prema tome. Naše aktivnosti uvek bismo prilagodili tako da sa decom koja još uvek nisu savladala jezik posebnu pažnju poklanjamо imenovanju različitih predmeta i bogaćenju rečnika, ali ključnu ulogu u savladavanju jezika igraju roditelji koji nastavljaju da komuniciraju sa detetom onda kada mi odemo. Praksa pokazuje da su majke znatno više uključene od očeva, koji najčešće nisu kod kuće tokom naših poseta. Stoga je jako važno uključiti i očeve u sam rad onda kada su kod kuće.

Uključivanje roditelja u radionicu ponekad je pravi izazov. U radu sa jednom porodicom dešavalo se i to da se majka, koja je uvek aktivno bila uključena u naše radionice, toliko zanese u samu kreativnu aktivnost da je bilo neophodno reagovati. Ponekad bi oduzimala materijal od dece kako bi mogla da crta, boji ili pravi ogrlice, ukrase, zvezdice. Kada bismo joj poverili da pomogne mlađim sinovima u izvođenju aktivnosti, svedočili smo situacijama u kojima ona aktivno participira u radionici, a dete sedi pored nje i posmatra. Ovakve situacije nisu se često događale, ali kada bi se desile – negativno su se odražavale na uspešnost radionice. U pomenutom slučaju, pozivali smo majku da vrati materijal detetu,

Projekat finansira
Evropska unija

navodili razvojni značaj same aktivnosti po dete, te pozivali nju da zatraži materijal od nas ukoliko želi i sama da učestvuje u aktivnostima.

Aktivnost roditelja jeste važna, ali na terenskom paru je odgovornost da osmisli angažman roditelja, tako da njegova uključenost donosi najveće razvojne benefite po dete, a da ne predstavlja puko učestvovanje i kreativni izraz roditelja.

Stariji siblinzi: ometajući faktor ili nezamenljiv resurs u realizaciji aktivnosti

Kako su porodice sa kojima sarađujemo uglavnom mnogobrojnije, susret sa starijom decom (deca osnovnoškolskog uzrasta) predstavlja svakodnevnu pojavu. Starija deca predstavljaju veliki resurs u radu sa porodicom, a ukoliko ih na valjani način uključimo u naš rad, predstavljajuće pozitivne modele na koje će mlađa deca da se ugledaju. Najčešći vid pomoći koju nam starija deca pružaju ogleda se u prevođenju reči na maternji jezik porodice i navođenjem raznovrsnih primera iz svakodnevnog života porodice. Na ovaj način u mogućnosti smo da temu radionice više približimo iskustvu dece, što osigurava uspešniju realizaciju. Ipak, ukoliko sa njima ne ostvarimo topao odnos i ne angažujemo ih na adekvatan način, njihovo prisustvo predstavljajuće ometajući faktor prilikom sprovođenja predviđenih aktivnosti. U tom slučaju, prisustvo starijih unosiće haos u samu strukturu radionice, što će otežati ralizaciju predviđenih aktivnosti i povećati rizik da naša poseta ne bude učinkovita. Haotično kretanje po prostoru, besciljno uzimanje i korišćenje materijala, međusobno zadirkivanje, glasno puštanje muzike na telefonu, provociranje neprijatne komunikacije sa terenskim radnicima/cama predstavljaju neke od najčešćih načina na koje starija deca pokušavaju da zadobiju pažnju volontera. "Sabotiranje" od strane starije dece, uvek predstavlja propust u organizaciji aktivnosti i odgovornost je terenskog para da izbalansira i osmisli nivo učešća starije dece kako bi osigurao što učinkovitiju realizaciju radionice. Nudeći im ulogu pomagača i postavljajući zahtevnije radne izazove pred njih, osiguraćemo produktivnu radnu atmosferu, u kojoj se smanjuje rizik za nerazumevanje instrukcija, deci predškolskog uzrasta se pruža prilika da sledi uzor svojih najbližih sa kojima im je mnogo lakše da se identifikuju, te pozitivno vaspitno dejstvo na čitav kontekst u kom dete odrasta. Pomoći od strane starijih siblinga uveliko olakšava izvođenje aktivnosti koje podrazumevaju pravilno korišćenje materijala sa kojima mlađa deca nisu imala priliku da se susreću. Na primer, prilikom aktivnosti isecanja i lepljenja, jednom terenskom paru je veoma teško da se istovremeno posveti većem broju dece istovremeno. U ovakvim i sličnim aktivnostima, najveće rezultate po razvoj nudi individualni pristup u radu sa detetom. U jednoj od porodica sa kojima sam sarađivao, za mesec dana (što je samo 4 posete porodici, odnosno manje od 4 sata aktivnog rada sa decom) uspeli smo da obučimo blizance od nepune četiri godine da uspešno koriste makaze i selotejp. Deca se pre toga nikada nisu susrela ni sa jednim od ova dva materijala,

Projekat finansira
Evropska unija

a već prilikom prvog susreta sa istim, pokazali su veliko interesovanje i motivisanost za ovladavanje ovim tehnikama. Iako sve sedmične teme tog meseca nisu podrazumevale aktivnosti isecanja i lepljenja, moja terenska partnerka i ja odlučili smo da teme prilagodimo tako da nesmetano uvrstimo i ove aktivnosti kako ne bismo zanemarili osetljivost za razvijanje navedenih veština kod dece sa kojom radimo, koja se javila u tom momentu. Veliku prednost u ovoj situaciji predstavljala je činjenica da smo tada u dатој porodici radili samo sa pomenutim blizancima, te smo mogli maksimalno da se posvetimo svakom detetu ponaosob. Kako plan gotovo svake radionice podrazumeva deo grupnog rada, važnog za socijalizaciju, i deo za samostalni rad, veliki resurs predstavlja podrška koju nam pružaju stariji siblinzi u situacijama u kojima radimo sa većim brojem mlađe dece. Pored svega rečenog, važno je reći i da u slučajevima u kojima je teško ostvariti kontakt sa mlađom decom, stariji siblinzi predstavljaju svojevrstan most za brže i uspešnije prevaziđaње ovog jaza, samim tim što su u znatno većoj meri od roditelja uključeni u aktivnosti koje sprovodimo.

Struktura radionice: Mali rituali (koraci) za uspešnu radionicu

Nakon određenog vremena koje sam proveo sarađujući sa svojom terenskom partnerkom, uvideli smo određene poteškoće u radu i ozbiljno se pozabavili pitanjem prevazilaženja istih. Poučeni dotadašnjim iskustvima i svesni razlika između terenskog rada i institucionalizovanog oblika rada, odlučili smo da uvedemo određene korake kojima bismo osigurali postojanje strukture u našem radu. Svesni značaja postojanja strukture u radu sa decom predškolskog uzrasta, odabrali smo određene „rituale“ koje smo postepeno uvodili u naš rad. Rezultati ovoga veoma brzo su se pokazali: disciplina u toku radionica bila je na znatno višem nivou nego ranije, tako da nam je ostajalo mnogo više vremena za posvećivanje temi, što je vodilo efikasnijem radu i znatno boljim postignućima. Kontekst u kom smo do tada radili, često je podrazumevao to da deca sama uzimaju materijal iz torbe u kojoj ga donosimo, da je materijal razbacan po prostoriji, da se gubi ili lomi, da radni prostor ostaje uprljani sl. Osnovna vodilja prilikom odlučivanja o koracima koje ćemo uvesti bio je princip primenljivosti u okolnostima terenskog rada. S tim u vezi, uveli smo nekoliko radnji koje smo ponavljali prilikom svakog susreta. Na samom početku radionice, nakon upoznavanja sa temom, vadili bismo materijale jedan po jedan i pozivali decu da ih imenuju, što je doprinelo razvoju strpljenja kod dece, kreiranju novih pojmoveva i bogaćenju vokabulara srpskog jezika. U zavisnosti od samog materijala, koristili smo priliku da ponovimo boje, oblike i ostale osobine predmeta koje ćemo koristiti. Prilikom korišćenja materijala različitih boja (bojice, plastelin, papir u boji), insistirali smo na imenovanju željene boje i pravilnom odlaganju prethodno korišćenog materijala (odlaganje plastelina, zatvaranje flomastera). Ovakvim pristupom rešili

Projekat finansira
Evropska unija

smo problem nesavesnog korišćenja materijala i, što je još važnije, doprineli razvoju socijalno poželjnih veština koje će doprineti lakoj adaptaciji u vrtiću (strpljenje, poštovanje pravila, ispunjavanje zadataka, stvaranje rutine i dr). Prilikom korišćenja određenih materijala, sam radni prostor veoma brzo bi postao neuredan (plastelin zalepljen za tepih, flomasterom obojen nameštaj i zidovi). Insistiranjem na savesnom korišćenju materijala ponudili smo deci model za kreativan i slobodan rad u kom će se istovremeno brinuti o higijeni i materijalima sa kojima radimo, a kod roditelja osigurali da nas ponovo pozovu u svoj dom. Kako bismo obezbedili maksimalnu posvećenost temi radionice, a time i ostvarivanje razvojnih ciljeva te radionice, za određene radionice pravili smo modele završnih produkata, kako bismo deci kvalitetnije objasnili sve korake izrade istih pre samog pristupa kreativnom radu. Ovim je deci ponuđen očigledan predmet, koji im je olakšao razumevanje radnog zadatka i podstakao planiranje sopstvenih radnji, čime smo smanjili udaljavanje od teme. Završni deo radionice ponekad je predstavljao prilično naporan deo u kom su deca bila nezadovoljna što ih prekidamo u radu i odlazimo, te smo i njega razložili na više manjih koraka. Najavljuvajući završetak radionice ostavljali smo deci pet minuta da završe svoje aktivnosti, čime smo podsticajno delovali na razvoj pojma o vremenu i veštine planiranja sopstvenih radnji. Ističući značaj lične higijene i higijene prostora, pozivali smo decu da nam pomognu u sakupljanju materijala, operu ruke i sl. Brisanje vlažnim maramicama (koje su sastavni deo radnog materijala terenskog para) postao je pravi mali ritual, kome su se deca radovala. U zavisnosti od teme radionice, na samom kraju organizovali bismo izložbu radova (crteži, modeli napravljeni od plastelina), pozvali decu da poklone svoje kreacije roditeljima (praznične čestitke, ogrlice od makarona), ili pak organizovali neki zajednički performans (sviranje napravljenim zvečkama). Na ovaj način poklanjali smo posebnu pažnju rezultatima dečijeg rada i pružali im priliku da se osećaju uspešnim i ponosnim na sebe. Uvođenjem ovakve strukture umnogome smo unapredili način rada sa porodicama. Očekivano, mnogo izazovniji zadatak bio nam je da uvedemo strukturu u rad sa poradicama sa kojima smo prethodno već saradivali, nego da istu uspostavimo sa novim poradicama.

Odabir uslova rada

Osnovna dilema u izboru prostora za rad jeste: livada (ili ulica) ili porodični dom. Svaki od dva navedena izbora nosi određene prednosti i izazove koji se mogu odraziti na kvalitet planirane radionice. Ukoliko se radionica realizuje napolju, osnovna prednost je mogućnost okupljanja većeg broja dece i porodica sa kojima sarađujemo. U skladu sa tim, dosta je zahtevnije održavanje same discipline, zato se za sunčane i toplije dane uglavnom odabiraju sportske i različite druge aktivnosti koje podrazumevaju korišćenje širokog prostora, resurse iz okoline i sl.

("školice", korišćenje prirodnih materijala usled tematskih radionica o aktuelnom godišnjem dobu i sl.). Dešavalo se i to da se, dok radimo na livadi, pojave roditelji iz komšiluka i negodujuće reaguju na to što se okupljamo u blizini njihovih kuća. Do sada smo uvek uspevali da prevaziđemo ovakve probleme objašnjavajući roditeljima smisao našeg rada, nakon čega bi i oni sami pozdravljali naš angažman a ponekad i dovodili svoju decu da učestvuju. U drugom slučaju, ukoliko radionicu izvodimo u porodičnom domu, pre svega odlučujemo o tome da li ćemo grupisati više porodica u jednom domu, ili posećivati porodice pojedinačno. Najčešće se zbog same efikasnosti odlučujemo da grupišemo nekoliko porodica iz komšiluka, pri tome vodeći računa da među njima vladaju dobri komšijski odnosi, kako ne bi došlo do neprijatnosti tokom same radionice. Još jedan od izazova je i činjenica da deca čim nas ugledaju u naselju hrle u susret i žele odmah da radimo sa svima. Dok je ponekad to izvodljivo (ukoliko radionicu realizujemo napolju), kod većeg broja planiranih radionica bolje rezultate ostvarićemo radom u manjim grupama, pa tada izbegavamo preveliko grupisanje u jednom domu. Važno je objasniti i deci i roditeljima plan naših poseta, jer na taj način i pre samog početka radionice postavljamo strukturu i predviđavamo im korake koje mogu da očekuju, čime ostvarujemo svojevrsno vaspitno dejstvo i navikavamo decu na postojanje reda, što će im biti od koristi i kada krenu u vrtić. Usled nepoznavanja komšijskih odnosa, dešavalo nam se da se okupljena deca međusobno zadirkuju, ili pak da roditelji domaćini brane određenoj deci da uđu u njihov dom. Ovakve odluke roditelja važno je ispoštovati, sa decom razrešiti sukobe ukoliko do njih dođe na samoj radionici pozivajući se na pravila ponašanja koja smo ustanovili. Na primer, često se događa da deca u čijem smo domu, ponekad umisle da polažu veća prava na materijal za rad i samu participaciju u aktivnostima od druge dece, te počnu da im otimaju materijale, da ih isključuju iz aktivnosti i sl. Ovakav vid ponašanja nikada ne smemo da podržimo, a način na koji sam zajedno sa svojom terenskom partnerkom najproduktivnije rešavao ovakve sukobe, bilo je ukazivanjem na neprihvatljivo ponašanje, pozivanjem na prihvatljivo ponašanje i ukazivanjem na posledice ukoliko se ponašanje ne promeni, pri tome ukazujući detetu da svi snosimo odgovornost za svoje postupke. Ne primeru to izgleda ovako: *Ne smeš da oduzimaš flomastere od drugara. To nisu tvoji flomasteri² i oneli smo ih da bismo ih svi zajedno koristili, stoga očekujem da deliš materijal sa drugarima. Ako ti je potreban flomaster te boje, sačekaj da drugar završi, ili koristi neku drugu boju dok drugar ne završi, ili pak Ne smeš da guraš drugaricu i da je isključuješ iz igre. Igramo se svi zajedno, a ako ti se ne dopada da sediš pored nje, možeš da promeniš mesto.* U svakom slučaju važno je decu upoznati sa očekivanim ponašanjima i ukazati na moguće posledice ukoliko ih ne budu poštovala - mi napuštamo njihov dom zbog toga što ne podržavamo takve obrasce

²Deca često započnu raspravu ističući da polažu posebno pravo na flomaster, boje i sl.

Projekat finansira
Evropska unija

ponašanja. Treba biti svestan činjenice da su deca uvek veoma motivisana za rad sa nama s obzirom na to da predstavljamo jedne od malobrojnih ljudi koji ulaze u naselje spolja, i istinski im posveću pažnju i vreme. Samim tim, sva deca motivisana su da se prilagode pravilima rada, ukoliko se na istima dovoljno insistira. Na ovaj način postižemo višestruki efekat delujući vaspitno i podstičući kod njih razvoj onih veština koje će biti od značaja po polasku u vrtić. I pored svega, bitno je da terenski radnici/ce imaju u vidu to da razvijanje dobre saradnje sa roditeljima, koja rezultira time da su uvek dobrodošli u porodični dom, predstavlja osnov za produktivniju dalju saradnju i ostvarivanje programske ciljeve. U porodičnom domu može najneposrednije da se oseti porodična klima, da se uvide uslovi u kojima porodica živi i razvija se i da se stekne potpunija slika uslova u kojima dete odrasta. Stoga ovakav oblik rada predstavlja osnov poseta, upravo zbog toga što informacije prikupljene na ovaj način omogućavaju terenskom paru da najadekvatnije prilagodi planirane radionice potrebama svakog deteta ponaosob, čime se osiguravaju aktivnosti koje u najvećoj meri pogoduju razvoju svakog deteta.

Na samom kraju važno je naglasiti da, kao i u bilo kom drugom kontekstu, postoje roditelji sa kojima je lakše i prijatnije sarađivati i oni sa kojima održavanje saradnje predstavlja izazov za sebe; postoje domovi sa boljim ili lošijim uslovima za rad, ali pored svega toga – postoje deca zbog koje smo mi tu. Onog momenta kada terenski par ostvari iskren i autentičan odnos sa porodicom, kada i roditelji i volonteri/ke uvažavaju uloge i jednih i drugih, saradnja sa porodicom predstavljaće izuzetno zadovoljstvo, a rezultati rada uviđaće se na svakom koraku.

Izveštavanje

U procesu izveštavanja je veoma važno odgovoriti na pitanja koja mogu unaprediti program i saradnju sa konkretnim porodicama.

Svaki terenski par, najkasnije 48 sati nakon terenske posete, popunjava online izveštaj sa terena, koji je kreiran od strane koordinatora/ke programa/ke i koordinatora/ke terenskih radnika/ca u formi polustrukturiranog upitnika. Jedna forma izveštaja se popunjava za svaku porodicu pojedinačno, što olakšava praćenje napretka dece u pojedinačnim porodicama. Pored osnovnih, tehničkih podataka koje terenski radnici/ce ispunjavaju (datum, naselje, podaci terenskih radnika), upitnik sadrži i sledeća pitanja:

Prezime porodice i imena dece i roditelja: Ovo je osnovno pitanje. Svi ostali odgovori se odnose na konkretnu porodicu koja je navedena kao odgovor na ovo pitanje.

Projekat finansira
Evropska unija

Tema radionice: Postoji pet ponuđenih tema radionica, koje su kreirane na početku tekućeg meseca. Terenski radnik/ca se opredeljuje za onu radionicu (razvojno stimulativnu aktivnost), koju je sprovodio/la sa konkretnom porodicom na terenu.

Tok i procena uspešnosti radionice: Odgovor na ovo pitanje jeste opis sprovedene aktivnosti, uz ocenu uspešnosti, napomene i sugestije za izmenu aktivnosti, kako bi bila prilagođenja potrebama dece na terenu. Informacije koje dobijamo kroz odgovore na ova pitanja, umnogome doprinose razumevanju korisnika/ca i unapređenju programa.

Sledeća sekcija se odnosi na procenu napretka dece i saradljivosti porodice. Ovu sekciju nema potrebe popunjavati u toku svakog izveštavanja, jer je za nastanak očekivanih promena potrebno vreme. U našem slučaju, procena se vrši jednom u toku meseca.

Procena saradljivosti roditelja i komentar uz procenu: Procena se vrši čekiranjem stepena saradljivosti na Likertovoj skali, čiji podeoci se kreću od 1 do 5. Ovaj metod je odabran kako bi se, kroz vreme mogao pratiti stepen saradljivosti određene porodice, tj. da li je procena da saradljivost opada ili raste, što nam može ukazivati na dalje korake koje treba preduzeti. Uz svaku procenu ide i obrazloženje takve ocene.

Opšta procena napretka dece: Kao i u slučaju prethodnog pitanja, procena se vrši čekiranjem stepena saradljivosti na Likertovoj skali čiji podeoci se kreću od 1 do 5, uz opis razloga za tačno određeni stepen ocene od strane terenskih radnika/ca. Zbog procene napretka je takođe veoma važno da sa jednom porodicom uvek radi isti terenski par. U tom slučaju je praćenje napretka objektivnije, jer procenu uvek radi isti procenjivač, tj. terenski radnik. Ovi odgovori omogućavaju praćenje napretka dece kroz čitav program.

Napomena: Ovo pitanje je uvek poželjno staviti kao opciju za situacije kada terenski radnici imaju potrebu da napišu nešto što ne spada u odgovore predviđene upitnikom tj. kada prosti imaju potrebu da dodaju još nešto. U ovom polju često budu upisane informacije i problemi koji nisu direktno povezani sa našim angažovanjem na terenu, ali su našim korisnicima bitni i očekuju našu podršku u njihovom razrešavanju.

Svi izveštaji se pregledaju na nedeljnomy nivou, kako bi se odgovorilo na eventualne potrebe koje terenski radnici/ce komuniciraju kroz izveštaje. Takođe, informacije dobijene kroz izveštaje su od izuzetnog značaja za unapređenje programa, te je poželjno pratiti izveštavanje i unositi izmene u program na osnovu odgovora u izveštajima.

METODOLOGIJA RADA NA PREVENCIJI SPREČAVANJA OSIPANJA UČENIKA/CA IZ OBRAZOVNOG SISTEMA

Opšti zakonski okvir

Polazeći od međunarodnog okvira *Konvencija o pravima deteta* koju je država ratifikovala, štiti dečja prava definisanjem standarda u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja, kao i pravnih, administrativnih i socijalnih usluga.

Vlada Republike Srbije je 2012. godine usvojila *Strategiju razvoja obrazovanja do 2020. godine*. Strategija kao glavne ciljeve razvoja postavlja: povećanje kvaliteta obrazovanja, povećanje obuhvata stanovništva na svim obrazovnim nivoima, održavanje relevantnosti obrazovanja posebno onog segmenta finansiranog iz državnog budžeta i povećanje efikasnosti upotrebe svih obrazovnih resursa. U okviru ove Strategije važno mesto zauzima i sprečavanje napuštanja obrazovanja, te Starategija predviđene mehanizme povećanja obuhvata, ali i mere sprečavanja i praćenja osipanja učenika u preduniverzitetskom obrazovanju: značajno veće uključivanje dece iz osetljivih grupa u predškolske ustanove, razvijanje različitih programa podrške za osetljive grupe dece i učenika, sistematičnije planiranje finansijskih i ljudskih resursa na regionalnom nivou, primena metodologije praćenja stope ranog napuštanja sistema obrazovanja preko jedinstvenog informacionog sistema, funkcionisanje posebnog tima u Ministarstvu za praćenje efekata ovih mera. U *Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine* takođe je obrazovanje i sprečavanje osipanja prepoznato kao važan segment. Deca iz romske zajednice se često suočavaju sa teškoćama u ostvarivanju svog prava na dostupno i kvalitetno obrazovanje. Romska deca uzrasta do 5,5 godina su daleko manje uključena u programe predškolskog obrazovanja. Kako smo već naveli, potreba romske dece za ovim programima je veća pošto značajan broj njih živi u uslovima siromaštva, zbog čega nemaju dovoljno razvojne stimulacije i podsticajno okruženje. U praksi se često susrećemo sa činjenicom da romska deca nisu u potpunosti obuhvaćena obaveznim pripremnim predškolskim programom ili ga pohađaju neredovno i u kraćem trajanju. Obuhvat obaveznim pripremnim predškolskim programom u opštoj populaciji je skoro potpun (oko 98%), za razliku od romske zajednice gde je svega 63%. (Multiple Indicator Cluster Survey-MICS5: Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji , Republički zavod za statistiku i UNICEF, 2014). Imajući u vidu da je jedna od osnovnih uloga PPP da pripremi decu za polazak u osnovnu školu, pored toga što je zakonom propisana

Projekat finansira
Evropska unija

kao obavezna, i da, na taj način, deluje preventivno na neuspeh u osnovnom obrazovanju, proizlazi da predškolske ustanove nisu dovoljno spremne i/ili nemaju dovoljno kapaciteta da se postave spram potreba dece iz romske zajednice. Zbog toga veliki broj romske dece nije dovoljno pripremljen za ulazak u sistem osnovnog obrazovanja, što je važan faktor kasnijeg neuspeha u daljem toku obrazovno-vaspitnog procesa. Deca iz substandardnih lokaliteta često pohađaju skraćenu verziju PPP ili u poludnevnim programima tako da su do polaska u OŠ skoro isključena od svojih vršnjaka/kinja.

Takođe, propisane su i obaveze Nacionalnog prosvetnog saveta (NPS) i Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih (SSOOO) da prate, analiziraju i daju preporuke za smanjenje osipanja dece i učenika iz obrazovnog sistema i da utvrđuju predloge mera za nastavak obrazovanja osoba koje su napustile sistem. (čl. 34 i 35 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja; Službenih glasnika br. 88/2017; ZOSOV_SI_gl_88_17) Pored obaveza koje imaju institucije, ustanove na nivou Republike, škole imaju obavezu da unesu u školski razvojni plan (ŠRP) mere za prevenciju osipanja, kao i da ih realizuju i prate (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, čl 26; "Sl. glasnik RS", br. 55/2013 i 101/2017).

Takođe, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, jasno propisuje mere za neopravdano izostajanje učenika sa časova kao i vidove podrške: Prema učeniku/ci koji/a vrši povrednu pravila ponašanja u školi ili ne poštuje odluke direktora i organa škole, **neopravdano izostane sa nastave pet časova**, odnosno koji svojim ponašanjem ugrožava druge u ostvarivanju njihovih prava, škola će uz učešće roditelja, odnosno drugog zakonskog zastupnika/ce, pojačati vaspitni rad aktivnostima: u okviru odeljenjske zajednice, stručnim radom odeljenskog starešine, pedagoga, psihologa, posebnih timova, a kada je to neophodno da sarađuje sa odgovarajućim ustanovama socijalne, odnosno zdravstvene zaštite sa ciljem definisanja i pružanja podrške učeniku u vezi sa promenom njegovog ponašanja (čl. 83. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja; Službenih glasnika br. 88/2017; ZOSOV_SI_gl_88_17).

SVAKO DETE IMA PRAVO NA OBRAZOVANJE

Projekat finansira
Evropska unija

Karakteristike razvoja deteta školskog uzrasta

Kognitivni razvoj, po Pijažeu, odvija se kroz tri osnovna stadijuma:

1. Senzomotorna inteligencija (0-24 meseca), koja ima šest razvojnih faza.
2. Priprema i organizacija konkretnih operacija, sa dve faze:
  - a) preoperacioni period (2-7 godina);
  - b) konkretne operacije (7-11 godina).
3. Formalne operacije (11-15 godina).

Navedene uzraste treba samo uslovno shvatiti jer su individualne varijacije u tom pogledu velike. Za Pijažea je bitan nepromenljivi redosled stadijuma, a ne njihove uzrasne granice. Takođe, treba napomenuti da je 15. godina period konačnog konstituisanja formalnih operacija, a ne njihov kraj. Prema Pijažeu, kraj senzomotornog perioda označava početak razvoja mišljenja i taj prelazak na stadijum konkretnih pa potom formalnih operacija poklapaju se sa "osnovnoškolskim" detinjstvom. Pijaže pominje koncept „ireverzibilnog“.

Emocionalni razvoj

Objekti i načini ispoljavanja afektivne/emocionalne vezanosti tokom razvoja se menjaju ali priroda ove potrebe ostaje ista u toku života: njena funkcija ostaje da zadovolji potrebu pojedinca/ke za sigurnošću i prihvaćenošću. Naravno, kasnije u toku detinjstva, a pogotovo u odrasлом dobu, afektivna vezanost se prepiće sa drugim potrebama, tako da ju je ponekad teško prepoznati. Ipak, potreba za afektivnom vezanošću ostaje osnov svih emocionalnih odnosa u životu odrasle osobe, a kakvi će ti odnosi biti u mnogome zavisi od načina zadovoljavanja te potrebe u najranijem detinjstvu. Zato je veoma važno prepoznati značaj ovog koncepta u kontekstu podrške romskoj deci, koja potiču iz socijalno nestimulativnih sredina.

Socijalni razvoj

U odnose sa drugim ljudima dete se na početku života, uključuje kao potpuno zavisno u pogledu zadovoljenja svih svojih potreba, kako bioloških, tako i psiholoških. Tokom razvoja, ono postaje sve sposobnije da mnoge od tih potreba zadovoljava. Zavisnost od drugih ljudi, međutim, ostaje trajna odlika ljudskog ponašanja (potpuna nezavisnost od drugih bila bi ravna asocijalnosti), ali se njeni načini ispoljavanja i njeni objekti menjaju tokom života. Kod starije dece, zavisno ponašanje se postepeno sve više usmerava na vršnjake (mada je tokom čitavog ranog detinjstva, pa i do adolescentnog perioda, ono uglavnom vezano za

odrasle), a u njegovom ispoljavanju sve je manje traženja nežnosti, koje ustupa mesto traženju pažnje i odobravanja.

Zaključujemo, sve aspekte funkcionisanja i puno ostvarenje svojih kapaciteta dete stiče u interakciji sa grupom. Deca iz podstandardnih naselja često nisu u prilici da svoje potrebe zadovolje, niti u afektivnom smislu niti u ostalim domenima razvoja. Takođe, često se propuštaju prilike, a neki procesi su ireverzibilni. Pri tom, podvlačimo da verujemo da skoro svaki roditelj iz naselja radi ono što misli da je najbolji interes njegovog deteta. U prethodnim redovima smo naveli i deskriptivno objasnili, a sada samo podvlačimo važnost uključenja u obrazovno vaspitni sistem i značaj tog sistema na razvojne kapacitete deteta. Ako znamo šta nam treba i šta nam nedostaje u ovom procesu, verujemo da ćemo moći da napravimo neke korake ka poboljšanju uslova i prevencije ranog napuštanja školovanja dece iz podstandardnih naselja.

Deca i škola

Celokupan dečji predškolski razvoj je dugoročna priprema za polazak u školu. Intenzivnije pripreme počinju u porodici i vrtiću od 6-7. godine. Ova priprema je potrebna i samom detetu, ali i roditeljima i instituciji.

Kako detetu olakšati proces socijalizacije u školi? Škola je takva institucija koja od svojih članova/ca zahteva određen način ponašanja. Sposobnost da se prihvate ti zahtevi i da se ispune predviđena ponašanja označava **socijalnu zrelost deteta** za polazak u školu. U suštini tu zrelost čini jedan skup stavova prema školi kao ustanovi, odnosno prema školskom načinu učenja. Među tim stavovima mogli bismo izdvojiti sledeće:

- Odnos prema polasku u školu (prema želji da se bude đak, prema neophodnosti učenja).
- Odnos prema tipično školskim sadržajima rada (školski predmeti) i školskim načinima ostvarivanja tih sadržaja (ocenjivanje, poštovanje odrešenih pravila).
- Odnos prema učitelju (kao osobi sa posebnom funkcijom) i prema vršnjacima.

(Brković, 2011).

Komunikacija i interakcija deteta sa socijalnom sredinom je nužan uslov optimalnog razvoja. Ali i sama komunikacija se razvija i menja. Ta promena odnosa prema odraslim omogućava detetu da se usredsredi na zadatak, da ga prihvati i da ne reaguje na zbivanja u okolini. Kod deteta sa ovim oblikom komunikacije je snažno izražena potreba za uzajamnim razumevanjem i empatijom. Njegovo je ponašanje uslovljeno ukupnim kontekstom i podređeno je cilju. Dete se orijentiše ne samo na neposredne odnose sa odraslima, već i na

Projekat finansira
Evropska unija

svesno prihvaćene zadatke, norme, pravila. Shvatajući uslovnost situacija dete u samoocenu unosi povratne informacije, razlikuje pojedine (vaspitne) postupke od opšteg stava vaspitača/ica prema sebi (Brković, 2011). Ponašanja se intelektualizuju, postaju shvaćena, a ta svest omogućava pojavu voljnosti funkcija i ponašanja (Vigotski, 1977). Socijalna zrelost deteta ispoljava se i u odnosu prema vršnjacima/kinjama, a ne samo prema odraslima. Menja se to kako dete opaža i procenjuje vršnjake, kakav odnos sa njima uspostavlja, kakvu komunikaciju sa njima održava. Opisi vršnjaka/kinja postaju apstraktniji, upućuju na interesovanja i na neka karakterna svojstva. Saradnja u situaciji zajedničkog zadatka postaje ostvariva i moguća kategorija. Važno je istaći da se nabrojane karakteristike socijalnog ponašanja, naročito adekvatni odnosi sa odraslima i vršnjacima/kinjama, mogu osmišljenim programom razvijati i podići na viši nivo.

Pojam osipanja

Na ovaj pojam nalazimo u stranoj literaturi kao *educational dropout*. Predstavlja izraz kojim se označava prevremeno napuštanje školovanja, pre sticanja diplome ili zvanja.

Za sada ne postoji precizno postavljena i šire prihvaćena definicija osipanja učenika iz obrazovnog sistema (Veselinović, Vušurović, Jovanović, & Čekić Marković, 2016). Osipanje se u *Priročniku za planiranje, sprovođenje i praćenje mera za sprečavanje osipanja učenika* odnosi na one "učenike/ce koji/e su prekinuli/e svoje školovanje pre dobijanja odgovarajuće diplome ili svedočanstva" (Veselinović, Vušurović, Jovanović, & Čekić Marković, 2016). U literaturi se može naći i pojam ranog napuštanja školovanja, koji je prihvacen u zemljama EU i odnosi se na učenike/ce/studente/kinje uzrasta od 18 do 24 godine, koji su "stekli niže srednje obrazovanje ili obrazovanje ispod tog nivoa, a koji više ne učestvuju u obrazovnim procesima" (Veselinović, Vušurović, Jovanović, & Čekić Marković, 2016).

Ono se ne odnosi na smanjenje broja učenika kao posledicu demografskog pada stanovništva ili preseljenja/prelaska učenika/ca u drugu školu (Veselinović, Vušurović, Jovanović, & Čekić Marković, 2016).

Važno je napomenuti da termin *osipanje učenika* ne podrazumeva:

- Smanjenje broja učenika u školama ili pojedinim sredinama usled demografskog pada stanovništva, što se dešava u skoro svim ruralnijim sredinama u republici Srbiji.
- Premeštanje učenika/ca iz jedne u drugu školu.

Projekat finansira
Evropska unija

- Sve druge razloge zbog kojih učenik/ca napušta određenu školu, ali nastavlja svoje školovanje, dakle, ne izlazi iz sistema.

Preveniranje ranog napuštanja školovanja je značajno kako za pojedinca/ku tako i za društvo u celini. Prateći aktuelno stanje na terenu, kao i brojne longitudinalne studije, nedvosmisleno dolazimo do stanovišta, da se osobe koje ranije izaju iz obrazovanja u mnogo većem riziku od ostale populacije. Samo neki od manifestnih vidova napuštanja školovanja su: teži pronašazak posla, ili teži izlazak iz sive ekonomski zone, češće pribegavanje kriminogenim ponašanjima, upadaju u začarani krug "večitih" korisnika/ca novčano socijalne pomoći, ali i socijalne isključenosti. Ovi učenici/ce su često na poslednjoj lestvici svakog društva. Takođe, evidentno je da učenici/ce koji/e dolaze iz siromašnijih sredina i porodica koje ne ulažu u obrazovanje ili ne percepiraju značaj obrazovanja, češće napuštaju školovanje, čime smanjuju šanse da sebi obezbede bolje uslove za život, te ponavljaju obrazce ponašanja svojih roditelja i smanjuju sebi šanse za izlazak iz siromaštva. Odluka o prekidu školovanja je opasna, ali se vrlo često donosi olako.

Faktori koji mogu izazvati ranije napuštanje školovanja prema našem iskustvu uključuju:

- Problemi socioekonomski prirode. Nije redak slučaj da mnogočlane i siromašne porodice imaju problema sa obezbeđivanjem odgovarajuće odeće i obuće za svu svoju decu, a ponekad zahtevaju i dečiji rad (u poljima ili u domaćinstvu, često pomažu mlađoj braći i sestrama, čuvaju ih, vode računa o njima, hrane, presvlače itd).
- Obrazovni nivo roditelja i obrazovni nivo siblinga. Najčešće učenici/ce koji napuštaju školovanje dolaze iz porodica u kojima ni roditelji sami nisu proveli više od osam godina u školi. Ipak, postoje izuzeci. Neka deca dobiju motivaciju, pa žele da uče školu da bi mogla da rade i brinu se o sebi, da postanu kvalifikovani radnici/ce i poštovani članovi/ce zajednice. Deca u kojima stariji braća i sestre rano napuste školu često slede njihov primer. Nije retko da, posebno devojčice, preuzimaju brigu o celoj porodici u starijem osnovnoškolskom uzrastu.
- Disfunkcionalnost porodice. Događaji kao što su razvod, alkoholizam i nasilje u porodici, često mogu ubrzati ili uticati napuštanju škole.
- Pripadnost određenim vršnjačkim grupama ili rad na ulici skoro uvek dovode do toga da deca napuštaju obrazovanje i odlaze iz škole.
- Potreba da rade. Vrlo često deca idu sa svojim roditeljima da im pomognu da sakupljaju sekundarne sirovine, ili prodaju na pijaci, rade na polju u nadnici, itd.

Projekat finansira
Evropska unija

- Nedostatak poverenja u obrazovni sistem ili u sistem generalno. Ta pojava je dosta česta, pošto sistem ume da bude rigidan, a posebno je takav prema onima koji su najisključeniji i naјslabije razumeju njegova pravila.

Jedan od faktora rizika jeste i taj da se neki učenici/ce kasnije uključuju u sistem od svojih vršnjaka, te u startu zaostaju. Kako je siromaštvo, odnosno socijalna i ekonomski deprivacija, glavni uzrok ranog napuštanja škole, važno je predočiti svim učesnicima/cama u obrazovnom procesu načine na koje ono dovodi do osipanja. Deca koja rastu u siromašnim sredinama, socijalno i ekonomski depriviranim, često imaju smanjenu mogućnost ostvarivanja intelektualno stimulativne interakcije, ne dobijaju prilike da se razvijaju u skladu sa svojim potrebama, zatim moraju da iznalaze načine da sami izdržavaju sebe ili svoje porodice, ne doživljavaju obrazovanje kao prioritet niti percepiraju njegovu važnost. U celom tom procesu potrebno je raditi sa celim porodicama, ali i sa nastavnim osobljem koje je uključeno u rad sa decom u riziku od ranog napuštanja školovanja.

Kako smo mi to radili?

CPZV pristup prevenciji osipanja

Metodologija koju je Centar za proizvodnju znanja i veština (CPZV) sprovodio, predstavlja niz koraka koji su pažljivo osmišljeni, pre svega prateći potrebe koje dolaze iz same zajednice, ali i sistema. Ova mogućnost nam je dostupna pre svega zbog direktnog terenskog rada sa decom u najranijem uzrastu i kroz procene potreba svake pojedinačne porodice koja je uključena u naš program.

Svaka porodičica koja je uključena u naše program, ima mogućnost individualnog i/ili grupnog/porodičnog savetovanja i intervencije, namenjene pre svega deci, a zatim i roditeljima. Taj savetodavni rad se sprovodi korz informisanje, suportativne aktivnosti, edukativne aktivnosti, kao i aktivnosti koje se tiču osnaživanja same korisničke grupe. To su uglavnom porodice, koje se susreću sa višestrukim izazovima i kojima je potreban holistički pristup.

Metodologija koju smo koristili je participativna i učešće u njenoj realizaciji je obuhvatilo širok krug aktera koji su relevantni za ovu oblast: Centar za socijalni rad, predstavnike/ce romske zajednice, Gradsku upravu za obrazovanje, Gradsku upravu za dečiju i socijalnu zaštitu, škole. Pristup obuhvata sledeće korake: analiza konteksta (SWOT analiza), definisanje prioriteta u obliku ciljeva, kreiranje školskih akcionih planova i timova koji koordinišu realizaciju i praćenje planova i kreiranje mreže podrške u školi.

Projekat finansira
Evropska unija

Na samom početku smo inicirali saradnju sa Osnovnom školom "Bratstvo i jedinstvo" iz Vrbasa, koja je jedan od primera dobre prakse u primeni UNICEF metodologije u prevenciji odustajanja od školovanja. UNICEF projekat **Sprečavanje osipanja učenika/ca iz obrazovnog sistema Republike Srbije** bio je sproveden u četiri osnovne i šest srednjih stručnih škola koje se nalaze na teritoriji sedam lokalnih samouprava - Vrbasa, Pančeva, Kragujevca, Kraljeva, Bele Palanke, Surdulice i Vladičinog Hana.

Naš model međusektorske saradnje u prevenciji napuštanja, predstavljen je na događaju *Razmena iskustava u prevenciji napuštanja obrazovanja* koju je organizovao Centar za socijalnu politiku 11-12.12.2018. u Beogradu.

Koraci u primeni metodologije za prevenciju ospisanja romske dece iz sistema obrazovanja su sledeći:

Uspostavljanje školskih timova za prevenciju osipanja

U početnoj fazi implementacije projekta, Centar za socijalni rad i Gradska uprava za obrazovanje grada Novog Sada, zajednički su stupili u kontakt sa školama u Novom Sadu. Školama je predstavljena ideja o osnivanju školskih timova za prevenciju napuštanja školovanja, projektni tim je unapred mapirao određene škole zbog većeg broja dece romske nacionalnosti koja su pohađala te škole, ali neke druge škole koje nisu bili u našem fokusu su se same prijavile za učešće u projektu. Jedna od njih je Osnovna škola "Kosta Trifković" koja ranije nije imala upisane romske dece, te joj je ta tema bila nepoznanica. U školskoj 2017. i 2018. Godini, imali su 9 prijava za upis u školu, uglavnom iz povratničkih porodica i tvrdili su da im je potrebna podrška, jer im nedostaje iskustvo u radu sa romskom populacijom. Smatramo da je veoma dobro što su uključeni u aktivnosti, jer smo sa njima mogli da krenemo od samog starta primenom metodologije, koja je zaista univerzalna i veoma primenljiva u skoro svakoj sredini. Izazov za projektni tim bila je činjenica da se početak projektnih aktivnosti poklopio sa školskim letnjim raspustom, ali s druge strane to i jeste bilo dobro vreme za obavljanje pripremnih aktivnosti sa školom i započinjanje inovacija sa njima na početku školske godine.

Do kraja avgusta 2017. godine uspostavljena je komunikacija i saradnja sa devet škola koje se nalaze na teritoriji grada Novog Sada i to osam u samom gradu i jedna u prigradskom naselju Begeč. Na samom početku svaka škola delegirala je po tri predstavnika/ce, u tri škole su angažovani pedagoški asistenti/kinje te su oni činili okosnicu timova pošto dobro poznaju stanje u naseljima. Dinamika rada sa školskim timovima predviđala je intenzivne sastanke na samom početku projektnih

Projekat finansira
Evropska unija

aktivnosti u cilju stvaranja mreže koja bi sistematski radila na prevenciji osipanja romskih učenika iz sistema.

Sastanci školskih timova uz mentorsku podršku

Radi lakšeg predstavljanja samom modelu i učešća školskih timova u kreiranju akcionalih planova prikazaćemo postupno korak po korak kako su tekle pripreme a potom i implementacija naših projektnih aktivnosti.

Prvi sastanak školskih timova

Cilj ovog sastanka, bio je formiranje školskih timova i upoznavanje. Sastanku su prethodile procedure formiranja timova unutar škola. Na prvom susretu je važno da se svi članovi upoznaju, kao i da se timovi međusobno povežu radi kasnije razmene i saradnje. Takođe, na prvom sastanku povezuju se škole sa centrom za socijalni rad i organizacijom koja sprovodi rad na terenu, bilo da je to podrška porodicici, detekcija dece koja nije uključena u sistem itd. Zatim je potrebno jasno dogovoriti podelu uloga i odgovornosti, kao i sve predviđene naredne korake da bi timovi mogli da rade neometano.

Naša preporuka jeste da CSR bude uključen kao partner u projektnim aktivnostima. Centri za socijalni rad poznavaju stanje u sredini u kojima rade i imaju najviše kontakta sa porodicama u riziku. Jedan od izazova sa kojima se Novi Sad suočava jeste sve veći broj povratnika po readmisiji u gradu, što doprinosi povećanju broja upisane dece u školama i povećava se potreba za koordiniranim delovanjem kako bi se ovim porodicama pružile što više podrške.

Drugi sastanak

Cilj sastanka je bio definisanje trenutnog konteksta u školama i lokalnim zajednicama u kojima škole deluju. Predstavnici/ce školskih timova su dobili mogućnost da razmene iskustava u dosadašnjoj saradnji u zajednici na polju prevencije napuštanja školovanja. Svaka škola je izradila SWOT analizu, gde su izlistani resursi, prilike kao i sve značajne mogućnosti. Škole su dobro promislile o resursima koje imaju, koje su im možda na dohvat ruke, ali i o onima koje nemaju i načinima prevladavanja tih prepreka. Ove analize su bile osnova za dalje planiranje aktivnosti u prevenciji ranog napuštanja školovanja.

Treći sastanak

Cilj na ovom susretu je bio izrada akcionalih planova škola za prevenciju RNŠ. Svaka škola na početku predstavi svoju SWOT analizu, a zatim se upoznajemo sa metodologijom planiranja i kreiranja akcionalih planova. Svaka škola samostalno u odnosu na svoje potrebe, a uz mentorsku podršku, radi na definisanju prioriteta i nacrtu akcionalih planova. Važno je zadati rok za konačne verzije akcionalih planova

Projekat finansira
Evropska unija

koja se zatim predstavljaju u okviru škole, bivaju usvojene bilo kao revizija ŠRP ili kao poseban akcioni plan škole.

Pošto su sve škole formirale timove za sprečavanje osipanja, podrazumeva se da su nastavnici/ce i stručni saradnici/ce informisani/e o projektu i o izradi akcionih planova. Preporučuje se da se preostali/e zaposleni/e u školama uključe u proces što je više moguće i da se bolje informišu.

Takođe je dogovorenog da se mapiraju sva deca u riziku od osipanja i ranog napuštanja školovanja, a ne samo deca iz romske zajednice, jer deca izložena riziku pripadaju različitim grupama i ovaj model je koristan za sve njih. Škole u svojim razvojnim planovima imaju obavezu da uključe mere za sprečavanje osipanja, ali ove mere nisu bile zastupljene u planovima svih škola ili nisu detaljno razrađene, pa je dogovorenog da sve škole primenjuju već postojeće mehanizme za integrisanje modela predstavljenog kroz projekat u postojeće mehanizme u škole. Isto važi i za školske timove: tim za sprečavanje osipanja može ostati kao zasebno telo, ali mogu se iskoristiti i već postojeći timovi (na primer, tim za inkluzivno obrazovanje). Individualni plan prevencije napuštanja takođe se mogu pripojiti bilo u planove IOP-a ili planove podrške, tako da se može zaključiti da su ove mere i poboljšana metodologija integrisani sa postojećim praksama i mehanizmima u školama.

Četvrti sastanak

Cilj ovog sastanka jeste finalizacija akcionih plana škola. Što se tiče naših timova svi su u dogovorenom roku pripremili svoje akcione planove uz podršku mentora, te nakon primljenih povratnih informacija završili finalne verzije akcionih planova.

Škole već intenzivno sarađuju sa CSR-om u domenu prevencije osipanja, na primer kod povratničkih porodica itd. Škole su takođe izrazile potrebu da razgovaraju više o novim metodama u dodatnom obrazovanju. Rezultati svih ovih aktivnosti su 9 školskih akcionih planova sa merama koje uključuju prevenciju osipanja i intervenciju u tim slučajevima. Takođe, sve škole predviđale su mere za podršku pojedinačnom učeniku, podršku roditeljima i mere za poboljšanje kapaciteta školskog osoblja za rešavanje pitanja ranog napuštanja školovanja ali i izgradnje organizacione kulture u školi koja pozdravlja uključivanje romske dece u sistem.

Važno je istaći da sem redovnog sastajanja mora da postoji kontinuirana razmena informacija, i to na dnevnom nivou, jer neki od aktera mogu da izgube motivaciju pod stalnim pritiskom ili usled ponovljenih pogrešaka, te uz zajednički integrisani pristup stanje može više da se postigne za kraće vreme.

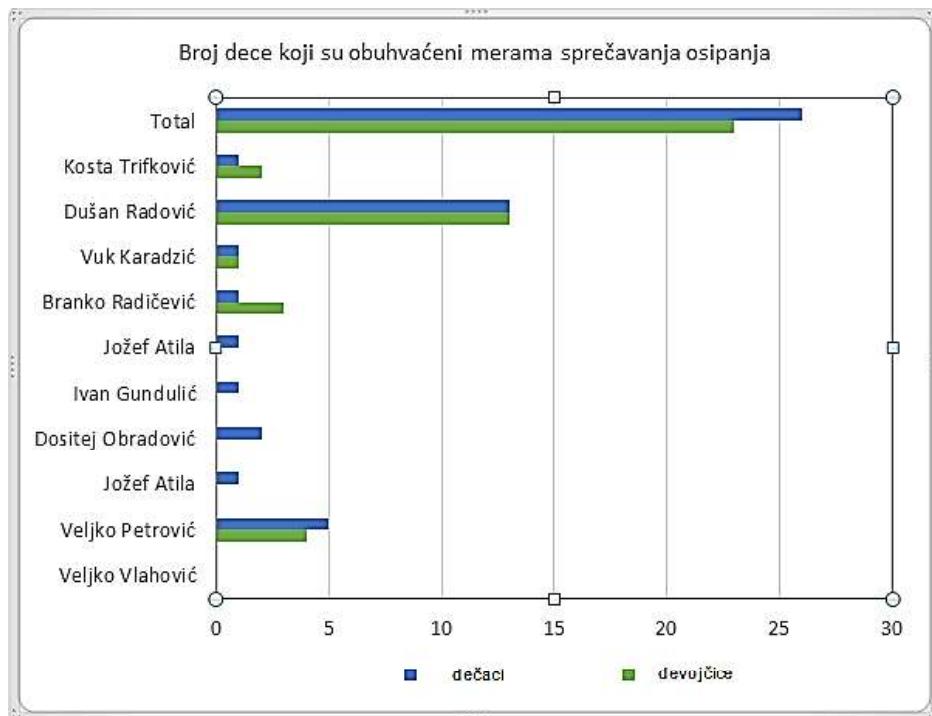
Projekat finansira
Evropska unija

Sprovodenje preventivnih mera za otklanjanje osipanja dece iz obrazovnog sistema

Potreba za podrškom, kako obrazovnom tako i materijalnom u gradu Novom Sadu, je znatno iznad projektom predviđenih 50 učenika/ca, tako da smo odlučili da pružimo psihosocijalnu podršku mnogim porodicama i pojedincima/kama, u skladu sa postojećim kapacitetima i resursima. Sa druge strane, samo 50 učenika/ca moglo je biti podržano materijalnom podrškom. Struktura korisničke grupe uključene u projekat je sledeća: pedeset porodica uključenih u projekat, devet je jednoroditeljskih, četrdeset osam koristi novčanu socijalnu pomoć, rešen stambeni status nema ni jedna porodica, 40 porodica stanuju u nelagaldo sagrađenim objektima, 10 porodica stanuje u objektima vlasništvo Grada Novog Sada bez struje i sprovedene kanalizacije. Čak trideset dve porodice su raseljene sa Kosova, a trideset četiri porodice su ranije pokušavale da traže azil u zemljama Evropske unije.

U svakom slučaju, lista podržanih učenika/ca kroz preventivne mere za prevenciju napuštanja školovanja iznosi 63. Pored toga, za dvoje učenika/ca iz Osnovne škole "Ivo Lola Ribar" koja nije formalno uključena u projekat, pružena je podrška kroz naše aktivnostio: to su dve devojčice iz porodice povratnika, koje se nisu mogle upisati u školu na području na kojem teritorijalno pripadaju, zbog nedostatka slobodnog prostora. Centar za socijalni rad je reagovao i obratio se školi "Ivo Lola Ribar" i pokrenuo proces upisa dece u školu. Predviđamo da će se broj dece u potrebi za podrškom značajno povećati do kraja projekta, ali i da će i same škole kao i porodice sa decom biti u potrebi za kontinuiranom podrškom i nakon završetka projekta.

Grafik 1. Broj dece koja su obuhvaćena merama sprečavanja osipanja.

Na X osi se nalaze nazivi osnovnih škola koje su obuhvaćene programom. Na Y osi se nalazi broj dece. Učenici muškog pola su označeni plavom bojom na grafikonu, a ženskog zelenom.

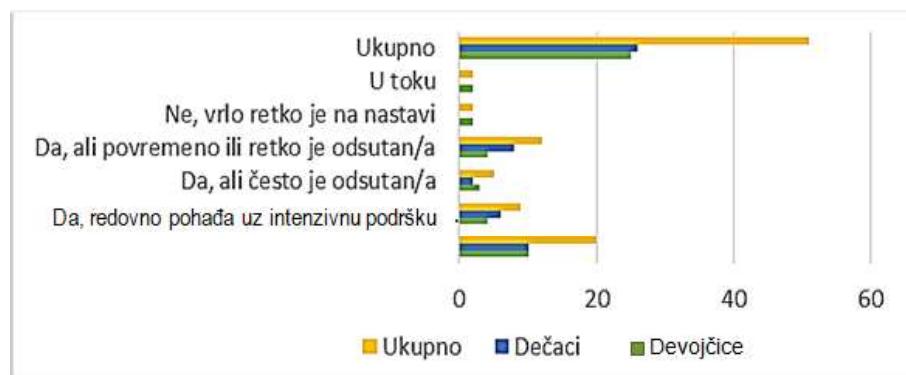
Projektni tim je pripremio tabelu za monitoring ostvarenih rezultata, kako bi mogli uporediti podatke za decu koja su uključena u program prevencije napuštanja školovanja; Koordinator/ka koji/a se bavi prevencijom napuštanja školovanja popunjavao je radni list sa sledećim podacima: inicijali deteta, uzrast/godište deteta, pol, škola i razred, razloge zbog kojih su se škole obraćale Centru za socijalni rad kao i intervencije CSR-a i rezultata intervencije (dete se vratilo u školu ili nije).

Prema podacima za 51 dete (uključujući učenike/ce iz škole "Ivo Lole Ribar"), najčešći razlog napuštanja su siromaštvo i nedostatak znanja i veština kod roditelja o tome kako da podrže dete, kao i barijere na koje nailaze roditelji pri pristupu različitim institucijama i komunikaciji sa njima. Što se tiče samih brojki na terenu i dosezanja korisnika/ca, neki su se našli u programu na preporuku škola, ali 9-oro dece je izostavljeno iz sistema, jer se ne mogu upisati u najbližu školu, ili roditelji

nisu uopšte podneli prijavu za školu, tako da je CSR pronašla tu decu tokom terenskih poseta naseljima u kojima žive porodice.

Posle intervencije Centra za socijalni rad, većina dece se vratila u školu, neki od njih redovno pohađaju školu, a neki od njih manje redovno. Naime, 29 dece redovno pohađa nastavu, 17 dece prisustvuje, ali su povremeno odsutna, dok su dvoje dece vrlo retko prisutni u školi. To znači da je kratkoročni efekat ovih mera uspešan u 91,9% slučajeva. Zaključak projektnog tima i škola je da podrška porodicama treba da bude konzistentna, kontinuirana i multisektorska, ako stvarno želimo da postignemo uspeh i treba podržati ovu decu da završe svoje obrazovanje. Nedostatak lokalnih socijalnih i generalno, usluga za porodicu (sa naglaskom na biološku porodicu) doprinosi zaključku da je ovaj ishod sa korisnicima/cama samo kratkoročni rezultat. Potrebno je obezbediti kontinuirano praćenje kako bi se nastavilo pružanje podrške ovim porodicama, kao i novim koji će stupati u obrazovni sistem. Na grafikonu ispod, može se pregledati rezultati mera prevencije ranog napuštanja školovanja:

Grafik 2. Rezultati sprovođenja mera prevencije osipanja u prvih 12 meseci trajanja projekta. Na X osi se nalaze broj dece koja su pohađala školu u pomenutom periodu. Na Y osi se nalaze odgovori na pitanje: *Da li se dete vratilo u školu?*

Saradnja sa školama od samog početka tekla je nesmetano i bila je kontinuirana. Članovi školskih timova bili su veoma motivisani za rad i saradnju. Očigledno je da je podrška porodicama koje je obezedio Centar za socijalni rad u okviru ovog projekta pomogao nastavnom kadru da prevaziđu probleme u komunikaciji sa roditeljima, prvenstveno zbog neredovnog prisustva dece i njihovog nedostatka školskog pribora, odeće i obuće.

Finansijska podrška porodicama, takođe, deluje veoma stimulativno, ali za mnoge porodice daje kratkoročan efekat, jer se dešava da vrlo brzo dete počinje da

Projekat finansira
Evropska unija

izostaje iz škole uprkos svim naporima. Socijalna isključenost roditelja, život u substandardnim lokalitetima bez uređene infrastrukture, siromaštvo, nedostatak školskog pribora, nedostatak odeće i obuće za decu, nizak obrazovni nivo roditelja i nerazumevanje značaj obrazovanja, samo su neki od najfrekventnijih razloga koje prepoznajemo. Sve porodice podržane kroz ovaj projekat su i korisnici/ce novčane socijalne pomoći. Pored redovne novčane socijalne pomoći koja se kreće od 8.000 do 20.000 dinara mesečno, u zavisnosti od broja članova porodice, radnih sposobnosti roditelja i drugih faktora, porodice su dodatno podržane putem jednokratne finansijske pomoći, 3-4 puta u tekućem periodu projekta.

Posete substandardnim lokalitetima odvijale su se tri do četiri puta mesečno, a intervjuji sa porodicama doprineli su da se deca redovno vraćaju na časove i školske obaveze. Naši korisnici/ce imaju poverenje u svog stručnog radnika/cu iako to nije slučaj sa svim predstavnicima/cama centara za socijalni rad. Posetom socijalnog radnika/ce, porodice dobijaju osećaj da nisu usamljeni u svojim problemima; da imaju podršku, da je neko zainteresovan da im pomogne. Ipak, ove posete i uz njih praćene intervencije za mnoge porodice su imale kratkoročan efekat; oko 40% dece podržanih projektnim aktivnostima su se redovno vraćala u školu, a povremeno ili retko odsustvuju iz škole.

Prepostavka je da bi neke od sledećih mera podrške mogle stimulisati roditelje da svoje decu redovno šalju u školu:

- Savetovanje (najmanje dva puta mesečno) u prostorijama škole- kao oblik kontinuirane podrške roditeljima, deci i školskim radnicima/cama.
- Vannastavne aktivnosti u izvan školskog konteksta koje nisu direktno vezane za nastavu i koja će omogućiti deci da izraze svoje interes.
- Dodatna podrška porodici za osnaživanje porodica za podršku svom školskom detetu. Primera radu usluga koja se zove porodični saradnik koja je jedno vreme projektno funkcionalisala je odličan način za kontinuirano praćenje porodice.

Škole su bile visoko motivisane za saradnju, članovi timova su bili otvoreni i spremni na nove pristupe u radu. Dodatno valja naglasiti da je projekat imao preporuku i od Gradske uprave za obrazovanje, kao i Školske uprave Novi Sad. Naša preporuka za sve buduće pokretače ovih aktivnosti jeste da se potraži podrška od donosioca odluka da bi ovaj koncept dobio mogućnost da postane sistemska podrška deci i porodicama, a ne da mu je rok trajanja koliko traje jedan projekat.

Škole učesnice su u toku trajanja projekta imale su mogućnost da pohađaju akreditovane obuke kod Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja. Škole

Projekat finansira
Evropska unija

su bile anketirane i urađena je procena potreba za obukama i spram toga realizovane su:

- Socijalno neprihvaćeno dete 1 – načini identifikacije, uzroci, posledice.
- Socijalno neprihvaćeno dete 2 – podrška i integracija u vršnjačku grupu.
- Izazovi interkulturalnog učenja i nastave.

Akcioni planovi škola za prevenciju osipanja

Sve škole su izradile akcione planove prema svojim specifičnostima. U ovom priručniku navećemo ciljeve škola da bismo istakli različitost u aktivnostima i delanju na nivou svake od njih:

- Uvođenje i sprovođenje sistema za ranu identifikaciju i reagovanje na nivou škole u cilju sprečavanja osipanja.
- Uvođenje i sprovođenje mera u sprečavanju osipanja na nivou škole- uključivanje roditelja učenika/ca pod rizikom od osipanja.
- Uvođenje i sprovođenje mera u prevenciji osipanja na nivou škole- uključivanje vršnjaka/kinja.
- Stvaranje dobrog odnosa učitelj/ca (nastavnik/ca) – učenik/ca (dete).
- Uvođenje i pravovremeno sprovođenje konkretnih mera koje bi predupredile/preventivno delovale osipanje učenika/ca iz marginalizovanih grupa.
- Podsticanje motivacije za učenje.
- Intelektualno aktiviranje učenika/ca iz marginalizovanih grupa.
- Stvaranje "klime" stvarnog prihvatanja u odeljenju.
- Jačanje kulturnog identiteta.
- Podizanje socijalnog statusa učenika/ca u odeljenju.
- Uvođenje funkcionalnog sistema rane identifikacije učenika/ca pod rizikom od napuštanja škole i implementacija individualizovanih mera prevencije i intervencije u saradnji sa lokalnom zajednicom.
- Podizanje kapaciteta zaposlenih u školi za pravovremeno prepoznavanje i adekvatno reagovanje u situacijama rizika od napuštanja školovanja.
- Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole za prevenciju ranog napuštanja obrazovanja kroz uključivanje roditelja u prevenciju osipanja.
- Uvođenje i sprovođenje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole koju deluju preventivno protiv osipanja učenika/ca, usmerenih na primenu novog koncepta dopunske nastave.

Projekat finansira
Evropska unija

- Uspostavljanje dodatnih mera i aktivnosti na nivou škole kroz: uključivanje roditelja u proces prevencije osipanja; obezbeđivanje vršnjačke podrške.
- Uspostaviti mehanizam efikasne komunikacije između škole i srednjih škola koje naši učenici upisuju, mesne zajednice, Centra za socijalni rad, nevladinih organizacija u prevenciji osipanja učenika romske nacionalnosti iz školskog sistema.

Iz ugla stručnog radnika/ce Centra za socijalni rad Novi Sad - podrška porodicama

Formiranje školskih timova za prevenciju osipanja je započeto pozivanjem osnovnih škola da učestvuju u projektu. Uzete su u obzir škole koje imaju učenike/ce pod rizikom od ranog napuštanja školovanja i održani su prvi sastanci sa direktorima/kama ili predstavnicima/cama škole, na kojim su formirani školski timovi.

Komunikacija sa školama se odvijala redovno putem elektronske pošte, telefonom, što je prednost u odnosu na dosadašnji vid komuniciranja dopisima putem pošte. Navedeni vid komunikacije je brži i efikasniji i odnosio se i na ostalu romsku decu koja nisu podržana projektom, a kod kojih su uočeni problemi u ponašanju i izostajanje sa nastave.

Kako bi se unapredio ekonomski status porodice, neophodna su efikasnija materijalna davanja. Pored NSP važno je aktivirati porodice na različite načine. Doprinos materijalnom statusu porodica postigli smo ponovo kratkoročno, projektnim finansiranjem kroz program ***Radna aktivacija korisnika/ca usluga iz oblasti socijalne zaštite***, koji realizuje Centar za socijalni rad, a podržan je od strane Gradske uprave za socijalnu i dečiju zaštitu. Ovim projektom omogućeno je radno angažovanje jednog od roditelja u trajanju od najmanje mesec dana.

Da bi se utvrdile konkretnе socijalne potrebe porodica, neophodne su *najavljenе terenske posete*. Nenajavljenе posete ne daju rezultate, iz razloga što kod porodica stvaraju nepoverenje i napetost. Porodica se oseća kao da je neko proverava i kontroliše. Ovakve posete imaju smisla jedino u slučaju kada porodica sasvim dobro poznaje stručnog radnika/cu i kada je već stvoreno poverenje. Porodice treba da budu informisane o svrsi posete i da prepoznačaju dobru namenu stručnog radnika/ce.

Za decu iz naselja Veliki rit, koja su prinuđena da pohađaju škole udaljene od naselja, i njihove pratioce obezbeđen je prevoz gradskim autobusima, što je doprinelo da roditelji redovno dolaze u centar za socijalni rad, zbog preuzimanja

Projekat finansira
Evropska unija

markica za prevoz. Tom prilikom sa roditeljima su obavljeni razgovori o njihovim potrebama i problemima, ali i o značaju redovnog pohađanja nastave.

Prilikom kontakata sa roditeljima, uočeni su značajni problemi, koji se uglavnom odnose na loše higijenske uslove. Neadekvatni uslovi su zastupljeni u svim romskim naseljima, a naročito u Bangladešu. Porodicama je neprijatno da iznose probleme kao što su infektivne bolesti, šuga i vaške. Nemaju adekvatan stambeni prostor što im otežava zimski period, a takođe nemaju ni odgovarajuću odeću i obuću. Problem odeće i obuće se ublažava povremenim donacijama, ali problem neadekvatnog stambenog prostora je i dalje prepreka najvećem broju romske populacije.

Rezultati programa podrške deci i porodicama

Centar za proizvodnju znanja i veština iza sebe ima petogodišnje iskustvo u implementiranju programa namenjenog podršci ranom razvoju u neformalnim romskim naseljima. U toku ovog perioda, podržano je više od 200 romskih porodica, podršku ranom razvoju dobilo je više od 400 dece, minimum 50 dece je dobilo šansu da budu upisani u vrtić, podeljeno je više od 400 higijenskih paketa, a uz to smo radili i na podršci porodicama u rešavanju pitanja pribavljanja lične dokumentacije, zdravstvenih problema dece, situacije nasilja u porodici itd. Jednim od najvećih uspeha smatramo i veoma dobre, prijateljske odnose koje smo ostvarili sa porodicama koje su ranije bile korisnici/ce našeg programa. Uz to, iz redova korisničkih porodica smo regrutovali i jednu terensku radnicu, koja danas svojim zalaganjem doprinosi unapređenju našeg programa i to, između ostalog i zbog toga što odlično poznaje zajednicu, njene potrebe, kao i jezik, u porodicama koje ne govore srpskim jezikom.

Samо u poslednjoj godini realizacije programa, u periodu od juna, 2017. do juna, 2018 godine, sproveli smo 619 poseta romskim porodicama, u okviru kojih je održano 257 razvojno stimulativnih radionica na 45 različitih tema, u neformalnim romskim naseljima Veliki Rit i Adice. Uz ove aktivnosti:

- Pripremili smo i pomogli podnošenje zahteva za upis u predškolsku ustanovu za 27 romske dece iz 18 porodica, uzrasta od 3 do 5,5 godina (14 devočica i 13 dečaka). Takođe, 36 roditelja iz istih 18 porodica je detaljno pripremano za uključivanje dece u sistem ranog obrazovanja, kroz podizanje svesti o važnosti ranog obrazovanja i pružanje podrške u administrativnim procedurama, kao što su priprema i provera dokumentacije za upis, praćenje do vrtičke ustanove u kojoj se podnosi zahtev itd.

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

- Pružili smo psihosocijalnu i socijalno edukativnu podršku za 59 porodica i 67 predškolske dece u neformalnim romskim naseljima, kao i za 51 porodicu romske dece školskog uzrasta.

U okviru druge komponente programa: .

- Pružili smo psihosocijalnu podršku za ukupno 63 školsko dete u riziku od osipanja iz školskog sistema i od tog broja, njih 49 se vratilo u škole i pohađaju nastavu.
- Materijalnu podršku u vidu odeće i obuće za školarce, dobilo je 50 dece obuhvaćeno programom.
- U 9 osnovnih škola u Novom sadu, inicirali smo formiranje školskih timova za prevenciju osipanja, izradu i implementaciju akcionalih planova za prevenciju osipanja.
- Navedenim porodicama je periodu od dvanaest meseci, iz budžeta Republike Srbije isplaćena novčana socijalna pomoć u iznosu od oko 10.200.000,00 dinara. Gradska uprava za socijalnu i dečiju zaštitu isplatila je jednokratne novčane pomoći u iznosu od oko 5.750.000,00 dinara. Sedamnaest Roma i Romkinja su uključeni u projekat ***Radna aktivacija korisnika/ca usluga iz oblasti socijalne zaštite***, a Crveni krst je podelio 130 lanč paketa.

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

NOVOSADSKA MREŽA ZA DECU NSMEDE: MODEL LOKALNOG INTERSEKTORSKOG UMREŽAVANJA KAO PRIMER DOBRE PRAKSE

Centar za proizvodnju znanja i veština pokrenuo je 2014. godine inicijativu za umrežavanje profesionalaca na lokalnom nivou, koji su angažovani u radu sa decom i porodicama u različitim sektorima – obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, civilni sektor. Rad mreže započet je u okviru projekta **Umrežavanje zajednice prema modelu usmerenom ka detetu** podržanog od strane Evropske unije i Austrijske razvojne agencije, koji sprovode World Vision Austria, Agroinvest Fondacija Srbija i Otvoreni klub (ispred Mreže organizacija za decu – MODS), u saradnji sa Pokrajinskim zavodom za socijalnu zaštitu. Cilj umrežavanja je stvaranje fleksibilnog modela saradnje aktera, osmišljenog prema konkretnim potrebama i okolnostima dece u Novom Sadu. Mreža treba da olakša obavljanje svih funkcija zajednice kojima se pravi optimalno okruženje za život i razvoj sve dece. Osnov saradnje jeste činjenica da u gradu Novom Sadu postoji velik broj inicijativa koje nisu međusobno povezane i da postoji potreba da profesionalci više međusobno komuniciraju, kako bi se povećao efekat njihovih usluga.

Protokol o saradnji u zajednici sa članicama potpisana je 28. aprila 2015. godine. Danas je u rad Mreže, uključeno preko 30 ustanova iz obrazovnog, zdravstvenog i sistema socijalne zaštite, fakulteti, udruženja građana, pojedinci/ke – eksperti/kinje iz različitih sistema.

Inicijativa umrežavanja aktera na lokalnom nivou jeste važna i zbog saradnje sa lokalnim vlastima radi povezivanja lokalnih politika za decu. Od samog osnivanja članice mreže se slažu i podržavaju inicijativu za izradu lokalnog akcionog plana za decu. Na taj način bi se kompletna podrška detetu na lokalnom nivou integrisala, bila transparentnija i bolje bi se pratili efekti različitih inicijativa. Takođe, u okviru mreže, uključeni su predstavnici/ce institucija iz javnog i civilnog sektora, kao i privatnog, što je posebno značajno s obzirom da je potrebno da se međusobno bolje upoznaju i razmene stručna iskustva i znanja.

Zašto NSMEDI? Kako je došlo do ideje da se pokrene ovakva mreža?

- U gradu Novom Sadu postoji veliki broj inicijativa za unapređenje položaja dece u, koje nisu međusobno povezane niti su iskoordinisane.
- Profesionalci su iskazali potrebu da unaprede mehanizme međusobne komunikacije, kako bi se povećala dostupnost njihovih usluga ciljnim grupama, kao i povećala vidljivost efekata njihovih usluga.

Projekat finansira
Evropska unija

- Nametnula se potreba za stvaranjem fleksibilnog modela saradnje aktera, osmišljenog prema konkretnim potrebama i okolnostima dece u Novom Sadu.

Aktivnosti mreže

Članice mreže se sastaju periodično, na tematskim sastancima na kojima se uglavnom razmatraju određena problemska pitanja, ili se pak razmenjuju informacije o radu članica. Ključne aktivnosti u 2017 i 2018. godini su prikupljanje informacija o uslugama za decu u Novom Sadu, i situaciona analiza o položaju dece u Novom Sadu. Do kraja 2018. godine informator o organizacijama i ustanovama koje se bave decom biće objavljen u elektronskom obliku, a situaciona analiza početkom 2019. godine i biće osno za izradu strateškog plana mreže. Strateški plan NSMEDE treba da definiše prioritete kojima će se mreža baviti u narednom periodu.

Značaj postojanja ovakvog modela intersektorskog umrežavanja na lokalnom nivou i kontinuiranog funkcionisanja Mreže NSMEDE, prepoznaла je i Gradska uprava za socijalnu i dečiju zaštitu, koja je kroz projekat **NSMEDE – intersektorsko umrežavanje i informisanje u funkciji unapređenja uslova za rast i razvoj dece u Novom Sadu**, podržala aktivnosti Mreže u 2017. godini.

Projekat finansira
Evropska unija

Literatura

1. Brkovic, A (2011).Razvojna psihologija.*Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih Čačak*
2. BRONFENBRENNER, U. (1960). Freudian theories of identification and their derivatives. *Child Development*,31, 15–40. Retrieved from<https://lopes.idm.oclc.org/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cmedm&AN=13804727&site=ehost-live&scope=site>
3. Corr, C. (2003). Engaging the hard-to-reach: an evaluation of an outreach service. *Pieces of the jigsaw*.
4. Marković-Čekić, J., Radišić, J., Jovanović, V., & Ranković, T. (2017). Developing a model for dropout prevention and intervention in primary and secondary schools in Serbia: Assessing the model's effectiveness. *Psihološka istraživanja*, 20(1), 145-169.
5. Dross, E., (2016) *Child Safeguarding Standards and how to implement them* Sadržaj prezentovan na treningu Child Safeguarding Training,Beograd, RS: UNICEF & Keeping Children Safe
6. Duncan, G. J., & And Others. (1993). *Economic Deprivation and Early-Childhood Development*. Retrieved from <https://lopes.idm.oclc.org/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=eric&AN=ED356076&site=ehost-live&scope=site>
7. Kelleher C., (2017) Case Conference Guidelines COPE Foundation. Montenotte.1-12. Retrieved from http://www.fedvol.ie/_fileupload/Quality%20&%20Standards/Policies%20for%20Website/Case%20Conference%20Guidelines.pdf
8. Mackenzie, M., Turner, F., Platt, S., Reid, M., Wang, Y., Clark, J., & O'Donnell, C. A. (2011). What is the'problem'that outreach work seeks to address and how might it be tackled? Seeking theory in a primary health prevention programme. *BMC health services research*, 11(1), 350.
9. Marshall, A (2017). Promoting Engagement with Service Users Children and Young Peoples Specialist Services – V02. *Northumberland: NHS Foundation Trust*
10. McGuigan, W. M., & Gassner, B. (2016). Engagement and retention in home visiting child abuse prevention programs. In *Home Visitation Programs* (pp. 101-117). Springer, Cham.
11. Mikkonen, M., Kauppinen, J., Huovinen, M., & Aalto, E. (2007). Outreach work among marginalised populations in Europe: guidelines on providing integrated outreach services. *Amsterdam: Foundation Regenboog AMOC*.

12. Republički zavod za statistiku i UNICEF. (2014). Multiple Indicator Cluster Survey-MICS5: Istraživanja višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji. Beograd, Srbija
13. Pavlović Babić, D., Krstić, K., Stepanović, I., Videnović, M., Lazarević, L., Simić, N. et al. (2013). Analiza faktora koji utiču na osipanje iz osnovnog i srednjeg obrazovanja. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF Srbija.
14. Piaget, J. (19719. The theory of stages in cognitive development. New York: McGraw Hill
15. Piaget, J. (1990). Psihologija deteta: Novi Sad: Dobra vest. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
16. Republički zavod za statistiku. (2018). Vitalna statistika, RZS. Stanovništvo 2017. Beograd: Republički zavod za statistiku.
17. Save the Children. (2017). Windows into early learning and development. London, UK: Save the Children International. Retrieved from <https://www.savethechildren.net/sites/default/files/libraries/IDELA%20REPORT.pdf>
18. Strategija za socijalno uključivanje Roma u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine.
19. Securella, F., (2016). RECI – Predškolsko i osnovno obrazovanje Roma: širenje mogućnosti za veći obuhvat i smanjenje osipanja. *Analiza početnog stanja*. Preuzeto sa <https://tutoring.wb-institute.org/wp-content/uploads/2017/01/Analiza-po%C4%8Detnog-stanja-u-K%C5%BD-BP-i-PK-AFS-2016.pdf>
20. Šućur, Z. (2004). *Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija*. Revija za sociologiju, 35(1-2), 45-60.
21. Tran, T. D., Luchters, S., & Fisher, J. (2017). Early childhood development: impact of national human development, family poverty, parenting practices and access to early childhood education. *Child: Care, Health And Development*, 43(3), 415–426. <https://doi.org/10.1111/cch.12395>
22. Moyes, B. (2009). Literature review of coaching supervision. *International Coaching Psychology Review*, 4(2), 162-173.
23. Nikhit, D. S., Dowd, A. J., Pisani, L., Perez, R., O'Grady, M., & Poehlman, S. (2014). IDELA Fostering Common Solutions for Young Children. London, UK: Save the Children International. Retreived from: https://www.savethechildren.net/sites/default/files/libraries/GS_0.pdf
24. Vigotski, L. (1977) Nolit, Beograd
25. Walker, S. P., Wachs, T., Meeks Gardner, J., Lozoff, B., Wasserman, G., Pollitt, E. & Carter, J. (2007) Child development: risk factors for adverse outcomes in developing countries. *The Lancet*, 369, 145–157

Projekat finansira
Evropska unija

Prilozi:

Prilog 1.

Keeping children safe: Vodič za razvijanje politika i procedura o zaštiti dece (engl. Developing Child Safeguarding Policy and Procedures; A facilitator's guide):

https://www.keepingchildrensafe.org.uk/sites/default/files/resource-uploads/KCS_DEVELOPING_10.14.pdf

Prilog 2.

Priročnik: Standari o zaštiti dece i kako ih implementirati (engl. Child safeguarding standards and how to implement them):

https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/standards_child_protection_kcsc_en_1.pdf

Prilog 3.

Opšta uredba o zaštiti podataka o ličnosti: GDPR regulativa:

<https://eugdpr.org/>

Prilog 4. Primer poziva za regrutaciju terenskih radnika/ca – volontera:

U okviru našeg programa podrške ranom razvoju dece raspisujemo konkurs za prijem novih terenskih radnika/ca - volontera/ki. Vaše volontersko angažovanje podrazumevalo bi pripremu i timsku realizaciju razvojno stimulativnih radionica sa decom uzrasta od 1 do 5.5 godina i savetovanje sa njihovim roditeljima u neformalnim romskim naseljima.

- Ukoliko ste motivisani da učite, stičete iskustva, profesionalno se osnažujete i spremni ste za timski rad, popunite prijavni formular koji se nalazi na linku:<https://goo.gl/forms/7pMwuE3JlcIB8X92>.

Nudimo Vam:

- Iskustvo rada sa decom i porodicom
- Kontinuiranu superviziju i podršku u radu
- Izazovne radne zadatke
- Mogućnost usavršavanja i pohađanja relevantnih obuka i seminara

- Priliku da testirate svoje interpersonalne veštine i steknete iskustvo u direktnom radu sa populacijom iz rizičnih grupa
- Mogućnost upoznavanja sa drugačijom kulturom i načinom života
- Šansu da prepozname i pobedite predrasude i naučite nešto novo o sebi i drugima
- Upoznavanje sa radom civilnog sektora i mogućnosti Vašeg angažmanja u njemu kroz druge programe naše organizacije
- Priliku da postanete bogatiji za jedno posebno iskustvo, steknete nove prijatelje i odlično se zabavite!

Za sve dodatne informacije nas možete kontaktirati putem maila ranirazvojnovisad@gmail.com ili putem telefona: 021/ 300-666-4

Prilog 5. Primer prijavnog formulara za poziciju terenski radnik/ca – volonter/ka

Prijavni formular – Osnovni podaci

Centar za proizvodnju znanja i veština (CPZV) je dobrovoljno, nevladino i neprofitno udruženje, osnovano radi ostvarivanja ciljeva u oblasti ličnog, organizacijskog i društvenog razvoja. Kako biste saznali više o našim programima posetite našu web stranicu: <http://cpzv.org/> i zapratite nas na facebook.com/CPZVNS.

Ukoliko želite da postanete član našeg tima, popunite prijredni formular u nastavku. Prvi deo odnosi se na opšte podatke. Drugi deo odnosi se na Vaše dosadašnje iskustvo gde je potrebno priložiti i CV. Sve prijave će biti razmotrane, a odabrani kandidati će biti pozvani na razgovor u oktobru. Molimo Vas da ostavite validne podatke kako bismo mogli da Vas kontaktiramo.

Za sve dodatne informacije moguće je kontaktirati nas na ranirazvojnovisad@gmail.com i facebook.com/CPZVNS.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

*Обавезно

E-adresa *

Ime i prezime *

Godina rođenja *

Zanimanje *

Ukoliko je odgovor Student/kinja, napišite godinu studija i smer koji završavate.

Kontakt telefon *

Prijavni formular – Dosadašnje iskustvo

Dosadašnje volontersko iskustvo *

Navedite organizaciju u kojoj ste volontirali i ukratko opišite prirodu posla koji ste obavljali.

Za koji program se prijavljujete? *

- Radioničar/ka u vrtiću
- Terenski radnik/ca
- Oba programa

Zbog čega ste odlučili da se prijavite na ovaj program? *

Prema vašem mišljenju, koji su problemi sa kojima se romska zajednica susreće u našem društvu? *

Molimo vas da priložite svoj CV *

Prilog 6. Primer promocije terenskog rada: Iskustva terenskih radnika/ca

Da li se sećaš osobe koja ti je pričala priče kad si bio/la mali/a? Ko te učio boje, i to da je svet šareno i veselo mesto za odrastanje? Ko se sa tobom igrao i činio ti detinjstvo lepšim za pamćenje? Učio te novim igramama, bontonu, donosio ti nove igračke, bojice? Ko se oduševio tvom crtežu, pružio ti priliku da se osetiš bitnim i cenjenim, bio tu da sasluša tvoja pitanja i dovoljno strpljiv da utoli tvoju dečju radoznalost?

Imaš priliku da nekome ta osoba budeš upravo ti. Iskreno, taj osećaj nije lako opisati rečima, ali znam da bih bio spreman da uložim isti trud još hiljadu puta.

Saša Mamula, terenski radnik

Projekat finansira
Evropska unija

Prilog 7. Primer agende obuke po modulima

Obuka terenskih radnika/ca za podršku ranom razvoju dece u neformalnim romskim naseljima u Novom Sadu

Program obuke

Opšti ciljevi obuke:

- Povećati nivo znanja o romskom pitanju.
- Unaprediti svest o značaju i načinima podrške ranom razvoju dece u neformalnim romskim naseljima.
- Razviti veštine i znanja potrebna za terenski rad.

1.modul

Konkretni ciljevi modula:

- Do kraja obuke učesnici/ce će unaprediti znanja o položaju Roma/kinja u Srbiji.
- Steći će dodatna znanja o socijalnoj inkluziji, stereotipima, predrasudama i diskriminaciji Roma/kinjama.
- Razumeće osnovne postavke u podršci ranom razvoju na lokalnom nivou.

10.00-11.30	<ul style="list-style-type: none"> • Uvod u rad • Predstavljanje projekta • Ko su Romi/kinje i koliko ih poznajemo
11.30 -11.50	<i>Pauza za kafu</i>
11.50-13.30	<ul style="list-style-type: none"> • Stereotipi, predrasude i diskriminacija Roma/kinja u Srbiji i u kruženju • Položaj Roma/kinja u Srbiji - potrebe i problemi
13.30-14.00	<i>Pauza za ručak</i>
14.00-15.30	<ul style="list-style-type: none"> • Uloga podrške ranom razvoju dece u inkluziji Roma/kinja • Uloga aktera u lokalnoj zajednici u inkluziji Roma
15.30-15.50	<i>Pauza za kafu</i>
15.50-17.00	<ul style="list-style-type: none"> • Dogovor o daljim koracima • Ocena uspešnosti i završetak obuke

Projekat finansira
Evropska unija

2. modul

Konkretni ciljevi modula:

- Upoznati učesnike/ce sa metodologijom terenskog rada u radu sa ranjivim populacijama.
- Razvijati veštine i kompetencije učesnika/ca potrebne za uspešan rad na terenu.
- Osporobiti učesnike/ce za rad na terenu.

10.00-11.30	<ul style="list-style-type: none"> • Uvod u rad • Geografski položaj romskih neformalnih naselja u NS • Terminologija terenskih radnika/ca
11.30 -11.50	<i>Pauza za kafu</i>
11.50-13.00	<ul style="list-style-type: none"> • Teorijske osnove terenskog rada
13.00-13.30	<i>Pauza za ručak</i>
13.30-15.00	<ul style="list-style-type: none"> • Osobine terenskih radnika/ca • Ocena uspešnosti i završetak obuke

3. modul

Konkretni ciljevi modula:

- Upoznati učesnike/ce kako da postupaju u stresnim i konfliktnim situacijama.
- Razvijati veštine i kompetencije učesnika/ca potrebne za uspešan rad na terenu.
- Učesnici/ce sami kreiraju procedure prema kojima će raditi.
- Osporobiti učesnike/ce za rad na terenu.
- Osporobiti učesnike/ce za uspešno izveštavanje.

10.00-11.30	<ul style="list-style-type: none"> • Uvod u rad • Faze rada na terenu
11.30-11.50	<i>Pauza za kafu</i>
11.50-13.30	<ul style="list-style-type: none"> • Etički kodeks • Rad sa teškim pojedincima/kama i grupama
13.30-14.00	<i>Pauza za ručak</i>
14.00-15.30	<ul style="list-style-type: none"> • Izrada pravilnika o radu
15.30-15.50	<i>Pauza za kafu</i>
15.50-17.00	<ul style="list-style-type: none"> • Izveštavanje • Ocena uspešnosti i završetak obuke

Prilog 8. Primer plana razvojno stimulativnih radionica

Plan radionica za oktobar mesec 2018. godine.

Tema za meseca: JESEN

Prva nedelja:

Tema: ČITALAČKA RADIONICA

Cilj radionice: Objasniti deci pojam jesen, naučiti ih koja godišnja doba postoje, kako se smenjuju i opisati sadašnje godišnje doba, navesti ih da spoznaju njegove karakteristike. Ovo ćemo izvoditi uz pomoć kratkih priča i pesmica o jeseni.

Potrebni materijal: Odštampani primerci pesmica i priča. Uz to, predlažem, da imamo i neke slike prirode u jesen.

Opis aktivnosti: Opis cilja sadrži i opis aktivnosti donekle. Važno je još napomenuti da ćemo se koristiti pesmom Jesen od Desanke Maksimović i Jesenjom pesmom Duška Radovića.

Druga nedelja

Tema: LIKOVNA RADIONICA

Cilj radionice: Kroz kreaciju životinja od lišća razvijamo kod dece maštu i kreativnost. Na ovaj način podstičemo i praktičnu inteligenciju, jer će koristiti lišće, grančice i prirodne materijale kako bi stvorili nešto novo. Takođe, koristiće i lišće različitih boja i oblika za različite životinje. Ne manje bitan, cilj radionice jeste i razonoda.

Potrebni materijal: Od prirodnih materijala trebaće nam lišće različitih oblika i boja i grančice kesten. Pored toga, može nam zatrebatи blok papir, flomasteri, lepak, čačkalice.

Opis aktivnosti: Uputimo decu u predstojeću radionicu kroz par rečenica. Možemo izabrati dobrovoljca da nam opiše materijal koji smo priložili za realizaciju radionice. Korisno bi bilo da zajedno odlučimo i ko će koju životinju da pravi. U izradi, mi im pomažemo i zapitujemo o bojama, veličini, delovima tela životinje i svemu što može da se sazna iz priloženog.

Treća nedelja

Tema: MUZIČKA RADIONICA

Cilj radionice: Podsticanje kreativnosti kroz pravljenje improvizovanih instrumenata. Razvijanje osećaja ritma, trajanja, diferenciranja zvukova.

Potrebni materijal: Kestenje, prazne limenke, konac, lišće.

Projekat finansira
Evropska unija

Opis aktivnosti: Najpre deci kažemo da radimo muzičku radionicu. Uvedemo ih pričom u predstojeće aktivnosti i pokažemo koji ćemo materijal koristiti za realizaciju. Potom počnemo sa izradom instrumenata. Ideja je da se prave zvečke koje ćemo puniti kestenjem ili sitnim kamenčićima. Na konac ćemo nizati lišće, što će poslužiti kao rekvizit za koreografiju. Predlažem da pevamo neku jesenju pesmu i odredimo plesače, pevače i muzičare.

Četvrta nedelja

Tema: MATEMATIČKA RADIONICA

Cilj: Učimo decu da prepoznaju veće/manje, da procenjuju veličinu datog objekta u odnosu na neki drugi ili na deo tela. U okviru ove radionice možemo razvijati i kategorisanje prema veličini, obliku, bojama, kao i serijaciju istog (sve to uz pomoć lišća).

Potrebni materijal: Lišće, grančice, papir, bojice.

Opis aktivnosti: Sakupiti dovoljno lišća i razgovarati o oblicima i veličini istog. Od više manjih listova možemo zajedno načiniti jedan veliki, koji bi smo prethodno ograničili granama.

Град Нови Сад
City of Novi Sad

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

15

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA OSIĆANJA IZ SISTEMA OBRAZOVAЊА

Prilog 9. Početna procena za dete i porodicu

POČETNA PROCENA ZA DETE I PORODICU

POČETNA PROCENA ZA DETE I PORODICU					
Popunjavanje terenski radnik/ca					
Datum obrade:	Ime i prezime terenskog radnika/ce:				
Ime i prezime deteta (ako ima više dece u porodici nавести svu decu sa kojom će morati da radi)	Godina rođenja	Dete govori srpski jezik (+/-)	Dete je uključeno u PU (+/-)	Škola (naziv ili /)	Razred (upisati)
Dete ...					
Dete ...					
Dete ...					
Dete ...					
Porodica prima novčanu socijalnu pomoć			Da	Ne	
Opis uslova u kojima porodica živi	(broj dece u porodici, nezaposlenost/ zaposlenost roditelja, opis kuće u kojoj žive-voda, struja, materijal od kojeg je sagrađena itd)				
Ko brine o deci					

 ЦИВИЛНИ РАД
ГРАДА НОВИГ САДА

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Projekat finansira
Evropska unija

15

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

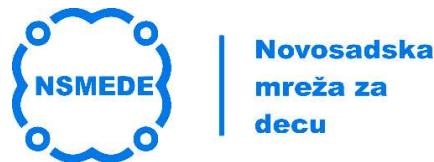
Projekat finansira
Grad Novi Sad
2010. godine, u sklopu
Evropske unije

Da li deca školskog uzrasta idu redovno u školu					
Da li su bili ili su uključeni u neki program podiške od strane nekih drugih organizacija					
Ključni problemi porodice					
Motivacija za saradnju					
Snage porodice					
Predlog intervencije (upisati + gde je relevantno)	Individualni rad na terenu	Grupni rad na terenu	Uključivanje deteta u radionice CRR	Podrška porodici da upiše dete u OPP	Podrška porodici da upiše dete u rani predškolski program
Za dete:					
Za dete:					
Za dete:					
Za dete:					

Projekat finansira
Evropska unija

Prilog 10. Protokol o saradnji u oblasti brige o deci u gradu Novom Sadu

Pozivajući se na Konvenciju UN o pravima deteta, Evropsku socijalnu povelju, Evropsku agendu o pravima deteta, Strategiju za prava deteta 2012-2015 Saveta Evrope, Milenijumske razvojne ciljeve, druge odluke, preporuke i izveštaje Ujedinjenih nacija, Evropske komisije, Evropskog Parlamenta i Saveta Evrope koje se odnose na unapređenje položaja dece kao i Nacionalni plan akcije za decu Republike Srbije.

U cilju uspostavljanja strateškog i sistematskog okvira za unapređenje položaja dece u Novom Sadu kroz uspostavljanje fleksibilnog modela intersektorske saradnje aktera na lokalnom nivou, osmišljenog prema konkretnim potrebama i okolnostima dece koji treba da olakša obavljanje svih funkcija zajednice kojima se pravi optimalno okruženje za život i razvoj sve dece, uspostavlja se **Novosadska mreža za decu**.

Protokolom se definišu:

- osnovni principi Mreže.
- principi saradnje.
- oblici i načini saradnje među stranama potpisnicama.
- procesi u kojima strane potpisnice učestvuju u realizaciji saradnje.

Član 1

Osnovni principi na kojima će se zasnovati saradnja u okviru ove Mreže su principi

- Konvencije o pravima deteta;
- Najbolji interes deteta;
- Pravo na život, opstanak i razvoj;
- Participacija dece i
- Nediskriminacija.

REPUBLIKA SRBIJA
MINISTARSTVO
ZA RAD, ZAPOSLENJAVANJE, BORBU
I SOCIJALNA POREZNA

Projekat finansira
Evropska unija

Pored toga, Mreža će se u svom radu rukovoditi i ciljevima Strategije za prava deteta 2012-2015 Saveta Evrope: promocija usluga i sistema koji su prilagođeni deci, eliminisanje svih oblika nasilja nad decom, garantovanje prava deci iz ranjivih grupa, promocija participacije dece.

Ciljne grupe Mreže su deca (0 – 15 godina starosti) i njihovi roditelji i staratelji, odnosno svi koji na neposredan način brinu o detetu.

Član 2

Principi saradnje

Partnerstvo – Potpisnice međusobno sarađuju na poljima gde za to postoji interes dece i zajednice.

Dobrovoljnost – Potpisnice pristupaju mreži na bazi dobre volje za uspostavljanje međusektorske saradnje koja je u najboljem interesu deteta, i u skladu sa tim definišu nivoe, načine i oblike međusobne saradnje i uzajamne podrške.

Transparentnost – Konsultacije i razmena iskustava doprinose čvršćoj saradnji i poboljšanju kvaliteta programa i usluga koje realizuju. Potpisnice Protokola publikuju i promovišu informacije o svom radu.

Odgovornost – Potpisnice imaju različite vrste i nivoe odgovornosti u skladu sa zakonom, ali zajednička im je potreba za stvaranje preduslova za primenu integrisanog i strateški zasnovanog sistema podrške deci. Potpisnice dele odgovornost za praktičnu realizaciju međusobne saradnje, pri čemu samo učešće u mreži ne podrazumeva bilo kakve finansijske obaveze osim ako je to drugim sporazumima dogovoreno.

Međusobno informisanje – Potpisnice blagovremeno se međusobno informišu o svojim planovima, programima i aktivnostima.

Član 3

Oblasti saradnje

Unapređenje metodologije istraživanja o potrebama dece, identifikovanja problema i potreba na terenu.

Uključivanje u nacionalne, regionalne i međunarodne inicijative u oblasti zaštite prava deteta i brige o deci.

Projekat finansira
Evropska unija

Razvijanje lokalnog okvira za praćenje, procenu i unapređenje kvaliteta usluga za decu.

Organizovanje zajedničkih akcija i drugih aktivnosti u cilju podizanja nivoa društvene svesti o potrebama, problemima i pravima dece.

Uzajamna stručna i tehnička pomoć u cilju poboljšanja kvaliteta usluga koje se pružaju deci u Novom Sadu.

Razvijanje i definisanje jasnih procedura u saradnji između različitih institucija i organizacija i podsticanje uspostavljanja bilateralnih protokola o saradnji u brzi o deci.

Promovisanje međusektorske saradnje.

Organizovanje obučavanja i stručnog usavršavanja u relevantnim oblastima za predstavnike institucija i organizacija uključenih u Mrežu.

Pravovremeno ažuriranje informacija o članicama Mreže.

Ostali oblici saradnje koje strane potpisnice dogovore.

Član 4

Planiranje, koordinacija i sprovođenje aktivnosti odvijaće se kroz:

Aktivno učešće u donošenju odluka na svim nivoima, a u vezi sa strateškim pravcima Republike Srbije u oblasti zaštite prava deteta.

Planiranje i sprovođenje preventivnih aktivnosti i mera u oblasti zaštite prava deteta.

Preduzimanje koraka u okviru svoje oblasti delovanja, kako bi se deci osigurao bolji pristup uslugama u zajednici.

Planiranje aktivnosti i resursa za održivu i kontinuiranu podršku deci iz marginalizovanih grupa.

Aktivno učešće u redovnim sastancima Mreže, u cilju efikasnijeg planiranja i koordinacije aktivnosti.

Promovisanje rezultata rada Mreže i omogućavanje redovnog informisanja opštinskih tela, javnih i organizacija civilnog društva, o implementaciji aktivnosti kao i predlozima za unapređenje.

Projekat finansira
Evropska unija

Godišnji izveštaj o aktivnostima Mreže, koji bi se uputio na adrese svih relevantnih tela kako na lokalnom, tako i na regionalnom i republičkom nivou, kao i Nacionalnom koordinatoru za prava deteta, u cilju unapređenja položaja dece.

Član 5

Potpisnice Protokola će koristeći različite tehnike komunikacije, na njima pogodan način, obezbediti redovno i blagovremeno razmenjivanje informacija o svojim planovima, programima i aktivnostima.

Organizovati zajedničke tribine, forume, okrugle stolove, i druge skupove usmerene na donošenje i realizaciju dobrih javnih politika i propisa na lokalnom nivou.

Sarađivati na planiranju, osmišljavanju, koordinaciji i sprovođenju aktivnosti i projekata od interesa za decu, njihove porodice i lokalnu zajednicu.

Promovisati dobre prakse u saradnji između javnih institucija i organizacija civilnog društva u oblasti brige o deci.

Član 6

Centar za proizvodnju znanja i veština imaće ulogu koordinatora Novosadske mreže za decu.

Članovi/ce Mreže su lokalne ustanove socijalne zaštite, ustanove zdravstvene zaštite, obrazovne i naučne ustanove, ustanove u oblasti kulture, sporta i dr., mediji, organizacije civilnog društva kao i druga pravna i fizička lica koja svojim radom mogu da doprinesu unapređenju položaja dece u Novom Sadu.

Rukovodioci članova Mreže odrediće osobe za kontakt na odgovarajućim nivoima. Strane potpisnice međusobno će razmeniti liste osoba za kontakt i obaveštavati se o mogućim izmenama. Saradnja između lokalnih aktera na svim nivoima uspostavlja se direktnim kontaktom imenovanih osoba.

Član 7

Strane potpisnice Protokola se obavezuju da će međusobno blagovremeno razmenjivati informacije i saznanja, koja mogu biti od uticaja na efikasno i pravilno izvršavanje poslova u oblasti brige o deci.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Član 8

Strane potpisnice Protokola se obavezuju da će obezrediti efikasnu zaštitu podataka koje razmenjuju, a pre svega podataka o ličnosti, u cilju sprečavanja neovlašćenog pristupa i njihovog korišćenja, shodno važećim zakonskim propisima.

Član 9

U skladu sa zajedničkom analizom položaja dece u lokalnoj zajednici, njihovih potreba, i resursa u lokalnoj zajednici, a u cilju koordiniranja aktivnosti i optimalnog korišćenja postojećih ljudskih i tehničkih resursa, strane potpisnice će planirati i izvesti zajedničke akcije u cilju efikasnije i delotvornije brige o deci.

Član 10.

Novosadskoj mreži za decu mogu sukcesivno pristupati novi članovi, potpisivanjem ovog Protokola.

Član 11.

Iz mreže je moguće istupiti, pisanom izjavom o istupanju iz mreže koju potpisuje ovlašćena osoba.

Član 12.

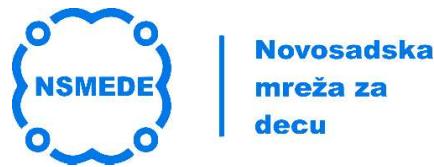
Ovaj Protokol stupa na snagu na dan potpisivanja.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Prilog 11. Pristupnica intersektorskoj mreži

Datum: dan/mesec/godina

Mesto: Novi Sad

Naziv i sedište organizacije potpisnice

Potpisuje

PROTOKOL O SARADNJI

U OBLASTI BRIGE O DECI U GRADU NOVOM SADU

Potpisnik/ca:

Ime i prezime

funkcija u organizaciji/instituciji

Prilog 12. Radni list: SWOT analiza za izradu školskih planova za prevenciju osipanja dece iz obrazovnog sistema

SWOT analiza radi se u odnosu na aktuelni trenutak odnosno kontekst, prikazuje trenutno stanje i pomaže u definisanju prioriteta. Daje nam smernice koje korake je potrebno preduzeti, kako bi se ojačale i iskoristile prednosti, otklonile slabosti, a koristeći mogućnosti spoljašnje sredine u prevazilaženju prepreka i opasnosti prilikom realizovanja aktivnosti.

Analiza omogućava detaljan uvid u oblasti u kojima treba sprovoditi akcije u cilju osnaživanja i unapređenja kvaliteta rada. Jake strane i slabosti SWOT analize se odnose na unutrašnju analizu stanja u školi, a mogućnosti i pretnje se odnose spošljašnje okruženje.

SNAGE	SLABOSTI
<i>Snage škole u prevenciji osipanja sa posebnim akcentom na saradnji u zajednici (sa CSR, JLS , NVO i drugima)</i>	<i>Slabosti škole u prevenciji osipanja sa posebnim akcentom na saradnji u zajednici (sa CSR, JLS , NVO i drugima)</i>
PRILIKE	PRETNJE
<i>Prilike za uspešnije uspostavljanje i sprovođenje preventivnih mera (šta je u zajednici postojeća povoljna okolnost za realizaciju plana)</i>	<i>Pretnje (šta je prisutno u zajednici kao nepovoljna okolnost za realizaciju plana)</i>

Prilog 13. Školski akcioni plan za prevenciju osipanja učenika/ca – model

DEO A

Naziv škole i mesto	
Spisak članova školskog tima za prevenciju osipanja	
1. Ime, prezime i pozicija 2. Ime, prezime i pozicija 3. Ime, prezime i pozicija	
Vremenski period na koji se odnosi akcioni plan	
Broj učenika/ca romske nacionalnosti upisane u školu u školskoj 2017/2018. godini	Ženskog pola: Muškog pola:

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

deo B

Projekat finansira
Evropska unija
EU-socijalni fondovi
24. mao. 2010. - 2014. godine
Ugovorni partner

Projekta finansira
Evropska unija

SWOT ANALIZA ŠKOLE	
SNAGE	SLABOSTI
SPOLJAŠNJE PRILIKE	SPOLJAŠNJE PRETNJE
PRIORITETI IZVEDENI IZ SWOT ANALIZE koji će poslužiti za definisanje ciljeva akcionog plana:	
<i>Prioriteti mogu biti dati u vidu preporuka:</i>	
1.	
2.	
3. itd	
Ciljevi:	Očekivani ishodi/rezultati za svaki cilj

штаб-квартира у САД
Град Нови Сад

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

DEO C

Br.	Predviđena aktivnost	Pokazatelji uspeha	Odgovorni nosilac u školi	Akteri u zajednici /saradnici	Vremenski rokovi	Dokazi/ potvrde o realizovanim aktivnostima
Cilj 1						
Cilj 2						
Cilj 3						

Projekat finansira
Evropska unija
Europski program
za razvoj srednje Evrope
2007-2013.

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija
Europski program
za razvoj srednje Evrope
2007-2013.

DEO C

THE GLOBAL FUND FOR
Children

Град Нови Сад
City of Novi Sad

штаб-квартира
Града Новог Сада

Град Нови Сад
City of Novi Sad

штаб-квартира
Града Новог Сада

THE GLOBAL FUND FOR
Children

PODRŠKA RANOM RAZVOJU U FUNKCIJI SPREČAVANJA
OSIPANJA IZ SISTEMA OBRAZOVANJA

Projekat finansira
Evropska unija

Centar za proizvodnju znanja i veština
Bulevar Jovana Dučića 25
21000 Novi Sad

Dizajn i prelom
Jelena Avramov

Lektura i korektura
Vesna Cvjetanović

Prevod na romski jezik
Romeo Mihajlović
Duško Jovanović

Štampa
ABM EKONOMIK Novi Sad

Tiraž
200

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

376.74-054.57-053.2(=214.58)

Matić, Milenka

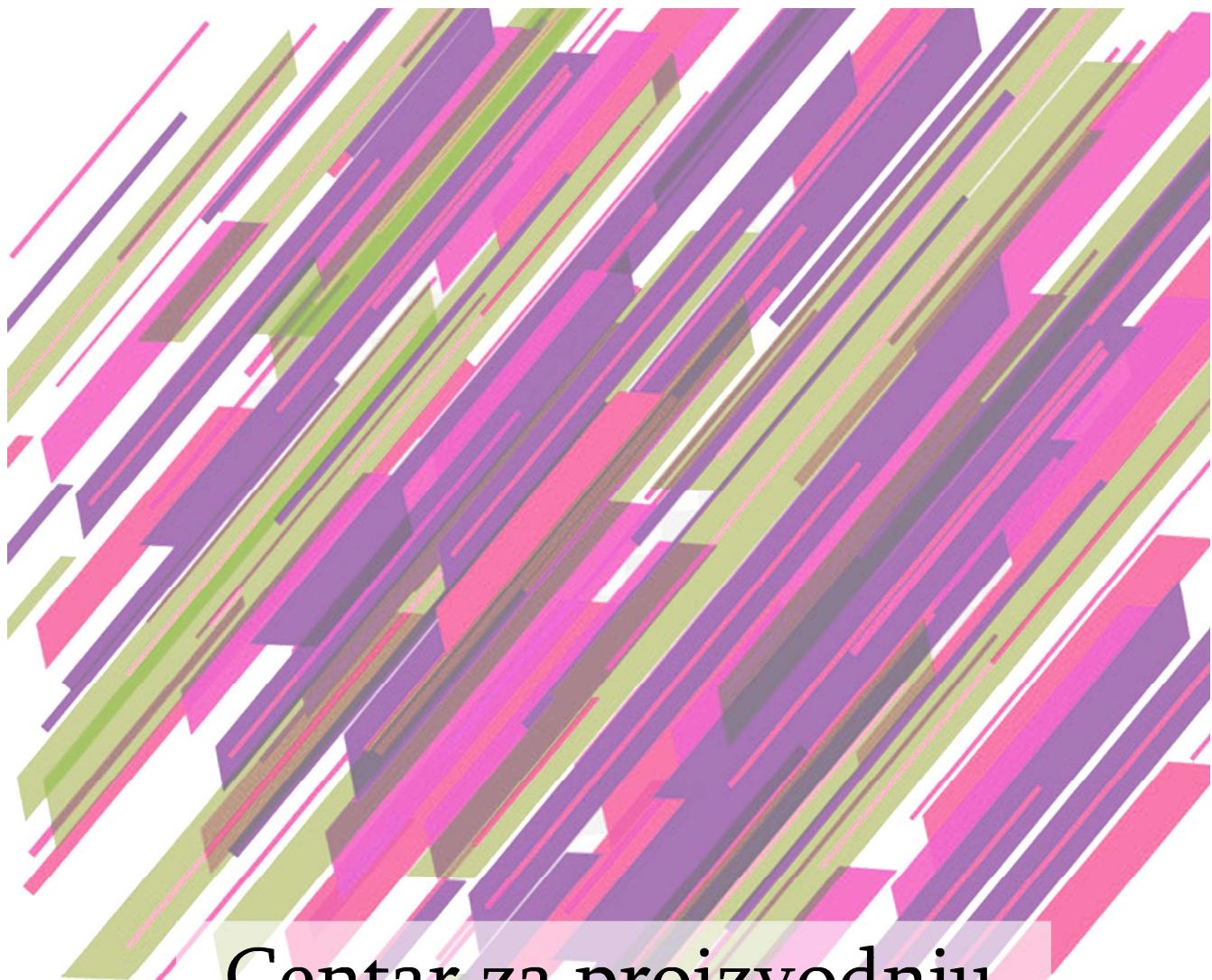
Podrška ranom razvoju u funkciji sprečavanja osipanja iz sistema obrazovanja, Integrисани pristup obrazovnoj inkluziji: podrška ranom razvoju u funkciji prevencije napuštanja sistema obrazovanja kod dece romske nacionalnosti / Milenka Matić, Vinka Žunić - Novi Sad : Centar za proizvodnju znanja i veština, 2018 (Novi Sad: ABM EKONOMIK). - 117 str. : ilustr; 25 cm

Tiraž 200 - Bibliografija.

ISBN 978-86-919459-2-3

1. Žunić, Vinka [autor]
a) Socijalna inkluzija - obrazovanje - Vojvodina
COBISS.SR-ID

Centar za proizvodnju znanja i veština

Bulevar Jovana Dučića 25, 21000 Novi Sad
021 300 666 4; 060 565 0 111
office@cpzv.org; cpzvns@gmail.com

